

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**Факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
імені проф. В. Ф. Доценка
Кафедра туристичного та готельного бізнесу**

«До захисту в ЕК»
Декан факультету
_____ Віта ЦИРУЛЬНІКОВА _____
(підпис) (ім'я та прізвище)

« ____ » _____ 2023 р.

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Ірина МЕЛЬНИК _____
(підпис) (ім'я та прізвище)

« ____ » _____ 2023 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА**

зі спеціальності _____ 242 «Туризм» _____
(код та назва спеціальності)
освітньо-професійної програми _____ «Туризмознавство» _____

на тему: «Розвиток туризму на основі природного потенціалу на території
Закарпатської області»

Виконала: здобувачка 2 курсу, групи ЗТУ-2-4М

Гасс Анастасія Вячеславівна _____
(прізвище, ім'я, по батькові повністю) (підпис)

Керівник Харченко Олена Миколаївна _____
(прізвище, ім'я та по батькові повністю) (підпис)

Рецензент Ольга Безпала _____
(ім'я та прізвище) (підпис)

Я як здобувачка Національного університету харчових технологій розумію і підтримую політику університету з академічної доброчесності. Я не надавала і не одержувала недозволеної допомоги під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Здобувачка _____
(підпис)

Київ – 2023 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Інститут (факультет) готельно- ресторанного та туристичного бізнесу імені проф. В.Ф. Доценка

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

світній ступінь магістр

Спеціальність 242 «Туризм»

(код і назва)

Освітньо-професійна програма «Туризмознавство»

(назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувач кафедри
туристичного та
готельного бізнесу**

Ірина МЕЛЬНИК
“ ” 2022 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА

Гасс Анастасії Вячеславівни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи « Розвиток туризму на основі природного потенціалу на території Закарпатської області»

керівник роботи Харченко Олена Миколаївна, к.геогр.н, доцент,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від “16” листопада 2022 року
№814-КС

2. Строк подання здобувачем роботи 8 лютого 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи наукова, фахова література, інформаційні джерела з даними досліджуваних підприємств та територій

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ
ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В
ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ
ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ З УРАХУВАННЯМ ПРИРОДНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ

5. Перелік графічного матеріалу
рисуноків – 10, таблиць – 10, додатків – 4

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
I	Харченко О.М.		
II	Харченко О.М.		
III	Харченко О.М.		
IV	Харченко О.М.		

7. Дата видачі завдання 3 жовтня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи	01.09.2022-30.09.2022 рр.	
2	Оформлення і затвердження завдання на роботу	03.10.2022-10.10.2022 рр.	
3	ВСТУП РОЗДІЛ 1 Теоретичний	11.10.2022-21.10.2022 рр.	
4	РОЗДІЛ 2 Аналітичний	24.10.2022-04.11.2022 рр.	
5	РОЗДІЛ 3 Проектний	07.11.2022-18.11.2022 рр.	
6	РОЗДІЛ 4 Дослідно – рекомендаційний	21.11.2022-09.12.2022 рр.	
7	Висновки та пропозиції. Список використаних джерел. Додатки	12.12.2022-23.12.2022 рр.	
8	Оформлення роботи за структурою, представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі та попередній захист у комісії	26.12.2022-20.01.2023 рр.	
9	Доопрацювання, оформлення, друкування, підготовка матеріалів до захисту	23.01.2023-10.02.2023 рр.	
10	Представлення готової зшитої кваліфікаційної роботи на кафедрі	13.02.2023 р.	
11	Захист кваліфікаційної роботи в екзаменаційній комісії	21-22.02.2023 р.	

Здобувач

_____ (підпис)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Гасс А.В.
(прізвище та ініціали)

Харченко О.М.
(прізвище та ініціали)

РЕЗЮМЕ
на кваліфікаційну роботу
Гасс Анастасії В'ячеславівни
на тему: «Розвиток туризму на основі природного потенціалу
на території Закарпатської області»

Кваліфікаційна робота складається з 115 сторінок. Кількість розділів - 4, рисунків - 10, таблиць – 10, додатків – 4.

Об'єктом дослідження природно-рекреаційні ресурси Закарпатської області.

Предметом дослідження є процес використання природно-рекреаційних ресурсів для створення нових інноваційних турпродуктів у Закарпатській області.

Метою магістерської роботи є дослідження впливу природного потенціалу дестинації на формування її туристичної спеціалізації та рівень розвитку туристичної індустрії в умовах невизначеності та додаткового навантаження.

У I розділі висвітлено теоретико-методичні основи дослідження розвитку туризму в регіоні.

У II розділі проаналізовано сучасний стан та передумови розвитку туризму в Закарпатській області.

У III розділі визначено проблеми та перспективи використання природного потенціалу у формуванні туристичної спеціалізації Закарпатської області

У IV розділі обґрунтовано пропозиції щодо оптимізації розвитку туризму Закарпатської області з урахуванням природного потенціалу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: туризм, Закарпатська область, природний потенціал, туристичні послуги

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ	10
1.1. Роль і значення туризму для соціально-економічного розвитку регіону	10
1.2. Фактори розвитку регіонального туризму	17
1.3. Методичні підходи до оцінки природного потенціалу території	22
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	32
2.1. Аналіз сучасного стану господарського розвитку Закарпатської області	32
2.2. Дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища туризму Закарпатської області	41
2.3. Туристичне районування Закарпатської області	56
Висновки до розділу 2	59
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	61
3.1. Оцінка потенціалу природно-рекреаційних ресурсів Закарпаття	61
3.2. Передумови розвитку екотуризму в межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника	71
3.3. Проблеми використання природно-рекреаційних ресурсів на території Закарпатської області	82
Висновки до розділу 3	87
РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ З УРАХУВАННЯМ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	89

	6
4.1. Перспективні форми екотуризму Закарпатської області	89
4.2. Пропозиції з відповідального розвитку туристичної території «Драгобрат»	94
4.3. Економічне обґрунтування запропонованих заходів	101
Висновки до розділу 4	104
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	110
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність роботи. Туристична галузь Закарпаття займає важливе місце в соціально-економічному житті краю і має понад столітню історію розвитку. Її становлення припадає на кін. XIX – поч. XX ст., а на сучасному етапі вважається однією із пріоритетних в області.

Протягом цього часу туристична галузь краю зазнавала численних трансформацій, змінювались уявлення про призначення туризму, зміщувалися й акценти у його дослідженні. Протягом окресленого періоду друком виходили комплексні краєзнавчі дослідження, праці природо- та культурознавчого спрямування, путівники, спеціалізовані довідники, окремі статті й видання, присвячені питанням туристичної галузі краю. Огляд таких матеріалів сприяє формуванню цілісного уявленню про становлення й розвитку туристичної галузі, структуризації підходів щодо її вивчення та розбудови у різні суспільно-історичні періоди життя Закарпаття.

Вважаємо, що однією з найпривабливіших серед туристичних регіонів України є Закарпатська область. Сьогодні – це один з найперспективніших субрегіонів розвитку Карпатського зеленого та етнокультурного туризму.

Жорстока російсько-українська війна завдала значної шкоди як економіці України, так і світовій економіці. Розглядаючи вплив війни на економічний аспект, зауважимо суттєвий негативний вплив цього явища і на сферу туризму. Зараз війна в Україні «кидає» серйозні виклики туристичній галузі, яка все ще оговтується від пандемічних потрясінь. Зважаючи на останні тенденції, відбувається слабке відновлення туризму, але при цьому зауважимо, що існує значна невизначеність щодо майбутніх перспектив та інвестицій у цей напрямок. Зважаючи на безпрецедентність подій, що відбуваються на території України, питання розвитку туризму має велике значення в контексті відновлення національної економіки та переходить від теоретичного до практичного аспекту.

Наша робота присвячена оцінці та переоцінці природного потенціалу Закарпатської області для оптимізації туристичної діяльності в умовах нових викликів.

Розгляд теоретико-методологічних розробок в частині туристично-рекреаційної класифікації територій доводить, що переважна частина дослідників вивчають потенціал галузі на основі ресурсного підходу. Дослідження щодо вивчення та аналізу природно-рекреаційних ресурсів краю були здійснені Долішнім М.І., Мацолою В.І., Ємцем Г.С., Мікловдою В.П., Ленделом М.А. У ряді їх праць була подана також класифікація рекреаційних ресурсів. Проблеми експлуатаційних запасів мінеральних вод Закарпаття досліджував Лобода М.В. М.Мироненко та І.Твердохлебов вивчали основні ознаки рекреаційних територій. Вивчення санаторно-курортних зон, виділення їх у основні групи здійснено у працях Кравціва В.С. та Євдокименка В.К. Але практично не досліджено наявні туристично-рекреаційні ресурси кожної рекреаційної зони та не здійснено їх економічної оцінки.

Метою роботи є дослідження впливу природного потенціалу дестинації на формування її туристичної спеціалізації та рівень розвитку туристичної індустрії в умовах невизначеності та додаткового навантаження.

Досягнення зазначеної мети обумовлено вирішенням наступних **завдань** дослідження:

1. Дослідити роль і значення туризму для соціально-економічного розвитку регіону
2. Вивчити фактори розвитку регіонального туризму.
3. Розглянути методичні підходи до оцінки природного потенціалу території.
4. Здійснити аналіз сучасного стану господарського розвитку Закарпатської області.
5. Дослідити внутрішнє та зовнішнє середовище туризму Закарпатської області.

6. Проаналізувати підходи до туристичного районування Закарпатської області.

7. Вивчити проблеми використання природно-рекреаційних ресурсів на території Закарпатської області.

8. Визначити перспективні форми екотуризму Закарпатської області.

9. Розробити пропозиції з відповідального розвитку туристичної території «Драгобрат».

Об'єктом дослідження є природно-рекреаційні ресурси Закарпатської області.

Предметом дослідження є процес використання природно-рекреаційних ресурсів для створення нових інноваційних турпродуктів у Закарпатській області.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Закарпатській області, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та інтернет джерела з обраної проблематики дослідження.

Методологічною базою дослідження є принципи історизму, об'єктивності та критичного підходу до джерельного матеріалу, що містить інформацію про минуле стосовно предмета дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що відповідно до результатів дослідження окреслено перспективні напрями розвитку туристичної сфери Закарпаття виходячи з наявного природно-ресурсного потенціалу регіону.

Практичне значення роботи можуть бути використані при підготовці спеціальних і узагальнюючих праць з туризму по Україні взагалі так і з туризму Закарпатської області, при подальшій науковій роботі.

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота викладена на 115 сторінках. Складається з вступу та чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури який включає в себе 51 літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

1.1. Роль і значення туризму для соціально-економічного розвитку регіону

В умовах розвитку інноваційної епохи індустрія туризму є досить специфічною та високодохідною галуззю економіки, що стрімко розвивається. Унікальність розвитку інституту туризму нарівні загальносвітових тенденцій полягає в тому, що жодна інша галузь економіки не володіє таким величезним потенціалом зростання (припускає широку розгалуженість і різноманіття послуг), генерування прибутку і залучення населення в виробництво (зайнятість). Туризм сприяє розвитку і прогресу господарської діяльності багатьох регіонів та сприяє підвищенню їхнього соціально-економічного рівня, оскільки, чимало світових економічних регіонів ставлять внутрішній туризм на провідне місце по прибутковості. Внесок туризму у світовий ВВП оцінюється приблизно у 5%, у вирішення проблеми зайнятості трохи вищий – близько 6–7% від загальної кількості робочих місць по всьому світу. Частка туризму у ВВП становить від майже 2% для країн, де туризм є порівняно невеликим сектором, до більш ніж 10% для країн, де туризм – важливий елемент економіки». На думку більшості дослідників, туристична галузь є такою ж великою галуззю суспільного виробництва, як сільське господарство або основні галузі промисловості (автомобільна, електронна, сталеливарна та інші).

Туризм розкриває та створює нові можливості не тільки для туристів, а й для місцевого населення певного регіону. Тим самим, він в значній мірі сприяє соціально-економічному розвитку туристичного регіону та окремих його складових.

В територіальній організації туризму прийнято виділяти не просто туристичні регіони, але й туристичні зони, райони, місцевості, центри і

пункти. Усі вони розглядаються як певні туристичні системи різного рівня складності, спеціалізації і, безумовно, територіального охоплення. Але при цьому, не завжди в аналізі їх туристичного потенціалу та перспектив розвитку, зазначається рівень туристичної привабливості та атракційності тих чи інших територіальних туристичних систем. Ось чому, в останні роки широкої популярності набули концептуальні підходи, що базуються на характеристиці туристичних територій та центрів, як певних локацій і фокусів туристичної привабливості до яких спрямовані туристичні потоки.

У результаті проведеного дослідження було встановлено основні характеристики туризму (рис. 1.1).

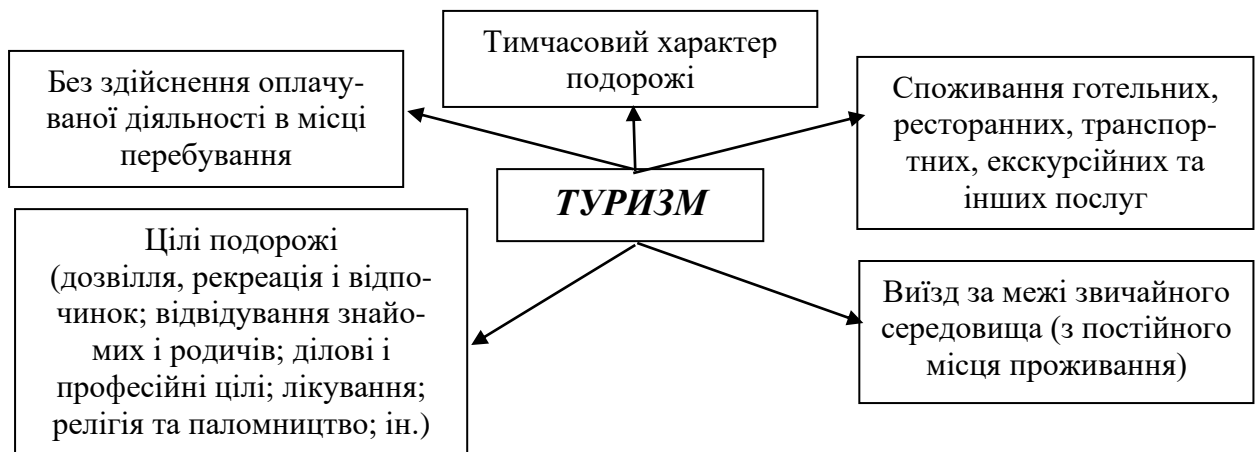

Рис. 1.1. Характерні ознаки туризму

Джерело : розроблено автором

Таким чином, основними характерними ознаками туризму є:

- виїзд за межі звичайного середовища (з постійного місця проживання). Переміщення людей у межах їх звичайного середовища проживання не можуть бути зараховані до туризму;

- тимчасовий характер подорожі. Тривалість туристичної подорожі, здебільшого, обмежується періодом, який не перевищує 12 місяців поспіль;

- без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування. Головною метою поїздки не має бути діяльність, яка оплачується із джерела місця, що відвідується;

- споживання готельних, ресторанних, транспортних, екскурсійних та інших послуг. Туристичні подорожі обов'язково пов'язані зі споживанням цих послуг;

- цілі подорожі – одна із важливих характеристик, що дозволяє чітко визначати види діяльності, які належать до туризму.

З огляду на зазначене, під *туризмом* слід розуміти вид діяльності, що містить споживання готельних, ресторанних, транспортних, екскурсійних та інших послуг і пов'язаний із виїздом за межі постійного місця проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою, але без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування. При цьому до туристів належать особи, які здійснюють подорожі Україною або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місця перебування у зазначений термін.

Крім того, необхідно чітко розмежовувати поняття «туризм» і «туристична діяльність». Зокрема, під *туристичною діяльністю* розуміють діяльність з надання різноманітних туристичних послуг відповідно до вимог законодавства.

Порівняємо основні ознаки туризму та туристичної діяльності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Порівняльна характеристика понять
«туризм» і «туристична діяльність»**

Ознака	«Туризм»	«Туристична діяльність»
Суб'єкти здійснення	Туристи	Туристичні оператори та агенти
Споживання чи виробництво послуг	Споживання готельних, ресторанних, транспортних, екскурсійних та інших послуг	Виробництво цих послуг, комплектування туристичного продукту
Мета діяльності (отримання прибутку)	Без здійснення оплачуваної діяльності	З метою отримання прибутку
Вид діяльності	Виїзд за межі постійного місця проживання	Обслуговування людей, які здійснюють виїзд

Джерело : розроблено автором

Отже, поняття «туризм» і «туристична діяльність» є досить різними. Туризм передбачає споживання готельних, ресторанних, транспортних, екскурсійних, страхових та інших послуг, тоді як туристична діяльність спрямована саме на комплектування цих послуг та створення туристичного продукту, тобто це діяльність, яка забезпечує виробництво таких послуг, у результаті чого й можливе їх споживання.

Туристична діяльність пов'язана з обслуговуванням людей, які прагнуть виїхати за кордон на відпочинок, а туризм пов'язаний безпосередньо з самим процесом виїзду за межі постійного проживання. Крім того, туристична діяльність здійснюється з метою отримання прибутку, а туризм не має за мету отримання прибутку, а лише задоволення особистих духовних потреб, або ж відпочинок, лікування, заняття спортом.

Головним суб'єктом туризму є турист, який безпосередньо бере участь у процесі споживання туристичного продукту. Головними суб'єктами туристичної діяльності є туристичні оператори та туристичні агенти, які забезпечують формування туристичного продукту та безпосередньо впливають на організацію й методику обліку, у той час як турист не має відношення до обліку і може впливати лише на якість туристичних послуг, що надаються, через висловлювання власних побажань.

Наступними поняттями, які слід дослідити – «індустрія туризму» і «туристична галузь». Нерідко поняття «індустрія туризму» ототожнюють з поняттям «туристична галузь». Це не зовсім вірно. В принципі, якщо за критерій формування галузі прийняти кінцеве споживання, то всі підприємства, послугами яких користуються туристи, можна віднести до туристичної галузі. Але, якщо виходити з положення про те, що основу структури галузей національної економіки становить суспільний поділ праці, то можна визначити *туристичну галузь* як сукупність основних фондів, підприємств, які в ході реалізації специфічної трудової діяльності в системі суспільного поділу праці виробляють певний продукт - послуги та супутні товари, виробництво яких не може існувати без рекреації та туризму.

Виділимо окремі групи суб'єктів, які взаємодіють в туризмі:

– *турист* – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін [7];

– *підприємства, що надають туристам товари та послуги* – вбачають в туризмі можливість отримання прибутку за рахунок надання товарів та послуг з урахуванням попиту на туристичному ринку;

– *місцеві органи влади* – розглядають туризм як важливий фактор економіки, пов'язаний з доходами, які місцеві мешканці можуть отримувати від цього бізнесу у вигляді податків, що надходять до місцевого бюджету;

– *приймаюча сторона* – це місцеве населення, яке сприймає туризм, в першу чергу, як фактор зайнятості (варто зауважити, що для цієї групи важливим є результат взаємодії з туристами, в тому числі іноземними);

– *організації, що надають туристам товари та послуги* – формують політику, здійснюють маркетингову діяльність, а також беруть на себе функцію координатора в певному туристському регіоні.

Отже, туристичну галузь насамперед складають підприємства, які надають основні послуги, пов'язані з організацією та продажем туристичної подорожі:

- туристичні фірми, які займаються організацією та продажем турів;
- підприємства, які надають послуги гостинності: готелі, мотелі, кемпінги, квартири або будинки, що здаються в оренду, пансіонати, мебльовані кімнати, тощо; до них відносять також підприємства громадського харчування, які є невід'ємною складовою підприємств, які надають послуги розміщення (ресторани в готелях, їдальні в пансіонатах і в будинках відпочинку тощо), або орієнтовані суто на туристів;
- транспортні організації, які займаються туристичними перевезеннями;
- підприємства по виробництву товарів туристичного попиту;

- підприємства роздрібної торгівлі по продажу товарів туристичного попиту.

Критерієм віднесення ряду підприємств до збірного поняття «індустрія туризму» служить ознака кінцевого споживання. Таким чином, *індустрія туризму* – це галузь економіки, яка виробляє і реалізує населенню туристичні послуги, що є специфічною комплексною дією, котра включає розміщення харчування, транспортування, екскурсійне обслуговування тощо частини населення, тимчасово прибулого з інших місць для відпочинку і лікування чи з пізнавальною метою. Сучасна туристична індустрія надає великий обсяг послуг, які споживаються туристом у ході здійснення ним закордонної подорожі [21].

Туризм - це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має значний потенціал для постійного прогресу, тісно взаємодіє з багатьма галузями економіки, зумовлюючи його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів.

Розглянемо функції індустрії туризму.

До *економічних функцій* індустрії туризму, в першу чергу відносяться економічні вигоди, які він надає:

– туризм стимулює розвиток елементів інфраструктури, а саме: готелів, ресторанів, підприємств торгівлі тощо;

– туризм зумовлює збільшення доходної частини бюджету за рахунок податків, що можуть бути прямими (плата за візу, митний збір) або непрямими (збільшення заробітної плати робітників спричинює збільшення сум прибуткового податку, що сплачується ними в бюджет);

– туризм має широкі можливості для залучення іноземної валюти і різного роду інвестицій;

– диверсифікація економіки, утворюючи галузі, які обслуговують індустрію туризму, забезпечуючи при цьому зростання доходів населення та підвищення рівня добробуту нації.

Також вплив індустрії туризму на соціально-економічний розвиток виявляється у підвищенні ділової активності та розширенні виробництва товарів і послуг у результаті збільшення платоспроможного попиту за рахунок іноземних та місцевих екскурсантів. З економічної точки зору привабливість туризму як галузі, що надає послуги, полягає у більш швидкій окупності вкладених коштів та отриманні доходу у вільно конвертованій валюті.

За статистикою найбільша частка припадає на туризм вихідного дня (2–3 доби), далі йдуть нетривалі туристичні подорожі (6–7 діб), значно менша частка припадає на 8–12 добові подорожі. Всі інші, більш тривалі, туристичні подорожі мають зовсім малу питому вагу [8].

Туристична галузь є одна з небагатьох галузей економіки, де залучення нових технологій не призводить до скорочення працюючого персоналу [18]. Це має важливе значення, оскільки, поглинаючи більше робочої сили, туризм зменшує соціальну напругу в суспільстві. Крім того, світовий досвід показує, що індустрію туризму можна розвивати і в період економічних криз, що має важливе значення для країн Східної Європи. Витрати на створення одного робочого місця тут в 20 разів менші, ніж у промисловості, а оборотність інвестиційного капіталу в 4 рази вища, ніж в інших галузях господарства.

Туризм є мобільною складовою рекреації, її активною формою, пов'язаною з доланням простору задля відпочинку, розваги, лікування або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку. Сутністю *рекреаційної функції* туризму є фізіологічна (відновлення фізичних сил, оздоровлення, відпочинок) і психологічна (зміна місця, оточення, набуття нових вражень та відчуттів) релаксація.

Соціальна функція. Туризм виступає засобом комунікації та саморозвитку, підвищення рівня освіченості та загальної культури шляхом ознайомлення з культурою, побутом, традиціями та віруваннями, стилем та характером життя інших народів, з культурною спадщиною людства та перлинами природи. Безпосереднє спілкування різних народів і різних

культур сприяє взаємозбагаченню й саморозвитку культури, відіграє значну роль в укріпленні миру та порозуміння на планеті. З іншого боку, туризм, прискорюючи культурний обмін, прискорює інноваційні процеси в культурі. Таким чином, оздоровлення населення, підвищення його працездатності та рівня культури шляхом здійснення культурно-просвітницької та рекреаційної діяльності посилює соціальну значущість туризму для розвитку регіону та країни в цілому.

Таким чином, допомагаючи формувати цінність, імідж та ідентичність країни, індустрія туризму виходить за межі економічно привабливих напрямків, і є важливим фактором економічного зростання. Внутрішні подорожі допомагають вирішити проблему сезонної зайнятості у регіонах, а також направляють туристів у менш відвідувані райони, які, як правило, залишаються поза увагою іноземних відвідувачів. Натомість, закордонні подорожі забезпечують грошові надходження до країни у іноземній валюті. Уряди країн використовують туризм як інструмент для усунення бідності на місцях, підвищення рівня зайнятості та економічного зростання, оновлення інфраструктури та зменшення тиску від переповнення, наприклад, дискреційною ціновою політикою.

1.2. Фактори розвитку регіонального туризму

Туристична галузь, як і інші галузі, функціонує під впливом набору факторів, які постійно трансформуються, змінюючи свій напрям і силу впливу залежно від часу, місця, форми, виду тощо. Кожен фактор, точніше сила його впливу, сприяє формуванню конкурентних переваг як суб'єкта господарювання туристичної сфери діяльності, так і регіону.

Зарубіжні економісти П. Фарріс, Н. Бендль, П. Пфейфер [6] поділяють всі фактори впливу на розвиток сфери туризму на дві основні групи: зовнішні (які не контролюються), внутрішні (контрольовані). Оскільки

зазначеними авторами у дослідженнях підіймалися питання управління маркетинговою діяльністю в туризмі, цей підхід було запозичено в теорії менеджменту, основоположниками якої є А. Файоль і М. Мескон. Цей же підхід використовується у роботах Ф. Котлера, В. Герасимчука. Згідно з теорією управління, *зовнішні фактори* включають політичні, соціальні та економічні аспекти розвитку суспільства; урядові рішення та інституційні механізми; наявність фінансів, транспорту, комунікацій тощо. Вони знаходяться поза контролем з боку суб'єкта господарювання. Зовнішні фактори, впливаючи на суб'єкт господарювання, відбиваються і на регіональних показниках розвитку. Так, поліпшення урядом податкової політики чи законодавства про інновації, соціальної інфраструктури, політики цін, забезпечення більш раціонального порядку використання природних ресурсів мотивують відповідні рішення на підприємстві структурного, організаційного технологічного порядку.

Внутрішні фактори – це ті, які перебувають у зоні контролю окремого суб'єкта господарювання. Зазначений раніше колектив авторів поділяє їх на «тверді» і «м'які». «Тверді» чинники (стійкі) включають у себе: продукт – його якість, призначення, дизайн, тобто все, на основі чого можна судити про міру відповідності продукту ринковим вимогам; технологію виробництва та її інноваційність, упровадження якої дає змогу більш якісно надавати туристичні послуги, забезпечуючи тим самим певний конкурентний рівень на регіональному ринку, модернізацію основних фондів, вдосконалення слабких сторін тощо; сировина – охоплює такі важливі аспекти, як підвищення ефективності використання ресурсів, поліпшення коефіцієнта обігу матеріалів, розвиток ефективних джерел управління.

До м'яких факторів впливу на сферу туризму відносять: якість робочої сили, підвищення ефективності її використання шляхом мотивації праці, поліпшення її поділу і кооперації, участі всіх категорій працівників в управлінні підприємством; організаційні системи і методи – динамічність і гнучкість структур управління суб'єктів господарювання, вдосконалення

організації виробництва і праці, а також методів управління; стилі управління – їхній вплив на організаційну структуру, кадрову політику, планування діяльності підприємства.

Однак слід звернути увагу на те, що ці фактори конкурентоспроможності стосуються лише інтересів власника і жодним чином не обходять клієнта, а тому виникає необхідність розглянути інші групи факторів. В. Кифяк у своїх дослідженнях, присвячених розвитку туризму, стверджував, що обґрунтування, вибір, ранжування та групування сили дії факторів впливу на розвиток туризму необхідно здійснювати з урахуванням регіональних особливостей, таких як [11]:

- територіальне розташування;
- тривалість циклу туристичного продукту;
- чутливість до змін ринкової кон'юнктури;
- локальний характер туристичних послуг;
- індивідуальний характер надання туристичних послуг;
- безпосередній контакт споживача і виробника туристичних послуг;
- особистісні уподобання на туристичні послуги.

Ми поділяємо думку В. Кифяка, і у подальших дослідженнях планується врахування особливостей регіону. Однак для створення універсальної системи факторів впливу на розвиток сфери туризму потрібне врахування специфічних особливостей самої туристичної послуги, таких як: [9]

- 1) нематеріальність і комплексність послуги;
- 2) одночасність процесів виробництва та споживання туристичної послуги;
- 3) залежність результатів фінансово-господарської діяльності туристичного підприємства від стану попиту на неї;
- 4) висока фондомісткість туристичної послуги;
- 5) безперервність у часі надання готельних послуг (готелі працюють 365 днів у році, 24 години на добу);

б) індивідуальний попит і характер надання туристичних послуг, який заснований на особистих уподобаннях клієнтів.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження доцільно розділити всі фактори впливу на розвиток сфери туризму в регіональному розрізі на такі групи (рис. 1.2):

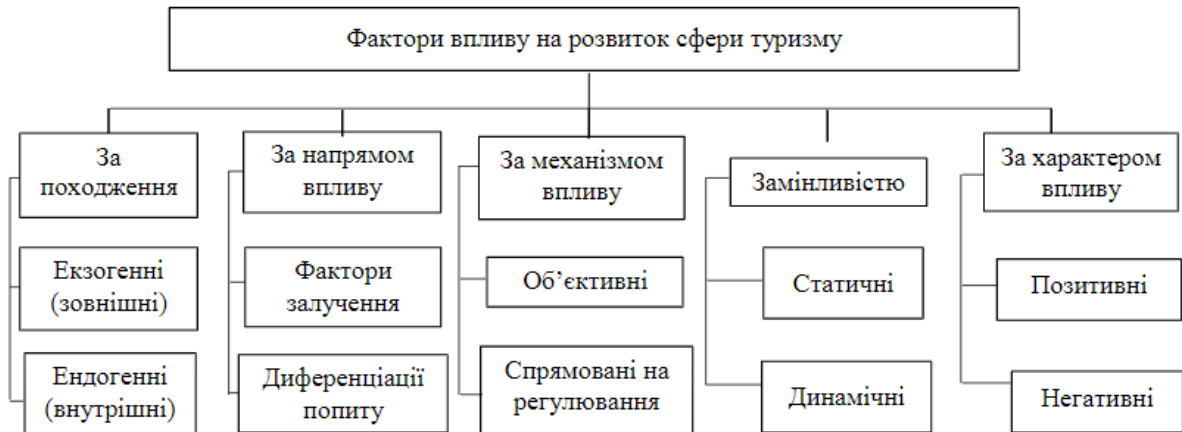

Рис. 1.2. Систематизована структура факторів впливу на розвиток сфери туризму

Джерело : [16]

Згідно з авторською систематизованою структурою, до зовнішніх факторів належить географічне положення регіону, політичні відносини між країнами, міжнародний поділ праці, рівень цін на міжнародному ринку і в різних країнах тощо.

До внутрішніх факторів, на нашу думку, належать природно-географічні особливості та кліматичні умови країни, наявність і якість природних ресурсів, а також можливість їх використання, економічна ситуація в країні, внутрішня політика країни, політична стабільність, суспільний лад, рівень розвитку продуктивних сил, структура і рівень добробуту населення, можливість отримання пільг і знижок на туристичні послуги за рахунок держави і громадських організацій, підприємств та установ, стан розвитку туристичної інфраструктури, транспортних мереж, рівень життя в суспільстві, освітній і культурний рівень населення.

З погляду впливу на туристичну діяльність усі фактори було поділено на фактори залучення (спонукають до подорожі – *природні*, культурні та соціальні умови в країні, де формуються туристичні потоки) і фактори диференціації попиту (впливають на вибір місця подорожі – туристичні ресурси, розвиток інфраструктури, рівень соціально-економічного розвитку країни).

З погляду механізму впливу на розвиток туризму нами запропоновано поділити фактори на об'єктивні (ті, що сформовані історичним розвитком суспільства) і такі, що цілеспрямовано регулюють саме туристичну діяльність (державна політика в туризмі, наявність і зміст туристичного законодавства, стан туристичної освіти тощо).

З погляду мінливості автор вбачає доцільним поділити фактори на статичні і динамічні. Статичні фактори мають незмінне в часі значення (природно-кліматичні, географічні, культурно-історичні фактори). До динамічних факторів автором віднесено: демографічні (загальне зростання народонаселення, урбанізація, тобто збільшення частки міського населення за рахунок скорочення чисельності сільських жителів, зміна вікової структури населення); соціальні (зростання добробуту населення, збільшення тривалості оплачуваних відпусток і скорочення тривалості робочого тижня, збільшення числа працюючих жінок і збільшення доходу на кожну сім'ю (домогосподарство), зростання частки самотніх людей, тенденція до більш пізнього шлюбу і створення сім'ї, надзвичайно швидке зростання кількості бездітних пар у складі населення, зменшення імміграції, більш ранній вихід на пенсію, зростання усвідомлення туристських можливостей); економічні, які впливають на структуру споживання товарів і послуг у бік збільшення в споживчому кошику населення частки різних послуг, у тому числі і туристичних; культурні (зростання культурного рівня населення багатьох країн і в зв'язку з цим прагнення людей до ознайомлення із зарубіжними культурними цінностями); науково-технічний прогрес, який

зумовлює швидкий розвиток матеріально-технічної бази туристичної індустрії, створює необхідні умови для масового туризму.

Таким чином, природні ресурси регіону за запропонованою кваліфікацією відносяться до ендогенних (внутрішніх), факторів залучення, об'єктивні, статичні, позитивні.

Природний потенціал – це сукупність наявних природних умов і ресурсів, що впливають на економічну діяльність і використовуються чи можуть бути використані у виробництві благ і здатні забезпечити потреби країни чи людства.

Це складова туристського потенціалу.

Туристський потенціал регіону - це сукупність природних, історико-культурних об'єктів і явищ, а також соціально-економічних і технологічних передумов для організації туристської діяльності на певній території.

Природні ресурси (рекреаційні) - унікальні явища природи, печери, водоспади, скелі, заповідники, гори, ріки, моря, лікувальні води, кліматичні та бальнеологічні можливості.

Рекреація - розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних та емоційних) або діяльність, спрямована на відновлення продуктивних сил людини.

Використання природного потенціалу в туризмі регіону тісно пов'язане з виявленням і формуванням певних прийомів, що дозволяють здійснювати економічну оцінку, природоохоронних заходів і різних природно-ресурсних комплексів.

1.3. Методичні підходи до оцінки природного потенціалу території

Оцінка рівня природного потенціалу регіонів та їх забезпеченості рекреаційними ресурсами є проблемою, що чи не найбільш часто піднімається у наукових виданнях з географії, економіки, медицини та

екології. Це свідчить про беззаперечну актуальність даного питання, а також, як це не парадоксально звучить, його невивченість. Принаймні, не зважаючи на велику кількість наукових розробок, досі залишається невивченим ряд важливих теоретичних та практичних питань, зокрема, немає кадастру рекреаційних ресурсів України та не проведена грошова їх оцінка, за виключенням загальної оцінки вартості природних рекреаційних ресурсів адміністративних областей та районів, зробленої В.П. Руденком в 1990-х рр.

На заваді цьому - ряд об'єктивних чинників. По-перше, велика різноманітність видів рекреаційних занять, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження (причому їх список постійно поповнюється з виникненням і популяризацією нових видів і способів відпочинку), спричиняє складність у виведенні інтегральної оцінки туристичного потенціалу певної території: для організації одних видів туризму вона може володіти надзвичайно потужною ресурсною базою, для інших - бути зовсім непридатною. По-друге, природний потенціал і основна його складова - рекреаційні ресурси - дуже вразливі до дії зовнішніх факторів: варто виникнути одному несприятливому чинникові (стихійне лихо, розвиток нових галузей виробництва, несумісних з існуванням рекреації, рекреаційні перевантаження на територію, соціальні заворушення абощо), як природний потенціал втрачається частково або й повністю. Причому, якщо йдеться про природні ресурси, то при дії несприятливих чинників їх рекреаційна цінність втрачається значно раніше і швидше, ніж економічна. Тобто рекреаційний природний потенціал території є категорією непостійною. По-третє, ще однією властивістю природного потенціалу є його дискретність. Одні й ті самі площинні об'єкти (ліс, озеро, лука, населений пункт) мають неоднаковий потенціал в різних своїх частинах.

Оцінка природних ресурсів є перш за все відображенням їх важливості для перспективного суспільного розвитку, що потребує суттєвої корекції існуючої теорії природокористування відповідно до стрімко мінливих реалій сьогодення.

До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносяться:

- географічне розташування;
- метеорологічні умови;
- особливості рельєфу;
- розміщення ресурсного потенціалу

Проблема оцінки природних ресурсів стоїть перед науковцями і практиками не один десяток років.

Зрозуміло, що якщо природні ресурси задіяні в господарському механізмі, то їх необхідно оцінювати, як будь-який інший товар. В даний час використання і охорона природних ресурсів істотно залежить від діяльності дуже великої кількості різних людей, господарські комплекси природних ресурсів, що функціонують на території різних регіонів України, які характеризуються власними істотні характеристики

Потенціал природних ресурсів можна розглядати на різних рівнях: глобальному, національному, регіональному та локальному. Особливої уваги потребує вивчення потенціалу природних ресурсів на регіональному рівні. Саме на регіональному рівні найбільш повно проявляються проблеми сталого розвитку суспільства, екологізації виробництва та раціонального використання потенціалу природних ресурсів.

Регіон, як цілісна територія з відповідним потенціалом розвитку, здатний впливати на розвиток держави в цілому. Зв'язок потенціалу природних ресурсів з конкретною територією визначає її загальні та індивідуальні характеристики, надає їй властивостей системного утворення. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил регіональний підхід стає одним із найважливіших підходів до розкриття еколого-економічної сутності потенціалу природних ресурсів регіону. Тому актуальним стає питання пошуку шляхів підвищення ефективності використання потенціалу природних ресурсів на регіональному рівні.

Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу тісно пов'язане з виявленням і формуванням певних прийомів, що дозволяють здійснювати економічну оцінку природоохоронних заходів і різних природно-ресурсних комплексів. Змістовна суть економічної оцінки зводиться до встановлення економічного ефекту, вираженого в грошовій формі в ході функціонування і подальшої експлуатації всього природно-ресурсного комплексу. Основою цієї оцінки є облік і оцінка становлення і розвитку природно-ресурсного потенціалу і об'єкту в результаті їх тривалої роботи.

Метою економічної оцінки природних ресурсів є оптимізація витрат, пов'язаних з природокористуванням, і отримання максимальних народногосподарських ефектів. Важливими умовами здійснення економічної оцінки є не тільки єдина методологічна основа, але і фактичний результат раціонального використання природних ресурсів, а також облік всіх тимчасових факторів в період здійснення оціночних операцій. Економічна оцінка природних ресурсів застосовується для:

- визначення вартості природних ресурсів;
- вибору оптимальних параметрів їх експлуатації (використання);
- визначення економічної ефективності інвестицій в природно-ресурсний комплекс;
- визначення збитків від нераціонального і не комплексного використання природних ресурсів;
- віддзеркалення оцінки частки природних ресурсів в структурі національного багатства;
- встановлення платежів і акцизів за користування природними ресурсами;
- визначення заставної вартості природних об'єктів і ресурсів;
- прогнозування і планування використання природних ресурсів;
- визначення величини компенсаційних платежів, пов'язаних з вибуттям або зміною цільового призначення природних ресурсів;

– вирішення інших завдань, пов'язаних з раціональним використанням природних ресурсів.

В даний час в економічній науці отримали розвиток наступні основні підходи соціально-економічної оцінки природних ресурсів для їх віддзеркалення в структурі національного багатства (за ринковою вартістю):

Порівняльний підхід заснований на розрахунку вартості об'єкту, в основі якої лежить вартість вже оціненого ринком аналога, на основі інформації про вже досконалі операції. При оцінці природних ресурсів цей підхід не представляється можливим використовувати, оскільки знайти аналог всім їх компонентам практично неможливо.

Витратний підхід заснований на двох ідеях: підрахунку засобів, які були вкладені в створення об'єкту, і оцінки вкладень необхідних для створення точного аналога оцінюваного об'єкту. Здійснення економічної оцінки по витратному підходу, також проблематично як в методичному, так і в практичному плані, оскільки:

– не враховуються чинники попиту і пропозиції на ринку природних ресурсів;

– найбільш якісні і вигідно розташовані природні ресурси отримають найменшу оцінку, оскільки чим вище якість ресурсу, тим менше витрат потрібно на його експлуатацію, тим самим відбувається спотворення дійсної вартості окремих компонентів не фінансових, невідтворених матеріальних активів.

– у нестабільних умовах соціально-економічного розвитку регіонів результати будуть спотворені, тому що витрати на придбання всіх складових оцінюваного об'єкту в цих умовах не постійні, а їх зміни складно врахувати через непередбачуваний рівень інфляції;

Результативний підхід заснований на тому, що економічну оцінку (вартість) мають лише ті природні ресурси, які приносять дохід. Іншими словами, вартість ресурсу визначається грошовим виразом первинної продукції, що отримується від експлуатації природного ресурсу, або

різницею між отриманим доходом і поточними витратами. Такий підхід також має багато недоліків:

– не для будь-якого природного ресурсу можна визначити вартість первинної продукції. Наприклад, сира нафта, здобута зі свердловини, має цілком певну товарну вартість, тоді як визначення доходу від води в первинному продукті представляє складну проблему, наприклад, якщо це не товарна (мінеральна) вода, використовувана для безпосереднього споживання (як пиття);

– дохід від використання ресурсу може бути як прямим, так і непрямим, який дуже складно оцінити. Це відноситься, зокрема, до використання природних об'єктів в рекреаційних цілях, до кліматичних ресурсів території і так далі;

– при такому підході не враховується чинник часу. Невживаний ресурс, що не має відповідно до даного підходу вартості, може бути затребуваний і навіть стати дефіцитним в процесі освоєння території, розвитку нових технологій і виробництв в цілому.

Кадастровий підхід. Даний підхід до оцінки природних ресурсів базується на сукупності інформації про конкретний вид природного ресурсу, включаючи характеристики його кількості (запасів), віку, якісного складу і структури, місцеположення і безлічі інших показників (індикаторів). Кадастрові групи, на які розбиваються ті або інші природні ресурси, наприклад, земляні, приводяться, як правило, в балах (наприклад, від 1 до 100). За даними наявних кадастрів повинні визначатися умови отримання найвищого чистого доходу і найнижчих витрат по освоєнню, використанню, відтворенню і охороні даного виду природних активів. Як недолік даного підходу можна зазначити, що кадастри складені не по всіх ресурсах і об'єктах природи, тому вони не дозволяють оцінити природно-ресурсний потенціал територій і країни в цілому. Але кадастровий метод забезпечує більш деталізовану оцінку природних ресурсів в порівнянні із спрощеними

витратним і рентним методами і саме продуктивним може бути використання в сукупності з кожним з них.

Крім того, при економічній оцінці природних ресурсів можуть використовуватися і інші підходи, наприклад, за оцінкою ресурсу на основі його ринкової вартості, яка визначається за наслідками аукціонів, торгів; на основі готовності населення платити за користування (рекреаційні цілі, підвищення освіти і екологічної культури і т. п.) певними природними ресурсами і територією і ін. Останній підхід отримав достатньо широкий розвиток останнім часом за кордоном у зв'язку з рекреаційним використанням територій природних національних парків.

Всі зазначені теорії оцінки природних ресурсів: витратна, результативна, рентна – належать до способів поелементної оцінки природних ресурсів, тобто одиниці або окремого джерела природного ресурсу. Такі оцінки, в основному, виражають умови освоєння природного ресурсу з точки зору безпосереднього користувача – окремої господарської одиниці.

Варто також виділити *теорію енергетичної оцінки природних ресурсів*, що набула популярності останнім часом. Вона базується на тому, що природні ресурси мають певний енергетичний еквівалент, який залежить від внутрішнього потенціалу та попередніх витрат на їх утворення. Тобто під різні явища підводиться єдина основа, яка дає можливість їх порівнювати. При цьому різниця між витратами та виходом енергії достатньо об'єктивно характеризує продуктивність праці. Енергетична оцінка не є різновидом економічної оцінки, так як на відміну від економічної оцінки не дозволяє отримати грошовий вираз цінності природних ресурсів. На відміну від технологічної оцінки не визначає ступінь придатності ресурсу для первинного виду діяльності, та дозволяє порівнювати різнорідні природні ресурси. Дану оцінку можна виділити в окремий підхід до оцінки природних ресурсів.

Останніми роками інтенсивно розвиваються підходи, які ґрунтуються на *обліку непрямой вартості* використання природного ресурсу, наприклад, через вимірювання ефекту від збереження біорізноманітності, через «непрямую вартість використання» або через визначення ефекту від лісонасадження і збереження рослинного покриву (вуглецевий кредит). Останній підхід може знайти реальне застосування при регулюванні глобального використання природних ресурсів і управлінні викидами парникових газів на основі торгівлі правами на забруднення. В даному випадку якраз і використовується економічна інтерпретація поняття *«Асиміляційний потенціал навколишнього середовища»*. Асиміляційна здатність навколишнього середовища являє собою специфічний природний ресурс. Складність кількісного визначення даного ресурсу пов'язана з різноманітністю видів антропогенного впливу, а також з труднощами визначення безпечного рівня кожного з цих видів впливу. Одним з елементів механізму раціонального використання асиміляційного потенціалу є його економічна оцінка.

Економічна оцінка, або ціна асиміляційного потенціалу визначається його значенням у процесі формування витрат і результатів. З одного боку, наявність такого потенціалу дозволяє частину відходів виробництва викидати в навколишнє середовище і тим самим економити на витратах з очищення викидів від забруднювачів. З іншого боку, стійкість територіальних екологічних систем до певних антропогенних навантажень, здатність переробляти і знешкоджувати відходи запобігають збитку, який може бути викликаний погіршенням основних властивостей довкілля. Тоді основу економічної оцінки асиміляційного потенціалу складають витрати на запобігання забрудненню, або величину відверненого збитку. Таку економічну оцінку можна розглядати як витрати на відтворення або відновлення асиміляційного потенціалу. З достатньою для практичних цілей точністю вона може бути прийнята рівною витратам, які потрібні були на

зниження викидів до мінімально можливих значень гранично допустимих викидів і скидів для атмосфери або гідросфери на розглянутій території.

В сучасних умовах виникає необхідність оцінки природно-ресурсного потенціалу на основі інтегральної (комплексної) теорії. Проблема комплексної економічної оцінки – одна з найбільш складних та мало вивчених сучасною економічною наукою. У прогнозних розрахунках, при виборі варіанту освоєння природних ресурсів і умов у регіонах, широке застосування повинно знаходити проведення оцінки природних об'єктів інтегральним методом. Вихідним положенням цього методу є обґрунтування повного економічного ефекту, що одержується у процесі використання природно-ресурсного потенціалу територіального комплексу, регіону. Щодо сучасного етапу розвитку економіки України – інтегральна оцінка використання природно-ресурсного потенціалу країни, окремих регіонів або територіальних комплексів має будуватися, виходячи з таких положень:

1. Необхідно встановити пріоритети потреб, які можуть бути задоволені за рахунок використання природно-ресурсного потенціалу території.

2. Ранжування слід проводити за групами потреб з урахуванням часового фактору (поточні, перспективні). Таким чином, інтегральну оцінку слід застосовувати у поточних і прогнозних розрахунках при вирішенні питань про доцільність освоєння конкретних видів природних ресурсів як елементів природно-ресурсного потенціалу регіонів, а також при оцінці складових національного багатства.

Таким чином, для отримання адекватної оцінки природних ресурсів необхідний систематизований підхід та чітке окреслення сфери застосування кожного з них, що дасть можливість отримати новий синергетичний ефект.

Висновки до розділу 1

У результаті проведеного дослідження було встановлено основні характеристики туризму.

З'ясовано, що туризм є мобільною складовою рекреації, її активною формою, пов'язаною з доланням простору задля відпочинку, розваги, лікування або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку. Сутністю рекреаційної функції туризму є фізіологічна (відновлення фізичних сил, оздоровлення, відпочинок) і психологічна (зміна місця, оточення, набуття нових вражень та відчуттів) релаксація.

В результаті дослідження піходів різних авторів до класифікації факторів розвитку регіонального туризму нами виявлено, що природні ресурси регіону відносяться до ендогенних (внутрішніх), факторів залучення, вони є об'єктивні, статичні, позитивні.

Велика різноманітність видів рекреаційних занять, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження (причому їх список постійно поповнюється з виникненням і популяризацією нових видів і способів відпочинку), спричиняє складність у виведенні інтегральної оцінки туристичного потенціалу певної території. Оцінка природних ресурсів є перш за все відображенням їх важливості для перспективного суспільного розвитку, що потребує суттєвої корекції існуючої теорії природокористування відповідно до стрімко мінливих реалій сьогодення.

Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу тісно пов'язане з виявленням і формуванням певних прийомів, що дозволяють здійснювати економічну оцінку природоохоронних заходів і різних природно-ресурсних комплексів.

Отже, комплексна економічна оцінка повинна достатньою мірою відображати ступінь відповідності природно-ресурсної бази господарювання вимогам, серед яких найголовнішими є збереження природних багатств для одночасного забезпечення стійкості економічного зростання, екологічного та економічного ефектів від природокористування.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз сучасного стану розвитку туризму Закарпатської області

Туристична галузь набуває дедалі більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери в Закарпатській області та інтеграції у світову туристичну індустрію. Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником підвищення якості життя в Закарпатській області, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені.

Основними напрямками розвитку туристичної галузі в області є бальнеологічний, гірськолижний, сільський, пішохідний туризм. У краї є всі умови для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які набули популярності.

Однак наявний туристичний потенціал реалізований недостатньо, насамперед, через проблеми пов'язані з інфраструктурою області.

За інформацією управління туризму та курортів департаменту економічного розвитку і торгівлі облдержадміністрації, мережа оздоровчих, рекреаційних та туристичних об'єктів області нараховує 511 об'єктів, у т.ч.: оздоровчих – 23, рекреаційних – 126, туристичних – 362. В інфраструктурі рекреаційної галузі важливе місце займають колективні засоби розміщування, які поділяються на готелі та аналогічні засоби розміщування і спеціалізовані засоби розміщування [5]. Дослідження колективних засобів розміщення: готелів, аналогічних їм та спеціалізованих закладів демонструє поступове їх зменшення, що пояснюється їх моральним старінням та закриттям нерентабельних засобів розміщення (табл. 2.1).

Дослідження які проводили науковців Н. Богдан Н.М. та А. Рябев, свідчать, що до 2013 р. усі показники діяльності колективних засобів розміщування демонстрували тенденцію щодо зниження. 2013 рік став

переломним, оскільки кількість готелів та аналогічних засобів розміщування збільшилася на 51%, а їхня місткість - на 58,4%.

Таблиця 2.1

**Аналіз колективних засобів розміщення в Закарпатській області
протягом 2017–2020 рр. [5]**

Рік	Кількість колективних засобів розміщення, одиниць			Кількість місць, одиниць			Кількість розміщених, осіб		
	Усього	у тому числі в:		Усього	у тому числі в:		Усього	у тому числі в:	
		Готелях	спеціалізованих засобах розміщення		Готелях	спеціалізованих засобах розміщення		Готелях	спеціалізованих засобах розміщення
2017	287	229	58	17929	10160	7769	220644	142466	78178
2018	268	213	55	16930	9473	7464	230000	166470	63530
2019	256	211	45	15865	10658	5207	269250	204350	64900
2020	250	208	42	15310	10160	5141	313082	237900	75182

Починаючи з 2014 р., деякі показники експлуатаційної можливості змінюють знак на протилежний. Таким чином, можна стверджувати, що 2013-2016 років відбувається укрупнення закладів розміщення, а зменшення показників в наступні роки пов'язано з економіко-політичною та фінансовою нестабільністю країни.

На території Закарпаття у 2020 році функціонувало 54 підприємства готельного господарства (юридичні особи), у тому числі: 42 готелі та аналогічні засоби розміщування, 10 засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (будинки, пансіонати і бази відпочинку, хостели, туристські бази, гірські притулки) та 2 інших засоби розміщування.

Найбільша кількість закладів розміщення знаходиться у м. Ужгород (29,6%), Свалявському районі (11,1%), Міжгірському районі (9,3%), м. Мукачево та Ужгородському районі (по 7,4%), Мукачівському, Рахівському і Тячівському районах (по 5,6%).

Кількість розміщених осіб протягом останніх років не зменшується, а, навпаки, зростає.

Дослідження кількості закладів розміщення, дозволяє констатувати, що в області одночасно можна розмістити близько 26000 осіб, також готові прийняти гостей 600 сільських садиб.

Особливо важливо, щоб заклади туристичної галузі надавали необхідні послуги щодо оздоровлення та відпочинку дітям у літній період (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку
в Закарпатській області протягом 2016–2020 рр.**

Роки	Кількість закладів, одиниць		У них місць, одиниць		Кількість дітей, які знаходилися у закладах, осіб	
	усього	у тому числі заклади оздоровлення	усього	у тому числі заклади оздоровлення	усього	у тому числі заклади оздоровлення
2016	333	15	4264	1581	45175	3130
2017	136	10	3158	1208	22239	2695
2018	175	10	2731	1205	27929	3329
2019	145	12	2982	1482	25811	4842
2020	196	10	2760	1109	26906	3218

Джерело: [14]

За даними табл. 2.2, спостерігалось скорочення закладів оздоровлення та відпочинку для дітей, а також кількості відпочиваючих, що скористалися їхніми послугами. Це є свідченням низького сервісного обслуговування та комфортності номерного фонду для молоді.

У 2017 р. функціонувало лише 136 закладів (в 2,5 рази менше порівняно з 2016 р.), що призвело до значного зменшення чисельності осіб, які перебували у закладах. У 2020 році кількість в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку збільшилася порівняно з 2019 роком. Проте їхня місткість та чисельність дітей, які перебували у цих закладах, істотно не змінилась.

Суттєво покращує туристичну інфраструктуру наявність туристично-інформаційних центрів. Сьогодні в області їх створено 25. Протягом 2019 року було відкрито 5 туристично-інформаційних центрів, а саме в м. Ужгород, с. Пийтерфолво Виноградівського району, с. Ділове Рахівського району, с.

Гукливий Воловецького району та с. Яноші Берегівського району. Саме покращення інформаційного забезпечення про туристичний продукт регіону, на мою думку, є одним з першочергових і найменш затратних заходів для активізації в'їзного міжнародного туризму. Адже найважливішою проблемою є те, що туристично-рекреаційний потенціал регіону мало відомий закордонному споживачеві. З метою популяризації туристичного потенціалу Закарпатської області, постійно оновлюється офіційний туристично-інформаційний портал „Вітаємо на Закарпатті”. Також, виготовлено відеоролики про іміджеві туристичні продукти Закарпаття англійською та українською мовами, а саме: „Драйове Закарпаття”, „Історико-архітектурне Закарпаття”, „Туристична Тячівщина”.

Аналізуючи динаміку туристичних потоків, можемо констатувати, що у цілому динаміка туристичних потоків має неоднорідний характер, що зумовлено політично-економічними подіями та епідеміологічною ситуацією в країні. Найбільше гостей, що відвідали регіон і зупинилися на базах відпочинку, спостерігалось у 2019 р. (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка туристичних потоків в Закарпатській області
у 2011-2020 роках, осіб**

Роки	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, всього	Іноземні туристи	Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи
2011	21773	722	10806	10245
2012	20180	733	11792	7655
2013	19892	515	12963	6414
2014	11625	6	9815	1804
2015	10656	13	7594	304
2016	11601	68	7939	3594
2017	14652	102	10534	4016
2018	25348	183	18907	6258
2019	28044	114	19962	7968
2020	14669	-	12156	2513

Джерело: [14]

За останні роки у Закарпатській області було обслуговано всього 244 127 туристів, а в 2019 р. – 28 044. Це найбільша кількість починаючи з 2011 р. Із цього періоду з кожним роком йде спад обсяг туристичних потоків у Закарпатській області, що пояснюється доступністю відпочинку за кордоном, вимогами туристів щодо комфортності житла, обслуговування, у тому числі медичного, транспорту, доріг, та ін. Не відповідає якість надаваних послуг їх вартості, існуючі ціни завищені. Туристичні підприємства всіх типів не витримують конкуренцію з іноземними курортами. І, як наслідок, це позначається на динаміці туристичних потоків.

Рис. 2.1. Динаміка туристичних потоків Закарпатської області за 2010–2020 рр.

Джерело: [15]

Динаміка в'їзного туризму в Україну залежить також від політичних обставин у країні, наявності стабільної ситуації чи, навпаки, її невизначеності, військових дій. Саме така залежність відзначається й у Закарпатській області. Починаючи з 2010 р. динаміка падає та набуває відносної стабільності у 2017–2018 рр. Максимальний показник (8 425 осіб) спостерігався у 2010 р., а в 2014 р. кількість іноземних туристів становила лише шість осіб, що на 509 осіб менше, ніж у 2013 р. Така ситуація у 2013–2015 рр. пояснюється військовими діями на

Сході країни, які відлякують іноземних туристів.

Щодо туристів, які виїжджали за кордон, то 2019 р. був одним із найкращих. У цей період за кордон виїхало найбільше туристів. Одними з причин зростання кількості виїзних туристів є негаразди в економіці України, 48 відсутність робочих місць із високою оплатою, тому відбувається міграція в пошуках роботи [14].

На внутрішньому ринку динаміка туристів починаючи з 2009 р. йде на спад. У 2011 р. спостерігалася максимальне значення динаміки кількості внутрішніх туристів – 39254. Останніми роками найбільша кількість внутрішніх туристів спостерігалася у 2019 році.

Отже, можна зробити висновок, що за останні десять років динаміка в'їзного та внутрішнього туризму в Закарпатську область значно зменшилася. Основна частка подорожей до регіону здійснюється саме заради екологічного туризму, частка туризму з метою кавового, винного та сирного туризму становить 10 %, частка історичного та демонологічного – по 5 %.

Для Закарпаття з його природними особливостями екологічно-туристична діяльність визначається як пріоритетна.

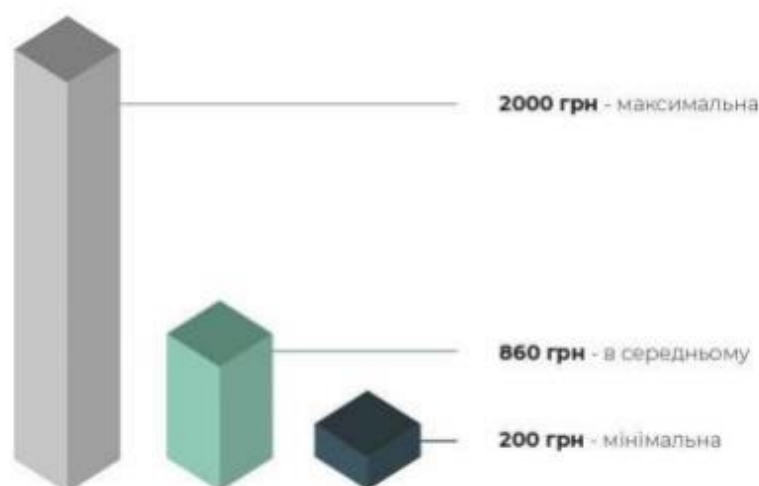

Рис. 2.2. Середній чек туриста, дослідження департаменту економічного розвитку і торгівлі, 2019 рік

Джерело: [44]

Ця інформація підтверджує, що здебільшого на території області перебуває внутрішній турист, який за структурою середнього чека є «бюджетним».

Серед регіонів України Закарпаття у 2019 році займало 17 місце за кількістю реалізованих туристичних путівок, 12 - за доходом від надання туристичних послуг. Поїздками туристів-громадян України в межах держави було охоплено близько 7968 осіб.

Внутрішній туризм Закарпатської області представлений львівськими сусідами, але це здебільшого екскурсанти. Якщо говорити про повноцінних туристів, то це туристи з міст Київ, Одеса, Харків, а також центральної України, зокрема, Дніпро. Хоча сполучення з деякими регіонами центру немає.

Щодо закордонних туристів, то офіційна статистика повідомляє про угорців, румунів та словаків, але у п'ятірці – білоруси, у десятці – німці, а також, що цікаво, – балкани.

Найпопулярнішою метою туристично-екскурсійних подорожей залишається дозвілля і відпочинок, у 2019 році подорожувало 28044 осіб. Щодо України, то найбільше вітчизняних туристів виїжджали за туристичними путівками в Туреччину, Єгипет, ОАЕ, Грецію, Болгарію, Іспанію, Італію, Кіпр, Чорногорію, Угорщину, Чехію.

Особливої уваги заслуговує *готельний сектор регіону*. Малі та середні готельні підприємства Закарпатської області формують особливу економічну нішу, тому їх реакція на коливання туристичних потоків в умовах пандемії є важливим індикатором пристосування галузі до функціонування в нових, несприятливих, бізнесових умовах. Корелюючи із динамікою кількості туристів проявляється і наповнюваність готелів, найбільше значення цей показник мав у 2018–2019 роках, коли відбувалося зростання потоків відвідувачів/гостей, які відвідували регіон. Проте і з кінця 2019 року та впродовж 2020 наповнюваність знизилася в 2,5–3 рази через впровадження карантинних заходів чи тимчасових локдаунів.

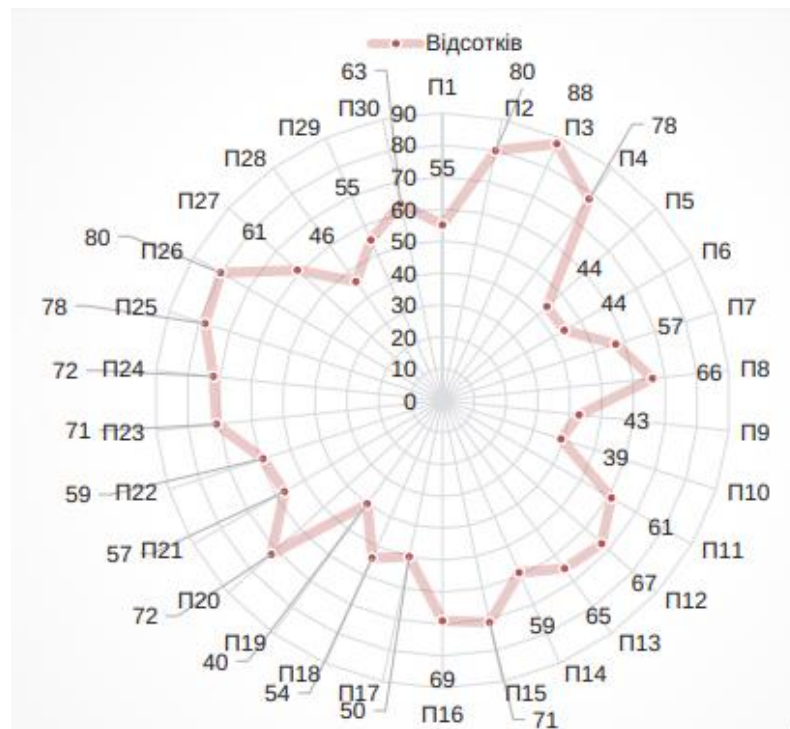

Рис. 2.3. Відсоткове співвідношення зменшення кількості клієнтів в готельних підприємствах Закарпатської області в 2020 році в порівнянні із 2019 роком

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Головною причиною впливу кризи на діяльність готелів визнано відміну транспортних сполучень, адже саме цей фактор став ключовим в економічному спаді на різних рівнях – світовому, державному, регіональному та локальному. Терміни відновлення функціоналу туристичної сфери важко прогнозувати в сучасних реаліях через надзвичайно складну військово-політичну ситуацію на яку нашаровуються довготермінові ефекти впливу глобальної пандемії.

Проаналізуємо *економічні результати* діяльності туристичної індустрії. Протягом січня-грудня 2022 року до місцевих бюджетів Закарпатської області сплачено 19 млн 471 тис. 300 грн туристичного збору, що на 65,7 % більше аналогічного періоду 2021 року (рис. 2.4). Туристичний збір, сплачений фізичними особами становить 9 038,8 тис. грн., а збір, сплачений юридичними особами – 10 432,5 тис. грн. Ставка туристичного збору встановлюється за кожен добу тимчасового розміщення особи в місцях проживання (ночівлі) у

розмірі до 0,5 % – для внутрішнього туризму та до 5 % – для в'їзного туризму від розміру мінімальної зарплати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення. Зростання та сплата туристичного збору позитивно впливає на розвиток туристського потенціалу та активізацію ринку Закарпатської області.

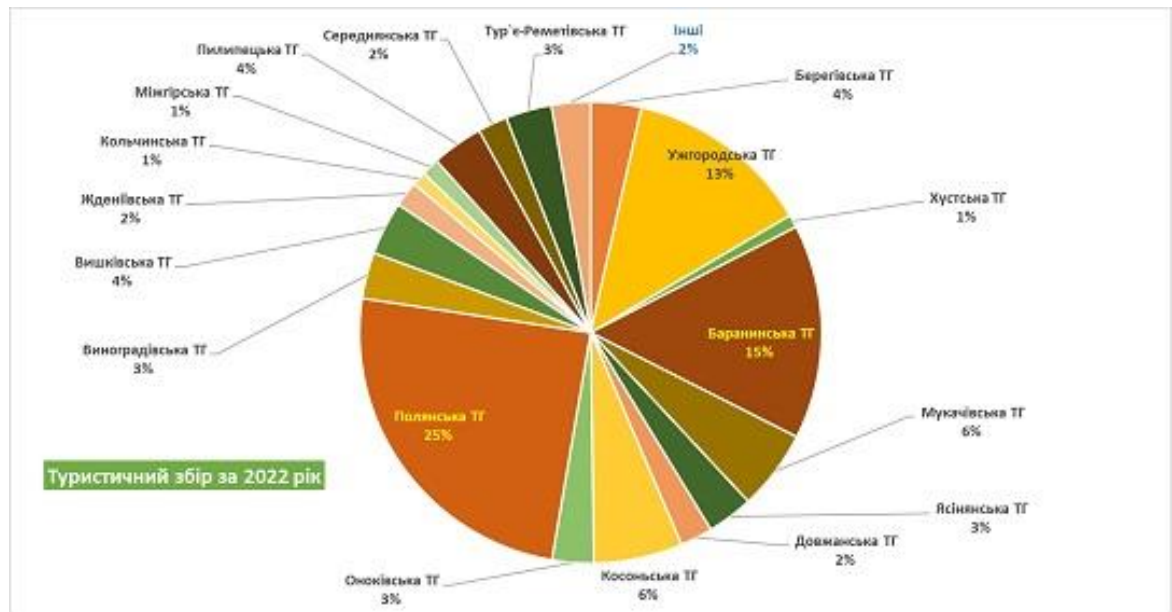

Рис. 2.4. Туристичний збір Закарпатської області за 2022 рік у розрізі територіальних громад

Джерело : <https://zakarpattia.net.ua/News/225164-Za-mynulyi-rik-domistsevykh-biudzhetiv-Zakarpattia-nadiishlo-ponad-194-mln-hrn-turystychnoho-zboru>

На 2022 обласним бюджетом на реалізацію Програми розвитку туризму та курортів було передбачено 1 млн. 600 грн. На жаль, з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, робота управління туризму та курортів Закарпатської ОДА призупинено. Також під час воєнного стану «заморожено» усі заходи з реалізації Програми розвитку туризму та курортів.

Підсумовуючи можемо констатувати, перспективи розвитку туризму Закарпатської області є одні з найкращих в Україні. Розвинена туристична інфраструктура та вигідне місце розташування сприяють туристичній привабливості.

2.2. Дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища туризму Закарпатської області

Середовище є туристичним потенціалом території, її глобальним та багатоаспектним поняттям, яке охоплює сукупність природних, етнокультурних і соціально-історичних властивостей ресурси, а також існуючу економічну та комунікаційну інфраструктуру території, які служать або можуть служити передумовами для розвитку певних видів туризму

На формування та подальший розвиток Закарпатської області впливає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників.

Внутрішнє природне середовище Закарпаття - це унікальні передумови формування рекреаційно–туристичного комплексу, а саме:

- *географічні* - вигідне географічне положення (область є воротами України у Західну Європу) створює їй певні переваги для прискореної інтеграції в європейські структури, єдина область України, яка межує з чотирма центрально-європейськими державами; пам'ятний знак «Центр Європи» встановлено поблизу с. Ділове Рахівського району;

Географічне положення Закарпаття характеризується такими рисами:

1. Область знаходиться на периферії (крайньому заході) України і дуже віддалена від столиці (відстань з Ужгорода залізницею приблизно 900 км), промислових районів Придніпров'я, Харкова і Донбасу, чорноморських портів. Це може стати сприятливим чинником для формування екологічного туризму в даному регіоні.

2. Область займає центральне положення на Європейському субконтиненті: за однією з версій біля с. Ділове Рахівського району міститься географічний центр Європи.

3. Це єдина область України, яка розташована за головними Карпатськими хребтами. Це підсилює її транспортну віддаленість від решти території країни, зв'язок з якою можливий лише через перевали. Найбільше значення серед них мають Ужоцький (абсолютна висота 889 м), Верецький або

Ворітський (839 м), Воловецький або Бескидський (1014 м), Торунський (930 м) разом з Вишківським (941 м) та Яблуницький або Татарський (931 м).

4. Область знаходиться в межах двох великих фізико-географічних одиниць – Карпатської гірської (4/5 території) та Закарпатської низовинної. Якщо природні умови останньої (рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив тощо) майже всюди сприятливі для господарського і сільськогосподарського освоєння людиною, то в Карпатах найкращі умови для цього мають міжгірні улоговини, долини рік, пологі схили і частково низькогір'я.

5. Закарпаття має оригінальне сусідське положення. Воно межує лише із Львівською (на відтинку 85 км) та Івано-Франківською (180 км) областями, причому виключно по гірських хребтах. У той же час його сусідами є чотири держави – Польща (33 км), Словаччина (98 км), Угорщина (135 км) та Румунія (190 км), що є унікальним явищем серед усіх прикордонних областей України. Державний кордон іде як по гірських хребтах, так і рівнинній території, на значному протязі – по р. Тиса та її притоках. Відстані по авто- і залізничних шляхах від Ужгорода до столиць дев'яти європейських країн коротші за аналогічні відстані до Києва: до м.Київ – 788 км; до м.Львів – 265 км; до м.Івано-Франківськ – 295 км; до м.Чернівці – 435 км; до м.Кошице (Словаччина) – 97 км; до м.Ніредьгаза (Угорщина) – 95 км; до м. Сату Маре (Румунія) – 150 км; до м.Жешув (Польща) – 315 км. 6. Область розташована на стику української, угорської і румунської етнічних територій, які становлять відповідно 89%, 10,5% і 0,5% від її площі.

Унікальне геополітичне та географічне розташування Закарпатської області можна характеризувати у багатьох вимірах. Але основним з них є безпрецедентна навіть для світової практики позиційна дислокація з чотирма країнами Європи – Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією. Закарпатська область є активним членом Карпатського Єврорегіону – міжрегіонального об'єднання прикордонних регіонів України, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. В області розвинута прикордонна інфраструктура: діють 17 пунктів пропуску, з них 7 – залізничних, 6 –

міжнародних автомобільних, 1 – міжнародний повітряний, 3 – пункти спрощеного переходу.

Розміщення на території Закарпатської області двох тектонічних структур зумовило поділ її на гірську і рівнинну частини. Майже 80% площі області займають Карпатські гори і лише 20% – Закарпатська (Притисинська) низовина. В межах області знаходиться частина Українських Карпат, які в свою чергу входять у Карпатську гірську систему, що лежить на території шести країн Європи. Гори простягаються з північного заходу на південний схід, в цьому ж напрямі збільшується їх висота, змінюється вигляд. В північно-західній частині області це типові середньовисотні гори з округленими вершинами, широкими хребтами, рівнобіжними з ними долинами. В південно-східній частині рельєф високогірний – круті схили, загострені вершини гір, глибокі провальні долини. Це зумовлено тектонічною будовою, складом гірських порід, а також впливом на найвищу частину гір четвертинного зледеніння.

- *історичні* - своєрідність краю, де збереглась висока культура господарювання, традиції і навички місцевого населення, що у поєднанні з близькістю країн Західної Європи створює передумови для швидкої адаптації населення до ринкових умов господарювання;

В області діють 3 музеї з 6 філіалами і відділами. Закарпатський музей народної архітектури і побуту відкрито в Ужгороді у 1970 р. на схилах Замкової гори. В ньому представлені споруди всіх районів області, характерні для українських, румунських і угорських поселень Закарпаття. Будівлі побутового і 41 господарського призначення з хатнім начинням, предметами повсякденного вжитку, знаряддями праці репрезентують матеріальну і духовну культуру населення Закарпаття на історичному відрізку від XVII ст. по 40-і рр. XX ст. Цікаві для відвідування Ужгородський, Мукачівський, Чинадівський замки, руїни Невицького Виноградівського, Королівського та Хустського замків, незабутнє враження справляє палац графів Шенборнів [55]. У цілому історико-культурні пам'ятки налічують 1 817 пам'ятників історії, культури, мистецтва, з них 496 - археології, 1 273 - історії, 48 - мистецтва; театри: Ужгород

(український музично - драматичний театр, театр ляльок), Мукачево (обласний російський драматичний театр), Берегово (угорський театр), а також центри атракціонів – цирк «Яцко» і «Дружба», Зарічево, Хуст, Мукачево, Ужгород, Закарпатський музей архітектури і побуту, Красзнавчий музей, що розташований в Ужгородському замку, Зоологічний музей. Закарпатська область володіє також значною кількістю пам'ятників дерев'яної народної архітектури XVII-XIX ст., є багато адміністративних, культових і житлових кам'яних споруд VII-VIII ст. На території Закарпаття збережено 118 дерев'яних церков, збудованих упродовж останніх п'яти сторіч. В області на облік взято понад 700 пам'яток історії та культури, в т.ч. понад 100 пам'яток архітектури. Пам'ятки архітектури в області охоплюють період в понад 1000 років і репрезентують всі основні стилі європейської архітектури [3].

- *природні* - наявність унікальних природних ресурсів: мінеральних вод, лісів, значних запасів підземних і поверхневих вод, інших корисних копалин індустріального значення, ландшафтно–кліматичних зон;

- *рекреаційні* - область володіє потужним природним потенціалом для санаторно–курортного лікування та оздоровлення людей, який може перетворити рекреаційну сферу в одну з провідних галузей економіки області;

- *екологічні* - порівняно низький рівень антропогенного забруднення довкілля та виняткова екологічна роль Карпат на континенті сприяють позитивному іміджу області.

Внутрішнє середовище туристичної індустрії Закарпатської області – це також її структура.

Сьогодні в Закарпатті представлено понад сотня різновидів туризму, які розвиваються на основі природного потенціалу.

Повітряний туризм (авіатуризм, парашутний туризм) - один з різновидів туризму, в основі якого подолання маршруту в повітрі.

Авіатуризм - різновид повітряного туризму за допомогою авіатранспорту. Серед послуг, які пропонуються в авіатуризмі - це повітряні екскурсії, проведення сафари-полювання з повітря. Розрізняють такі види повітряних

суден, що використовуються в туризмі Закарпаття: автожир - Ужгород аеростат, дирижабль, повітряні кулі - Свалява вертоліт, гвинтокрил, махоліт - тимчасово послуга відсутня параплан - Воловець, Рахів, Пилипець (в Пилипці діє школа парапланеризму) планер - тимчасово послуга відсутня літак - тимчасово послуга відсутня (екскурсійні польоти над Закарпаття з аеропорту Львів) дельтаплан, мотодельтаплан – Виноградово.

Окрім того, в повітряному туризмі виокремлюється окремий підвид - парашутний туризм, що здійснюється за допомогою парашуту. - тимчасово послуга для закарпатського регіону доступна за межами Закарпаття (екскурсійно-туристичні стрибки над Закарпаття з аеропорту Львів) Зараз розрізняються такі види парашутної туристичної анімації: парашутінг, парашутний фрістайл, кайтсерфінг, параселінг, скайсерфінг, купольна акробатика, фріфлаїнг, свуп, бейсджампінг, польоти у вінгсьюті.

Автостоп-туризм. Закарпаття вважається номер-1 в Україні з автостоп-туризму. Вважається що закарпатці найбільш лояльні в Україні до автостоперів...і це правда Справжній, а не фейковий закарпатець завжди підбере по дорозі туриста який проситься

Туризм автостопом - це різновид туризму, мета якого полягає у використанні попутніх автомобілів. Безквитковий проїзд у маршрутному транспорті не вважається автостопом, якщо на це не отримано згоду водія (машиніста / кондуктора).

Турист-автостопщик не користується готелями, кемпінгами, літаками, турфірмами. Єдиний транспортний засіб - будь-який попутний транспортний засіб, що має вільне місце і можливість безкоштовно підвезти. Ночують автостопщики на природі або у випадкових чи знайомих людей, які дали притулок на нічліг. Стихійне пересування автостопом з'явилося з появою першого автомобільного транспорту на поч. ХХ століття. Згодом велику роль в просуванні світового автостопа зіграли хіппі, оскільки автостоп давав їм можливість подорожувати і знайомитися з різними людьми, не витрачаючи грошей, яких у них зазвичай і не було. Документально зафіксована

щонайменше одна навколосвітня поїздка автостопом.

Види автостопу:

- автостоп першого роду (найбільш поширений) - пересування на попутних легкових і вантажних автомобілях, автобусах та інших наземних не рейкових транспортних засобах; по всьому Закарпаттю без обмежень - найбільш популярний на напрямі Мукачево-Нижні Ворота, Мукачево-Ясіня та Воловець-Міжгір'я.

- автостоп другого роду - пересування на попутних поїздах, частіше в локомотивах; Частково присутній на Закарпатті (поїздка на вузькоколіїці «Анця Кушницька»).

- автостоп третього роду - "гідростоп" або "аквастоп", пересування на попутних кораблях, катерах, поромах та інших водних транспортних засобах; Тимчасово відсутній на Закарпатті - мав місце в період функціонування транспортного засобу – бокор.

- автостоп четвертого роду - пересування на попутних літаках, вертольотах та інших повітряних транспортних засобах. Тимчасово відсутній на Закарпатті.

Автомобільний туризм (автомототуризм, туризм на власному автомобілі) - подорожі туристів до країн або місцевостей, що відмінні від їхнього постійного місця проживання в яких основним засобом пересування виступає приватний, транспорт від фірми або орендований автотранспорт.

Найпривабливішим цей вид подорожей став саме з тієї причини, що туристи мають можливість планувати свою поїздку самостійно і без сторонньої допомоги, не підлаштовуючись під розклади поїздів і літаків.

Караванінг-туризм - різновид автомобільного туризму з проживанням в автофургонах або автопричепях. Караванінг є одним з найпопулярніших видів автомобільного туризму для мешканців Європи, де добре розвинена система кемпінгів. Туристи, що подорожують у такий спосіб, традиційно відзначають своє свято 24-го вересня, в день караванщика. В Закарпатті, на сьогодні є караванінг-кемпінг в місті Чоп - тут також надається послуга оренди

автофургона для проживання.

Автосафарі-туризм - один з різновидів туризму, який має на меті відвідання важкодоступних та незаселених регіонів світу, зокрема Карпати.

Сафарі поділяються на такі:

- короткострокове сафарі за кермом - вид екскурсії, тривалістю від 1 до 2 днів; тимчасово послуга не надається короткострокове пасажирське - подорож у відкритих джипах з водієм; на Закарпатті послуга надається в Тячівському та Рахівському районах довгострокове - найбільш екстремальний вид сафарі, де за кермом закритого або відкритого джипу можна подолати до 3000 км у тиждень; на Закарпатті послуга представлена щорічною автоатракцією «Кордон» в Рахівському районі, також функціонує нелегальне комерційне автосафарі - Перевал Легіонів.

- мисливське сафарі - це справжнє полювання на тварин і здійснюється тільки за спеціальною ліцензією і тільки там, де це дозволено; - на території Закарпаття, особливо в Ужгородському, Виноградівському та Берегівському районах здійснюється нелегальне комерційне мисливське автосафарі на дрібних тварин та птахів - мото-сафарі - сафарі на квадроциклах(в тому числі снігоходи);

- на Закарпатті прокладено промарковані маршрути для квадроциклів: Ужгород-Воєводино, Боржавськими полонинами, квадро-послуги надаються в Перечинському, Міжгірському, Свалявському, Рахівському, Тячівському районах.

- дайв-сафарі - сафарі на воді з використанням транспорту. На Закарпатті послуга неофіційно надається на водоймі Дідово Берегівського району та річці Тиса, Виноградівський район

Агротуризм (агроекологічний туризм, аграрний туризм, екоагротуризм) - різновид туризму, метою якого є відпочинок у сільській місцевості. Туристи якийсь час ведуть сільський спосіб життя, знайомляться з місцевою культурою і місцевими звичаями, беруть участь у традиційній сільській праці.

Різновидом агротуризму є поєднання роботи з відпочинком, коли в обмін

на участь у сільськогосподарських роботах частину дня турист отримує житло і харчування, без платежів грошей між двома сторонами. На території Закарпаття функціонує, на даний час, лише одна агросадиба, яка відповідає міжнародним критеріям - «Зелений гай», Нижнє Селище, Хустський район

Екстремальний туризм (адреналіновий туризм, вулканічний туризм) - різновид туризму, який пов'язаний із певним ступенем ризику або з позамежними фізичними або психічними навантаженнями в надважких умовах.

Найпопулярніші види екстрим-туризму:

- спелеотуризм: надаються послуги і розвинутий у Тячівському, Рахівському, Перечинському, Великоберезняському, Ужгородському районах

- рафтинг: надаються послуги і розвинутий у Хустському, Рахівському районах на річках Тиса, Ріка, Шопурка альпінізм і скелелазіння: надаються послуги і розвинуто в Тячівському, Іршавському, Ужгородському, Мукачівському, Перечинському районах.

Головне в екстремальному туризмі - наявність природних умов для обраного виду відпочинку і досвідчених організаторів. Усі маршрути екстремального туризму мають різні категорії складності. Більшість не вимагають багаторічного досвіду і ретельних підготовок, і, як правило, вони під силу будь-якій здоровій активній людині.

Активний туризм - усі види туристських подорожей в різноманітному природному середовищу, які характеризуються активним способом пересування (пішим, велосипедним, лижним, кінним та водним з застосуванням малих плавзасобів) по маршруту, тобто з витратою відповідних фізичних зусиль туриста.

В даний час до активних видів туризму в Закарпатті відносять пішохідний, лижний, водний, велосипедний, гірський, кінний, авто- і мототуризм і спелеотуризм.

Мета активного туризму полягає в

- оздоровленні, відновленні сил, поліпшенні медико-фізіологічних даних за допомогою зміни форм діяльності, дозованого руху, раціонального

харчування, нервового розвантаження, підвищення адаптації до незвичних умов; вдосконаленні загальної і спеціальної фізичної підготовки, виробленні витривалості, спритності, сили, рівноваги;

- наданні практичних навичок у долатті перешкод, оволодінні технікою пересування пішки, на лижах, їзди на велосипеді, греблі;

- психічному вдосконаленні та емоційному збагаченні внутрішнього світу людини, вихованні рішучості, сміливості, впевненості в собі, відповідальності;

- розширенні краєзнавчого кругозору, вдосконаленні навчально-методичної підготовки, поповненні знань з географії, біології, історії, етнографії і культури;

- засвоєнні теоретичних основ організації і проведення походів, розробки маршрутів, планування роботи туристських гуртків;

- набутті спортивного досвіду участі в походах.

Незалежний туризм (аматорський, дикий) - це форма неорганізованого туризму, при якому туристи самі обирають район подорожі, і переважно не мають чітко розробленого плану та програми походу, покладаються на свої власні сили й сприятливі умови. На території Закарпаття - в неорганізованому туризмі використовуються всі регіони краю, а особливо зони полонин та гірських озер. На жаль, неорганізований туризм може несприятливо впливати на навколишнє природне середовище, пам'ятки історії, культури та мистецтва, до того ж фінансові надходження для розвитку туристичної галузі від цього різновиду туризму ускладнюються двома основними факторами:

- переважно відсутністю елементарного сервісу в найпопулярніших регіонах серед неорганізованих туристів, а також нормативно-правової бази;

- відсутністю необхідних фінансових коштів для контролю за обладнанням неорганізованими туристами місць відпочинку на природних ландшафтах. Користуючись своїм конституційним правом громадян на відпочинок, туристи будь-де ставлять намети, автомобілі, розкладають вогнища.

Апітуризм (медовий туризм, бджолиний туризм) - різновид туризму,

що має на меті дегустацію, споживання, купівлю продуктів бджільництва (мед, віск, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута, бджолиний підмор, перга, забрус, гомогенат з трутневих личинок) безпосередньо на місці у виробника.

Існують приклади успішної співпраці турагенцій з власниками бджолиних пасік у Закарпатті, прикладом слугує найвідоміший в Україні об'єкт апітуризму «Медовий дім», Мукачево. Також медовий туризм пропонують туристам та гостям свої послуги об'єкти в Ізкі, Міжгірський район, Хуст, Н.Болотне Іршавський район.

Апітуризм за всіма ознаками є сталим видом туризму, що не виснажує ресурси, а сприяє їх збагаченню. Його розвиток сприяє соціально-економічному відродженню сільської місцевості, забезпечує диверсифікацію сільськогосподарського виробництва, створює нові робочі місця.

Астрономічний туризм (зоряний туризм, місячний туризм) - це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з астрономічними явищами. Так зокрема, в Ужгороді знаходиться астрономічна обсерваторія, де є можливість поспілкуватися з професійним астрономом, який буде розповісти про зірки і про космос. Ще один об'єкт астрономічного туризму - лісовий "парк темного неба", неподалік Воеводина Перечинського району, що присуджується міжнародною асоціацією Dark Skies. Асоціація Dark Skies також визначає ступінь темряви ночі за власною системою. Поряд з парком "зоряний кемпінг", щоб поспостерігати за галактиками, побачити вражаючі зорепади, північне сяйво і різні зоряні скупчення. Вечорами на відкритому повітрі фахівці читають лекції про будову Всесвіту, зв'язок космосу із Землею. Для маленьких мандрівників організуються пізнавальні екскурсії і костюмовані вистави. Кожного липня тут проводять астрономічний фестиваль. В Закарпатті популярними місцями астрономічного туризму є місце падіння найбільшого в Європі метеориту "Княгиня" в селі Соль та метеориту «Боркут» в селі Кваси.

Медичний туризм (лікувально-оздоровчий туризм, оздоровчий туризм, бальнеологічний туризм, лікувальний туризм, пологовий туризм) - різновид

туризму, головною метою якого є лікування чи перебування у медичних закладах за межами своєї країни чи регіону.

Тури на SPA-курорти (готелі зі SPA -центрами обладнані лікувально-оздоровчими комплексами з басейнами і терапевтичними ваннами, масажними кабінетами). Клієнти, які регулярно відвідують оздоровчі курорти, щороку вибирають нове місце відпочинку. Ті, кому набридли Поляна та Шаян, замовляють відпочинок у Квасах, Воєводині, Жденієві. Тут практично всі готелі курортів розташовані біля цілющих джерел, що допомагають при захворюваннях опорно-рухової системи, порушенні кровообігу, проблемах із травним трактом, печінкою тощо. Оздоровлення в цих місцях зазвичай поєднують з екскурсійними прогулянками.

В Закарпатті (курорти Усть Чорна, Лази, Синяк) при готелях є спеціальні басейни з природною водою, що сприятливо впливають на опорно-рухову систему. Закарпаття сторіччями спеціалізується на лікуванні легеневих захворювань - наш регіон (Ужгород, Солотвино, Мукачево) відомий своїми галопечерами та соляними камерами, а курорти в Косино та Велятино спеціалізуються на шкірних захворюваннях.

Болотний туризм - це різновид туризму, метою якого є відвідання заболоченої місцевості. Останнім часом болотний туризм почав розвиватися і в Закарпатті (Чорний Мочар у Дідово, Глуханья на Міжгірщині, Чорне багно на Іршавщині, Вінкове та озеро Синє на Мукачівщині), фототуристи полюбляють відвідувати озера що перетворюються на болота в період цвітіння ряски та ірисів, гірські болота стали місцем паломництва власників фотоквадрокоптерів, оскільки видовищні болотні пейзажі є одними з найпопулярніших для зйомок.

Велосипедний туризм (велотуризм) - один з різновидів туризму, в якому велосипед (моноцикл, біцикл, трицикл, квадроцикл, веломобілі) служить головним або єдиним засобом пересування. В Закарпатті діє понад п'ять десятків промаркованих веломаршрутів, два з яких міжнародні зі Словаччини та Угорщини. Приклад одного з веломаршрутів по Берегівському районі:

1. Берегово – Мужієво (руїни домініканського костелу XIV ст.) – Бене –

Четфалва (готична церква XV- XVIII ст.) – Бене – Квасово (руїни Квасівського замку, садиба родини Погані) – Великі Береги (палац родини Берегі поч. XX ст, музей ткацтва, млин 1930-х рр., два живописні озера) – Берегуйфалу – Великі Береги – Кідьош (костел Івана Хрестителя і дерев'яна дзвіниця XIII -XIV ст., майстри-винороби) – Берегове.

2. Берегове – Велика Бакта (родинний маєток Очкаї (Готтесмана), поч. XIX ст.) - Геча (родинний маєток Койді, 1804р.) – Чома – Бадалово – Галабор – Вари (готичний костел XV ст., руїни Боржавського замку XI – XIVст.) – Боржава – Мужієво (руїни домініканського костелу XIV ст.) – Берегово.

3. Берегово – Дийда (живописне озеро штучного походження, залишки дерев'яно-земляного середньовічного замку) – Велика Бийгань – Косонь (термальні купальні, живописна заповідна гора) – Попово – Шом – Велика Бийгань – Балажер (палац XX ст.) – Яноші (музей вина, туристично-інформаційний центр з продажем місцевої харчової продукції) – Берегово.

4. Берегово – Яноші (музей вина, туристично-інформаційний центр з продажем місцевої харчової продукції) – Гут – Баркасово – Рафайново (великий лісовий масив) – Запсонь – Велика Бийгань – Дийда (живописне озеро штучного походження, залишки дерев'яно-земляного середньовічного замку) – Берегово.

5. Батьово (будівля старовинної школи XVIII ст., палац Лоняї XVIII ст.) – Свобода – Баді – Данилівка – Горонглаб – Гетен – Попово – Шом – Батрадь (родинний маєток Лоняї, поч. XX ст., дубовий парк) – Батьово.

Вікенд-туризм (туризм вихідного дня) - це такий вид туризму, коли тривалість подорожі не перевищує 3-х діб і припадає на офіційні державні свята чи календарні вихідні дні (субота, неділя). Закарпаття один з центрів українського вікенд-туризму, пік споживання саме цього виду турпослуг припадає на період цвітіння шафранів, нарцисів та сакур у нашому краї: Колочава, Мукачево, Хуст, Ужгород.

Термальний туризм (геотермальний туризм) - різновид туризму, пов'язаний з відвідування геотермальних вод. Геотермальні води - підземні

води, що мають підвищену температуру (вище 20°C). У теплопостачанні існує розподіл джерел слаботермальні (20-50°C), термальні (50-75°C) і високотермальні (75-100°C), а в бальнеології теплі або субтермальні (20-37°C), термальні (37-42°C) і гіпертермальні (більше 42°C). Гарячі джерела здавна застосовувалися для лікування хворих, відповідний розділ медицини називається бальнеологія, на геотермальних джерелах розташовуються готелі-онсени. Найпопулярніші місця геотуризму в Закарпатті - це Косино, Берегово, Нижнє Солотвино, Барвінок, Ужгород, Велятино, Ужгород, Верхній Бистрий, де знаходяться відомі геотермальні курорти, аквацентри та басейни.

Лижний туризм різноманітний: це і одноденні прогулянки по готових лижнях, і недільні переходи по засніжених цілинних лісах, це і багатоденні автономні походи, складні експедиції в горах, скі-тури (позатрасове катання ао фрі-райд) на гірських схилах без підйомників і гірськолижних курортів, сноубординг, сендбординг, гелі-скіінг. У тих регіонах Закарпаття, де взимку є стійкий сніговий покрив, можливо проведення лижних походів різних категорій складності. Найцікавіші траси лижних маршрутів прокладені хребтами гір. У таких походах туристи мають змогу набути досвід прокладання лижні глибоким снігом, подолання природних перешкод у лісі, орієнтування, розпалювання вогнища та приготування їжі при мінусових температурах, що дозволить їм здійснити лижні походи у гірських районах.

Експерти з лижного туризму визначили найкращі лижні регіони Закарпаття: Драгобрат, Пилипець, Подобовець, Ведмежа, Великий, Жденієво, Красія, Синевирська Поляна, Ясіня.

Грибний туризм - різновид туризму, що має на меті відвідування місць зростання їстівних грибів, пошук, споживання та купівлю грибів безпосередньо в грибному регіоні. Сьогодні чимало екскурсиводів-провідників пропонують в рамках своєї анімації - грибні тури для своїх клієнтів. До провідних регіонів грибного туризму в Закарпатті входять: долини річок Тур'я, Боржава, Латориця, Вича.

Екологічний туризм (туризм орієнтований на природні туристські

ресурси, природний туризм) - це різновид туризму спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність, протягом якої мандрівник вивчає навколишнє середовище, де природа є головною цінністю. Екологічний туризм можна вважати головною концептуальною ідеєю сталого розвитку туристичної індустрії у XXI сторіччі, а вся територія Закарпаття є регіоном, де активно пропагується та розвивається екологічний туризм.

Лісовий туризм - багатоденна з ночівлею подорож групи людей у лісі по визначеному маршруту з метою відпочинку, фізичного розвитку, пізнання. Особливе місце займають природно-заповідні території та об'єкти. Це заповідники і заказники різних форм та напрямів заповідання, національні природні парки, дендропарки, цінні природні об'єкти, пам'ятки природи місцевого значення, пам'ятки садово-паркової культури.

Літній туризм (зелений туризм) - це відвідування туристської місцевості у літню пору року. Літній період - найбільш сприятливий для організації рекреаційної діяльності людей і відповідно характеризується максимальною щільністю туристів і найбільш комфортними умовами для рекреації, до того ж, це час дії найбільш високих тарифів на туристський продукт і послуги.

Найпопулярнішими місцями Закарпаття для літнього відпочинку визнано:

1. Відвідання озера Синевир
2. Сімейний та дружній сплав по Тисі
3. Походи на дво-тисячники Карпат
4. Відвідання водоспаду Шипот
5. Фестиваль Ужгородська регата.

Мисливський туризм (аутфітер-тур) - різновид туризму, метою якого є пошук, вистежування, переслідування та здобич деяких видів диких тварин. Найпопулярніші регіонами Закарпаття мисливського туризму це - Рахівський, Тячівський, Берегівський та Ужгородський райони, а найкращими закарпатськими мисливськими трофеями є олень благородний, бурий ведмідь, рись, дикий кіт.

Орхідейний туризм - це різновид туризму, метою якого є відвідання місць поширення орхідей. Найпопулярнішими місцями орхідейного туризму в Закарпатті визнано полонинські зони, де ростуть карпатські орхідеї.

Острівний туризм - це різновид туризму, метою якого є відвідання островів. Розрізняють такі види островів:

- материкові острови - знаходяться на материковому шельфі, можуть виникати внаслідок занурення материкової поверхні з різноманітним рельєфом: острів посередині озера Синевир

- вулканічні острови - виникають внаслідок діяльності вулканів;

- коралові острови, або атоли - виникають внаслідок діяльності організмів на підводних вулканічних утвореннях;

- річкові острови - острови в річкових дельтах та на великих ріках: острів Марти-Маргарети на Латориці в межах міста Свалява

- штучні острови - створені внаслідок людської діяльності.

Підводний туризм (дайвінг-туризм, снорклінг, туризм на підводному човні) - це різновид туризму, в основі якого підводне плавання зі спеціальним спорядженням. Експерти визначили, що найкращими місцями у Закарпатті для підводного туризму є:

- водойма Дідово

- русло Тиси поблизу Виноградово

- Вільшанське водосховище.

Пішохідний туризм (трекінг-туризм, легка хода, бекпекер) - один з найпоширеніших видів спортивного туризму, основною метою якого є подолання групою туристів маршруту по місцевості з місця відправлення до місця прибуття за вказаний проміжок часу.

Спелеологічний туризм (спелеотуризм, спелестеологічний туризм) - різновид туризму, смисл якого полягає в подорожах в природних підземних порожнинах (печерах) та подоланнях там різних перешкод (сифони, колодязі) з використанням різного спеціального спорядження (акваланги, карабіни, мотузки, гаки, індивідуальні страхувальні системи). На території Закарпаття

відомо близько 50-ти печер. - найкрасивішою печерою українських Карпат є Дружба. Печера Сифон найглибша в ур. Черлений Камінь. Перечинський район відомий декількома маленькими тектонічними печерками, розташованими на хребті Синаторія. У Великоберезнянському районі природні порожнини розташовані поблизу с. Лубня. Печера «Петрос» була відкрита спелеологами зовсім нещодавно. Це найвисокогірніша і найважкодоступніша печера України.

Таким чином, Закарпатська область має сформований туристичний комплекс на основі природних особливостей регіону.

Зовнішнє середовище туристичної індустрії регіону оцінимо шляхом проведення SWOT-аналізу розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття (Додаток А).

2.3. Туристичне районування Закарпатської області

Функціональне зонування рекреаційних територій є основою рекреаційного зонування як важливої передумови здійснення політики розвитку сфери санаторно–курортного лікування, туризму і відпочинку в регіоні.

Рекреаційне зонування необхідне для проведення внутрішньорегіональної рекреаційної політики, регіонального управління та регулювання визначення рекреаційної спеціалізації, яка дасть імпульс до вирівнювання соціально–економічної ситуації в усіх адміністративних районах області. Перш за все потрібно визначити територіальну організацію рекреаційно–оздоровчого комплексу та охарактеризувати її форми.

В межах Закарпаття виділено чотири рекреаційні регіони, які відрізняються за спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх використання.

Це Північний (I), Західний (II), Центрально-Східний (III) та Південно-Східний (IV) регіони (рис. 2.5)

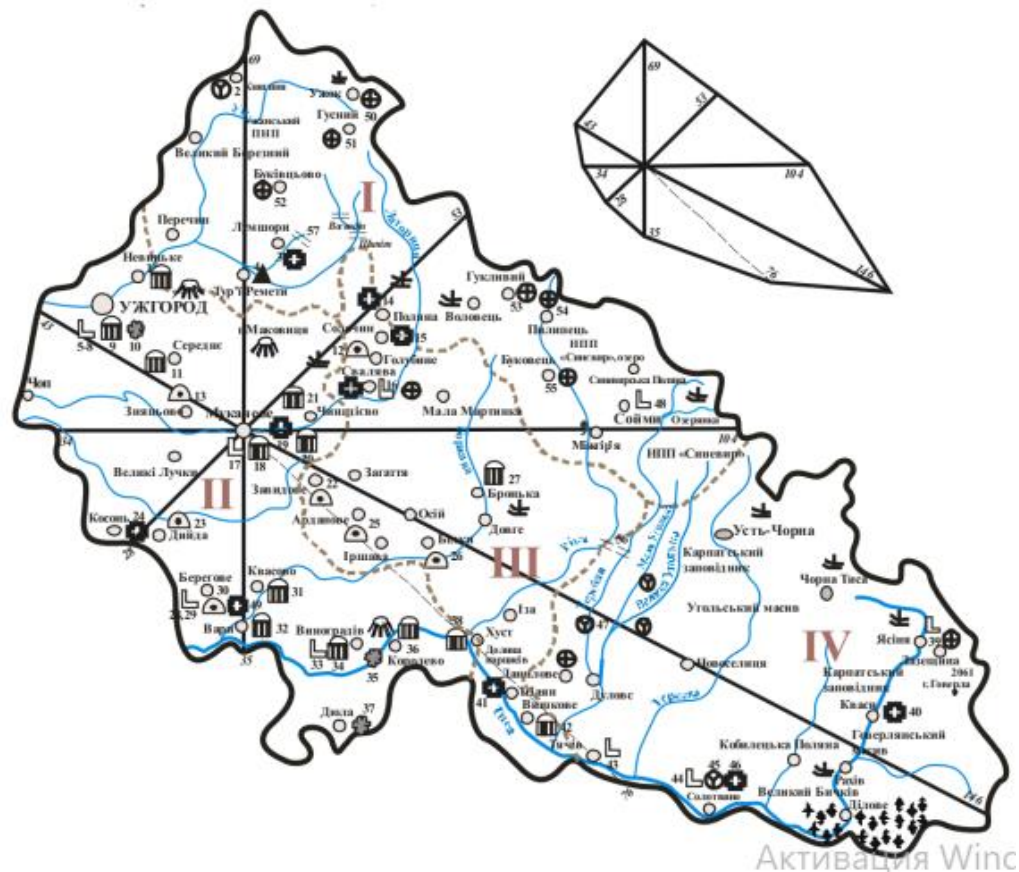

Рис. 2.5. Геопросторове розміщення туристичних ресурсів Закарпаття

У Північному та Центральньо-Східному рекреаційних регіонах (I та IV) розташовані унікальні сакральні пам'ятки XVII-XVIII століття, а також значна кількість бальнеологічних курортів. Центральньо-Східний регіон також характеризується поширенням родовищ мінеральних вод. В цьому регіоні знаходиться найбільша кількість бальнеологічних курортів.

Західний регіон (II) характеризується наявністю археологічних пам'яток VIIIV ст. до н.е. та старовинними замками (XIV-XIX ст.). Саме тут збереглися археологічні пам'ятки (кургани та городища VI-IV ст. до н.е.) та старовинні замки (XIV-XIX ст.).

Особливістю Південно-Східного регіону (III) є наявність атрактивних спелеоресурсів, тобто печер.

Загалом в усіх регіонах області розташовані унікальні природно-заповідні об'єкти. Такі наприклад, як Синевирське озеро, Долина нарцисів,

Карпатський біосферний заповідник, Ужанський національний природний парк, ботанічні заказники «Чорна гора» та «Юлівська гора».

На основі рекреаційних ресурсів виділяють чотири туристично-рекреаційні регіони (табл 2.4), в кожному з яких виокремлено найатрактивніші об'єкти.

Таблиця 2.4

Рекреаційно-туристичні регіони Закарпатської області

Регіон	Ресурси	Найатрактивніші туристичні об'єкти
I. Північний	Атрактивні природні ресурси, унікальні сакральні пам'ятки XVIII-XIX століття	Печера Княгиня на території НПП "Ужанський", Ужоцька дерев'яна церква св. Михайла 1745 р., Церква св. Анни 1791 р. у с. Буківцьово
II. Західний	Атрактивні історико-археологічні ресурси, бальнеологічні ресурси	Замок "Паланок" у Мукачево, палац Чинадієвський, Ужгородський замкифортеці, термальні джерела Берегове
III. Центрально-Східний	Бальнеологічні ресурси, археологічні пам'ятки	мінеральні води бальнеологічних курортів Поляна, Солочин, Шаян, озеро Синевир, Тербле-Рікська ГЕС, Арданівське городище
IV. Південно-Східний	Атрактивні природні ресурси, бальнеологічні ресурси, спелеоресурси	Карпатський біосферний заповідник, печери Перлинна, Білих стін, Чурь, солотвинські соляні шахти та карстові соляні озера

Джерело: розробка автора

Найвідвідуванішими зонами рекреаційного туризму в області є Синяк, Поляна, Голубине, Неліпино, Шаян, Сіль, Нижнє Ужгород, Карпати, Виноградово, Кваси, Сойми. Для любителів активного відпочинку зимою найкращим варіантом буде лижний спорт, який зосереджений у гірськолижних зонах: Драгобрат, Подобовець, Ізки, Синяк, Пилипець, Воловець та інші.

Найвідвідуванішими туристичними об'єктами в Закарпатській області є озеро Синевир, гора Говерла, а щодо сезонності, то активно приїздять до Ужгорода, Хуста. Або ж це фестивалі: наприклад, наймасштабніший фестиваль на Закарпатті «Гуцульська бриндзя», який традиційно у вересні збирає найбільшу кількість туристів. Якщо порівняти за місцями, де концентруються туристи, то Рахів стає мегапопулярним. Як і Міжгірський район, коли там проходить фестиваль «На Синевир трембіти кличуть» чи «Угочанська лоза» у Виноградіві.

Найпопулярніші міста Закарпатської області – це Ужгород та Мукачево

(рис.2.6), а також Свалява, Берегове, Виноградів.

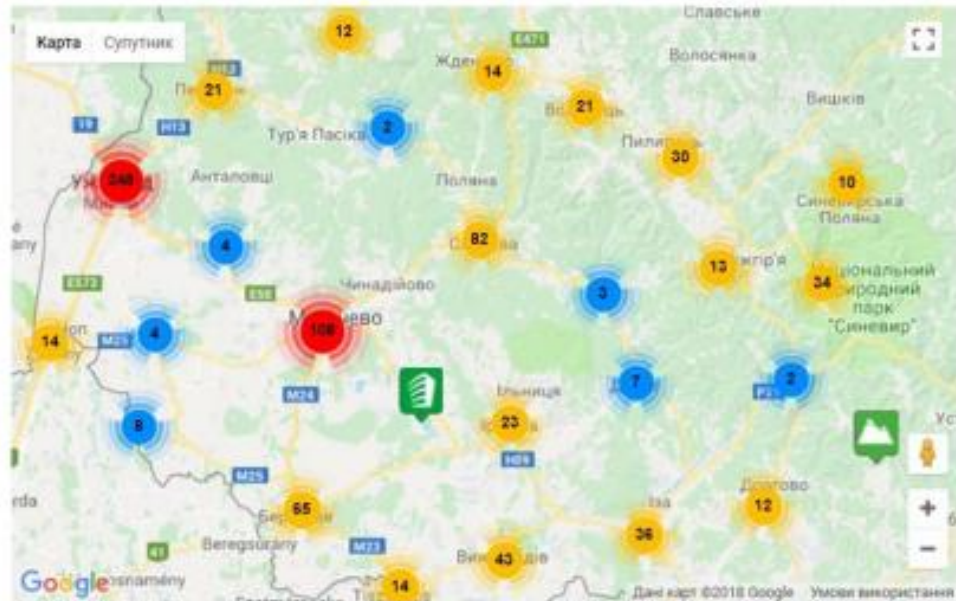

Рис. 2.6. Карта Закарпатської області за поділом частоти відвідувань туристами

Джерело: інтернет портал ua.igotoworld.com.ua

Таким чином, Закарпаття володіє всім необхідним потенціалом для розвитку сучасної туристичної індустрії.

Висновки до розділу 2

Основними напрямками розвитку туристичної галузі в області є бальнеологічний, гірськолижний, сільський, пішохідний туризм. У краї є всі умови для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які набули популярності.

Однак наявний туристичний потенціал реалізований недостатньо, насамперед, через проблеми пов'язані з інфраструктурою області.

Дослідження колективних засобів розміщення: готелів, аналогічних їм та спеціалізованих закладів демонструє поступове їх зменшення, що

пояснюється їх моральним старінням та закриттям нерентабельних засобів розміщення.

На території Закарпаття у 2020 році функціонувало 54 підприємства готельного господарства (юридичні особи), у тому числі: 42 готелі та аналогічні засоби розміщування, 10 засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (будинки, пансіонати і бази відпочинку, хостели, туристські бази, гірські притулки) та 2 інших засоби розміщування.

Кількість розміщених осіб протягом останніх років не зменшується, а, навпаки, зростає.

Аналізуючи динаміку туристичних потоків, можемо констатувати, що у цілому динаміка туристичних потоків має неоднорідний характер, що зумовлено політично-економічними подіями та епідеміологічною ситуацією в країні. Найбільше гостей, що відвідали регіон і зупинилися на базах відпочинку, спостерігалося у 2019 р.

що за останні десять років динаміка в'їзного та внутрішнього туризму в Закарпатську область значно зменшилася. Основна частка подорожей до регіону здійснюється саме заради екологічного туризму.

На формування та подальший розвиток Закарпатської області впливає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників.

Сьогодні в Закарпатті представлено понад сотня різновидів туризму, які розвиваються на основі природного потенціалу (авіатуризм, парашутний туризм, автостоп-туризм, автмототуризм, туризм на власному автомобілі, агроекологічний туризм, аграрний туризм, екоагротуризм, вулканічний туризм, зоряний туризм, місячний туризм, медичний туризм, болотний туризм, велотуризм, термальний, лижний, грибний, екологічний лісовий, мисливський, спелео- тощо).

В межах Закарпаття виділено чотири рекреаційні регіони, які відрізняються за спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх використання.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Оцінка потенціалу природно-рекреаційних ресурсів

Закарпаття

Природно-рекреаційні можливості області становлять 5,2 % об'ємного і 5,1 % вартісного потенціалу природно-рекреаційних ресурсів України.

Область є унікальною екологічною системою заходу України з різноманітним рельєфом та кліматичними умовами.

Закарпатська область входить до складу Карпатського рекреаційно-туристичного району разом з Львівською, Івано-Франківською, та Чернівецькою.

Розташування більшої частини району у межах фізико-географічного краю Українські Карпати зумовило своєрідність природних рекреаційних ресурсів цього регіону і наклало свій відбиток на перебіг господарського освоєння території, спільність історичної долі його мешканців, зрештою – на формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів і сучасну спеціалізацію рекреаційного господарства. Зазначені та інші особливості дають аргументовані підстави для виокремлення Карпатського рекреаційного району у складі чотирьох адміністративних областей Західної України.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. Одним із основних природних туристичних ресурсів даного району є рельєф. Його особливості визначаються розташуванням на території району гірського масиву Карпат, що простягнувся з північного заходу на південний схід та займає разом із Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 37 тис. км² (65,5% території району).

Українські Карпати – середньовисотні гори з переважаючими висотами 1000-2000 м. Саме такий тип рельєфу, за оцінками дослідників, є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Найвищі вершини сягають понад 2000 м, серед них – найвища точка України г. Говерла, яка може бути віднесена до рекреаційних об'єктів рангу супер-точка тур. Гірські пасма Бескиди, Горгани та Покутсько-Буковинський хребет, що здіймаються на сході, дістали назву 337 Зовнішніх Карпат. У туристичному відношенні найбільш освоєними є Бескиди та Покутсько-Буковинський хребет, де знаходиться ряд гірськолижних курортів. Різноманітні ландшафти та мальовничі краєвиди приваблюють сюди і влітку.

Менш освоєними є Горгани з плоскими гребенями, крутими схилами та кам'янистими розсипами. Найвищі вершини та більш різкі перепади відносних висот характерні для Центрального пасма Карпат, де знаходяться Чорногора (всі українські вершини понад 2000 м), Свидовець, Рахівські, Гринявські, Чивчинські гори тощо. Морфологічні риси рельєфу досить різноманітні: Чорногора та Полонинський хребет характеризуються конусоподібними вершинами, Чорногора та Свидовець – найбільшим проявом льодовикових форм рельєфу (кари, трогові долини тощо); Рахівські та Чивчинські гори – гострими вершинами з крутими схилами та глибокими мальовничими долинами і найбільшим проявом карсту в Карпатах; Вододільний хребет – пологими складчасто-бриловими масивами, де знаходяться основні родовища карпатських мінеральних вод.

Характерною особливістю центральної частини Карпат є наявність полонин – округлих безлісних вершин, укритих субальпійськими луками. За сприятливих погодних умов із вершин Чорногори відкривається чудова панорама – краєвиди навколишніх гірських хребтів. Зараз Чорногора стала традиційним місцем проведення численних різноманітних туристичних походів. Внутрішнє пасмо Карпат представлене розрізненими невисокими (максимальна висота г. Бужора, 1085 м) масивами Вулканічного хребта на

території Закарпаття [10]. Тут добре збереглися плоскі горизонтальні поверхні лавових плато, значні й дрібні масиви згаслих вулканів.

Об'єктами уваги туристів можуть стати мальовничі скелі, стрімкі схили, річкові долини, форми рельєфу, утворені діяльністю давнього льодовика та карстуванням.

Розвиткові спелеотуризму сприяє наявність на території печер, найбільшими з яких є Попелюшка, Піонерка, Буковинка. Сольові шахти Солотвина використовуються для лікування 338 алергічних захворювань. Цікавими природними об'єктами є грязьові вулкани поблизу с. Старуня Івано-Франківської області, вулканічний купол в Ужгороді.

Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття розглядається через можливість ефективного використання наступної сукупності ресурсів та напрямів:

- бальнеологічні ресурси (мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит);
- лісові ресурси (міські ліси, лісопарки, ліси зелених зон ...);
- водні рекреаційні ресурси (ріки, озера, ставки, водосховища, водоспади);
- спелеоресурси (печери);
- природно-заповідні території та об'єкти;
- пам'ятки історії та культури, архітектури (монастирі, замки тощо);
- санаторно-курортні комплекси («Лумшори», «Поляна», «Синяк», «Шаян» та ін.);
- зимові види туризму та спорту (гірськолижний слалом, сноуборд);
- сільський зелений туризм [31, с.42].

Клімат регіону як умова розвитку туризму та рекреаційно-туристичний ресурс. Закарпаття має багато структурних складових рекреаційних ресурсів, і є багатогалузевим рекреаційним регіоном літні та зимові, гірські види спорту, пізнавально-оздоровчі масові відпочинки і бальнеологічні процедури. Одне з головних захоплень ресурсів є клімат,

оскільки його характеристики сприяють організації лікування та інші види рекреаційної діяльності.

Сприятливі погодні умови для кліматичного лікування тут як влітку, так і взимку. Закарпатська область характеризується вертикальним розташуванням кліматичних поясів і рослинності, що сприяє значному урізноманітненню рекреаційної діяльності та розширити можливості лікування різних захворювань.

Характеризується повітря: висока чистота і прозорість, а також інтенсивність сонячного випромінювання збільшується з висотою в горах.

М'яка погода (середні січневі температури в горах $-6...-8$ °C) багатосніжна зима, тривалістю у горах понад 3,5 місяці, сприяє розвитку зимового туризму, якому, втім, можуть бути на заваді часті відлиги та викликані ними сходження снігових лавин.

Період міжсезоння в Карпатах тривалий, що стримує масовий розвиток гірського туризму. Літо коротке та нежарке. Середні температури липня у передгір'ях $+18...+19$ °C, у горах – $+7...+13$ °C, у Закарпатті – $+20$ °C. Осінь тепла і сухіша за літо.

Гори та передгір'я є зоною надмірного зволоження: за рік випадає 800-1800 мм опадів, більшість із яких припадає на теплу пору року, що теж не сприяє розвитку масового туризму. Гірський і горбистий рельєф у поєднанні зі значною кількістю опадів зумовили розвиток щільної річкової мережі. Ріки, що беруть початок у горах: Латориця, Боржава, Ріка, Теремля, Тересва, Тиса, Дністер, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, Прут, Черемош, Серет та інші, – характеризуються значною каламутністю, особливо під час повені, швидкою течією, низькими, навіть у теплу пору, температурами води.

Таким чином, з одного боку, це ускладнює їх використання для організації масового купання, а з іншого, пороги й водоспади на ріках значною мірою сприяють підвищенню естетичної привабливості ландшафтів і роблять можливим розвиток водного екстремального туризму.

Роль водних ресурсів у формуванні рекреаційно-туристичного потенціалу території. Річки рівнинної частини Карпатського туристичного району надають мальовничості його ландшафтам своїми глибоко врізаними долинами, на подекуди урвистих схилах яких відслонюються давні породи. Окрасою гірських ландшафтів є озера Синевир, Бребенескул, Несамовите та ін.

Найбільшими ріками регіону є Тиса, Уж, Латориця. Ріки Карпат мають гірський характер, вони відрізняються значними нахилами русел, швидкими течіями, незначною глибиною. В зв'язку з гірським характером території, розташуванням регіону на Головному Європейському вододілі лише незначна частина рік придатна для рекреаційно-туристичної діяльності. До таких рік відносяться в першу чергу Латориця, Уж, Терєбля.

В основному вони придатні для плавання на байдарках і каное, купання, любительського рибальства. Закарпаття багате і на озера. За способом виникнення вони поділяються на льодовикові (Бребенескул, Драгобратське, Нижнє), вулканічні (Липовецьке, Синє) та завальні (Синевир, Озірце). Більшість з гірських озер для рекреаційних потреб не придатні переважно через низьку температуру води. Проте завдяки своїй мальовничості вони цікаві як туристичні об'єкти.

Водоспади Закарпаття, або як їх ще тут називають - водограї чи гуки, надзвичайні за своєю дивовижною красою і неповторністю, завжди приваблювали численних туристів і справляли незабутнє враження.

Найбільш відомими є: «Шигівський», «Яловий» в заповіднику «Зачарована долина» Іршавського району, «Шипот» (с. Пилипець Міжгірського району), «Скакало» (с. Чинадієво Мукачівського району), «Воєводино» (с. Тур'я Поляна), «Соловей», «Червоний партизан» (с. Лумшори) в Перечинському районі, «Тростянець» (с. Кваси), «Труфаниця» (с. Ясіня), «Білий» (с. Ділове) в Рахівському районі[13].

Спелеоресурси Закарпаття представлені Карпатськими печерами. В регіоні нараховуються десятки печер, проте більшість з них відкрита лише

для досвідчених спелеологів, для туристів без спеціального спорядження доступні лише декілька з них.

Найбільш сприятливими для розвитку спелеології об'єктами є: карстова печера з прозорими стінами (поблизу с. Мала Уголька Тячівського району), її стіни вкриті молочнобілим прозорим кальцитом із зеленуватими натіками, які нагадують за формою чудові кам'яні квіти. Має наукове та естетичне значення карстова «Перлинова печера» (неподалік Малої та Великої Угольок), закладена у юрських мармуризованих вапняках[23, с.65].

Крім сталактитів, на стінах утворилися численні сталактитові кульки, які блиском і красою нагадують перлини; карстові печери с. Княгиня Великоберезнянського району. Загальна довжина Карпатських карстових печер - понад 670 м. Закарпаття належить до регіонів України з найбільш розвинутою мережею природно-заповідних територій та об'єктів.

Основними природними рекреаційними ресурсами Закарпаття є *бальнеологічні*, до яких відносяться лікувальні мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит.

У області виявлено і досліджено понад 700 водопроявів у складі 67 основних родовищ мінеральних вод біля 30 типів. Із 609 населених пунктів Закарпаття – водопрояви є у 235. На території Закарпаття нараховується близько 50 джерел термальних вод, проте більшість з них знаходяться на території низинних районів області. До родовищ вод без специфічних компонентів і властивостей відносять вуглекислі води – це один із найцінніших різновидів мінеральних вод, які здавна використовуються у лікувальній практиці.

Аналіз бальнеологічних ресурсів є вкрай важливим, оскільки вони визначають перспективні напрями розвитку туристичного бізнесу. Рекреаційний потенціал передгірських і гірських районів Закарпаття у розрізі бальнеологічних ресурсів подано у таблиці 3.1.

Дані таблиці вказують на високу забезпеченість області природними мінеральними джерелами та штучними свердловинами. Однак, частка

працюючих свердловин незначна, а їх технічний стан морально застарів та потребує оновлення та модернізації, що стримує розвиток галузі.

Таблиця 3.1

**Бальнеологічні ресурси досліджуваних районів
Закарпатської області**

Райони	Природні мінеральні джерела, од.	Штучні свердловини, од.	Працюючі свердловини, од.	Термальні свердловини, од.	Санаторно курортні об'єкти, од.
Перечинський	11	11	1	0	3
Мукачівський	8	20	5	7	9
Свалявський	17	70	24	7	10
Хустський	40	41	6	3	7
Іршавський	10	9	0	8	4
Великобerezнянський	29	16	0	0	2
Міжгірський	90	25	5	0	3
Воловецький	9	0	0	0	-
Рахівський	111	38	4	0	4
Тячівський	46	18	7	3	6

Джерело : [21]

На базі мінеральних джерел найефективнішим є розвиток санаторно-курортної діяльності.

Біотичні ресурси регіону. Рослинний і тваринний світ Карпатського туристичного району характеризується значним різноманіттям, зумовленим висотною поясністю та широтною зональністю. Тільки в Карпатах налічується понад 2 тис. видів рослин, серед яких понад 100 ендеміків. Закарпатська область – найбільш лісиста область в Україні, запаси деревини, якої оцінюються майже у 211,3 млн. м³. Українські Карпати характеризуються значною залісненістю території (понад 40%). У видовому складі гірських лісів переважають смерека та бук, у рівнинних лісах поширені бук, дуб, граб, сосна. Це сприяє організації санаторно-курортної справи.

Велике різноманіття лікарських рослин, диких плодів, ягід і грибів сприяє розвитку промисельного туризму. Природно-антропогенні

рекреаційно-туристичні ресурси. Серед об'єктів природно-заповідного фонду, які можуть викликати інтерес у туристів, варто відзначити *Карпатський біосферний заповідник*, національні природні парки - Синевир та - Ужанський Закарпатської області.

Карпатський біосферний заповідник (Рахівський, Виноградівський та Великоберезнянський райони Закарпатської області) створено у сучасних межах у листопаді 1993 р. Включає сім відокремлених ділянок - Луж-Угольську, СвидовецькоЧорногірську, Рахівсько-Кузійську, Мармароську, - Долину нарцисів, - Чорну Гору та - Юлівську Гору, загальна площа становить 53630 га, у т.ч. безпосередньо заповідної зони – 16505 га.

Він належить до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Головне функціональне призначення заповідника – збереження унікальних гірських ландшафтів Українських Карпат, культури українських гірських етнічних груп (гуцулів, бойків, лемків), сприяння сталому розвитку Карпатського регіону. У межах заповідника діють наукові лабораторії, створена мережа моніторингових ділянок, фенологічних пунктів, гідрологічних постів спостереження, розгорнута мережа еколого-освітніх і пізнавальних маршрутів.

Щорічно природний парк відвідує близько 1 млн осіб.

НПП «Синевир» (Міжгірський район Закарпатської області) створено 1989 р., загальна площа становить 40400 га.

На території парку розташовані відоме верхове оліготрофне болото Глуханя, мінеральні джерела, пам'ятки дерев'яної архітектури, єдиний в Європі Музей лісу і сплаву, Музей архітектури і побуту - Старе село, Кам'янецький водоспад. Перлиною природного парку і своєрідною візитівкою Українських Карпат є високогірне озеро Синевир, яке утворилося у результаті потужного зсуву, спричиненого землетрусом, орієнтовно 10 тис. років тому назад.

Воно розташоване на висоті 989 м на рівнем моря, його площа становить 5 га, а пересічна глибина – 8-10 м. Ландшафти поблизу озера

вирізняються мальовничістю та величчю. На території парку розвиваються кінний, велосипедний, автомобільний, водний та пішохідний види туризму, функціонують туристичні бази: Синевирське озеро, Карпати, Теремля, санаторій Верховина.

Ужанський НПП (Великобerezнянський район Закарпатської області) зареєстровано у вересні 1999 р. Площа парку – 39159 га. Його створено на основі природно-заповідних об'єктів, які існували ще в часи належності Закарпаття до Австро-Угорщини. Він є складовою частиною першого у світі трьохстороннього українсько-польсько-словацького міжнародного біосферного резервату - Східні Карпати, внесеного до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Головним об'єктом охорони є букові праліси (понад 3 тис. га). На території національного парку розміщуються також карстові печери, шість дерев'яних церков, 15 джерел мінеральних вод. Для розвитку рекреаційної діяльності у парку опоряджено кілька місць відпочинку, розроблено 17 еколого-пізнавальних маршрутів, проводяться екологічні акції з учнями місцевих шкіл. Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Господарське освоєння більшої частини району розпочалося за доби пізнього палеоліту 40-20 тис. років тому.

Лісові ресурси є одними із важливих видів рекреаційних ресурсів Закарпаття. Всі ліси Закарпаття, за винятком лісів заповідних зон, можуть використовуватися для рекреаційно-туристичних потреб.

Проте основне навантаження припадає на ліси рекреаційного призначення (міські ліси і лісопарки; ліси зелених зон, в тому числі лісопаркові зони відпочинку; ліси округів санітарної охорони курортів; смуги вздовж постійних трас туристичних маршрутів міжнародного та загальнодержавного призначення).

Найбільші площі зелених насаджень припадають на Ужгород і Мукачеве. Курортні ліси виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні та рекреаційні функції. Вони підтримують дебіт мінеральних джерел,

створюють сприятливі умови для лікування, оздоровлення та відпочинку населення. В регіоні курортні ліси виділені навколо всіх санаторіїв та санаторно-курортних комплексів. Забезпеченість курортними лісами досить висока [27].

Найбільші площі курортних лісів виділені навколо курортів «Поляна», «Сонячне Закарпаття» та «Квітка Полонини» (загальна площа 2,6 тис. га) [3].

Водні рекреаційні ресурси Закарпаття представлені ріками, озерами, ставками, водосховищами, які є придатними для рекреаційного використання, а також водоспадами, що цікаві як туристичні об'єкти. Основні ріки області, придатні для організації водних видів рекреаційнотуристичної діяльності – Боржава, Латориця, Ріка, Тересва, Тиса, Уж. Озера та водоспади також цікаві як туристичні об'єкти. Залучення водних ресурсів у сфері рекреації створює умови для диверсифікації діяльності санаторнокурортних закладів. Ефективність цього процесу підсилюється відсутністю екологічно-шкідливих промислових підприємств. Використання водних ресурсів для туристичної діяльності можливе через: будівництво штучних водойм для купання у джерельній воді; створення центрів по сплаву на байдарках; будівництво нових водосховищ, штучних гребель та водопадів.

Спелеоресурси Закарпаття представлені Карпатськими печерами. В регіоні нараховуються десятки печер, проте більшість з них відкрита лише для досвідчених спелеологів, для туристів без спеціального спорядження доступні лише декілька з них. Найбільш сприятливими для розвитку спелеології об'єктами є: карстова печера з прозорими стінами (поблизу с. Мала Уголька Тячівського району), її стіни вкриті молочнобілим прозорим кальцитом із зеленуватими натіками, які нагадують за формою чудові кам'яні квіти. Має наукове та естетичне значення карстова "Перлинова печера" (неподалік Малої та Великої Угольок), закладена у юрських мармуризованих вапняках. Крім сталактитів, на стінах утворилися численні сталактитові кульки, які блиском і красою нагадують перлини; карстові печери с. Княгиня Великоберезнянського району. Загальна довжина Карпатських карстових печер - понад 670 м.

3.2. Передумови розвитку екотуризму в межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника

Екологічний туризм (екотуризм) – це єдиний тип туризму, який придатний для впровадження на територіях з природоохоронним статусом. Він полягає у подорожах добре збереженими природними територіями з пізнавально-освітньою метою, під час яких туристи намагаються ніяким чином не зашкодити природному середовищу, залишити якомога менше ознак свого перебування (так званий принцип «залишай лише сліди»). Окрім того, розвиток екотуризму є добрим шансом на підтримку традиційних поселень, розташованих далеко від цивілізації – тут об'єктами туризму стають історико-культурна спадщина, місцеві традиції та побутовий уклад, і й самі мешканці, для котрих екотуризм може стати головним джерелом заробітку. У багатьох випадках екотуризм може стати важливим засобом для збереження навколишнього середовища, до нього зачисляють також подорожі волонтерів з природоохоронною метою (виїзди для порятунку окремих видів флори і фауни, волонтерські табори в межах природоохоронних територій тощо).

Нині у всьому світі спостерігаємо деякі підміни понять і спотворення принципів екотуризму – дуже часто до екологічного туризму зачисляють форми туризму, які не дотримуються головних його принципів, а вплив самих екотуристів на середовище перебування посилюється і стає усе помітнішим. Тому при плануванні розвитку екотуризму на природоохоронних територіях треба добре обмірковувати, які саме форми екотуризму можна впроваджувати у конкретній місцевості без шкоди для довкілля і як забезпечити мінімальний вплив на нього самих екотуристів. Для досягнення цієї мети природоохоронні установи використовують такі важливі інструменти як екоосвіта та інформування у сфері охорони природи місцевих мешканців і відвідувачів, керування туристичними потоками за допомогою чітко визначених стежок і маршрутів, встановленням чітких правил перебування і поведінки на своїх територіях.

Відповідно до Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016–2020 роки одним з пріоритетних напрямів визначено розвиток екологічного туризму на основі природо-заповідних територій краю.

Великоплощинні природоохоронні території Закарпатської області мають давні традиції розвитку екотуризму і надзвичайно добре надаються для впровадження окремих його форм. Тут наявний потужний природний потенціал (гірський і рівнинний рельєф, цікаві гідрологічні об'єкти, розмаїтий рослинний і тваринний світ), а також добре збережена історико-культурна складова – населені пункти з тривалою історією, безліччю легенд і переказів, добре збереженим традиційним укладом життя і своїми культурно-етнографічними «родзинками». Кожній з цих територій притаманний певний набір екотуристичних занять, різний ступінь підготовленості території до прийому туристів та інформаційно-освітнього забезпечення.

Для розвитку екотуризму і контролювання туристичного руху на природоохоронних територіях надзвичайно важливе значення мають прокладені і промарковані екологічні стежки і екотуристичні маршрути з відповідно забезпеченою інформаційно-туристичною інфраструктурою територій та окремих атракційних об'єктів: інформаційні центри і пункти, музеї, зони відпочинку і рекреації, облаштовані оглядові майданчики, встановлені інформаційні стенди та вказівники руху тощо. Не всі природоохоронні території Закарпаття повною мірою забезпечені цими необхідними елементами (табл. 3.2).

Як бачимо, найрозвинутішою є екотуристична інфраструктура у Карпатському біосферному заповіднику і раніше створених національних парках «Синевир» і «Ужанський». НПП «Зачарований край» також намагається забезпечити свою територію необхідними елементами, але він є наймолодшим НПП області і для цього потрібен час і ресурси. Іншою є ситуація у регіональних ландшафтних парках «Притисянський» і «Синяк» – ці, як і багато інших українських ландшафтних парків, не мають адміністрації і постійного штату працівників, тому їм важко організувати

екотуристичний рух на окреслених територіях, які, окрім усього, належать іншим землекористувачам. Саме для екотуризму потенціал в обох РЛП надзвичайний – тут зосереджені одні із найцінніших заповідних територій області, а у Притисянському – важливі у європейському масштабі території.

Таблиця 3.2

**Забезпеченість великоплощинних природоохоронних територій
Закарпатської області екотуристичною інфраструктурою**

Елементи екотуристичної інфраструктури	Карпатський біосферний заповідник	НПП «Синевир»	НПП «Ужанський»	НПП «Зачарований край»	РЛП «Притисянський»	РЛП «Синяк»
Екоовітні стежки	++	++	++	+	–	–
Екотуристичні маршрути	++	++	++	+	–	–
Адміністративні пункти (головна садиба, лісництва)	++	++	++	++	–	–
Інформаційні центри і пункти	++	++	++	+	–	+
Музеї (природничі, історико-культурні)	++	++	++	+	–	–
Зони відпочинку і рекреації	++	++	++	+	+	+
Оглядові майданчики	+	+	+	+	–	–
Інформаційні стенди і вказівники руху	++	++	+	+	+	+

Умовні позначення до таблиці 3.2:

«++» - достатня кількість

«+» - є, але недостатньо

«–» - нема

Для недавно створених природоохоронних територій (НПП «Зачарований край», обох РЛП) актуальною є проблема передачі у користування цінних територій і об'єктів. Вкладати зусилля і кошти для розбудови екоосвітніх стежок і екотуристичних маршрутів вони можуть виключно на своїх територіях. У багатьох випадках, за межами їхнього впливу залишаються привабливі для туристів і екскурсантів об'єкти і місцевості, які у комплексі з природними та історико-культурними

цінностями цих природоохоронних установ можуть надавати ширші можливості для розвитку екотуризму і створення маркових екотуристичних продуктів.

Наприклад, на думку експертів і працівників НПП «Зачарований край», головною проблемою парку була обмежена територія впливу. За межами парку залишалися частина об'єктів природно-заповідного фонду (6 об'єктів загальною площею 2897,01 га, серед яких загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Річанський», озеро «Репине», озера на полонині Боржава та інші) та значні площі букових пралісів і старовікових лісів надзвичайно високої соціологічної цінності, які перебувають у підпорядкуванні Державного підприємства «Довжанське лісомисливське господарство». Негативні наслідки мало і те, що у приграничній зоні за межами парку залишалась більша частина водозбірної території річки Боржава. Задля вирішення цих проблем пропонували розширити територію національного парку до 19529,1 га, приєднавши згадані цінні території площею 13428,1 га [44]. На нинішній день урядом розглянуто і схвалено проект Указу Президента щодо розширення меж НПП «Зачарований край» та долучення до його території нових значних площ букових і старовікових лісів, які є об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Проектом указу передбачено розширити територію цього НПП за рахунок долучення 4350,4 га земель, вилучених у ДП «Довжанське лісомисливське господарство» (Іршавський район) і переданих НПП у постійне користування [13]. Розширення території НПП «Зачарований край» матиме не лише виняткове природоохоронне значення, а й збільшить можливості для розвитку екотуризму. Парк зможе розширити мережу своїх стежок і туристичних маршрутів, перелік екотуристичних атракцій та керувати туристичними потоками задля зменшення туристичного навантаження на природні екосистеми і моніторити стан об'єктів.

Ще однією важливою проблемою, яка впливає на розвиток проєкологічних видів туризму на природоохоронних територіях Закарпаття є

проблема інтенсивного господарського освоєння цікавих для ведення туристичного бізнесу місцевостей у господарських зонах та біля меж заповідних теренів. З одного боку це дуже добре – інтенсивно розвивається інфраструктура для обслуговування туристів, розбудовуються курорти різного напрямку (гірськолижні, бальнеологічні, кліматичні), малі та середні заклади розміщення, харчування, дозвілля тощо. З іншого боку, не всі новостворені заклади працюють на засадах сталого розвитку і піклуються про збереження довкілля – так чи інакше, вони здійснюють значний різноплановий вплив на середовище. Тут важливо дотримуватися золоті середини – при розбудові туристичної інфраструктури відразу орієнтувати власників на потребу мінімізувати вплив об'єктів на довкілля.

Суттєвим у дотриманні цієї екологічної рівноваги є збереження «образу місця» – первинного вигляду особливо цінних об'єктів, які справляють враження на відвідувачів. Прикладом зміни такого образу є побудова розважально-готельного комплексу «Чорна Гора» (за 4 км від м. Вигорадів у напрямку смт Королево) біля однойменного відомого заказника загальнодержавного значення, який входить до складу Карпатського біосферного заповідника.

Звичайно, комплекс працює і забезпечує обслуговування туристів і відпочиваючих, але первинного вигляду гори, яка, окрім ботанічної, має ще й геологічну цінність (відслонення вулканітів), вже не повернути. Це не поодинокий приклад такого близького сусідства туристичної інфраструктури і природоохоронних об'єктів.

Проблеми у збереженні унікальних заплавних комплексів рр. Тиса, Латорця і Боржава має і нещодавно створений Притисянський регіональний ландшафтний парк. Справа у тому, що ці природні комплекси надзвичайно вразливі до будь-якого впливу господарської діяльності. Вчені вважають, що втрата або трансформація біотопів, ландшафтів долини Тиси має вирішальне значення для стану видового біорізноманіття території парку та його змін [4]. Тож навіть при прокладанні туристичних стежок і маршрутів на території

цього парку слід враховувати усі можливі загрози і намагатися якнайменше впливати на середовище. Це ж стосується і розвитку туристичної інфраструктури (різноманітних закладів розміщення і харчування, пунктів прокату спорядження тощо) – дотримання жорстких екологічних вимог є обов'язковим. Слід інтенсивно працювати з місцевими громадами – населені пункти цього району також впливають на територію РЛП.

Досвід «екологізації» туристичної інфраструктури мають практично усі карпатські країни – вони створюють національні і міжнародні мережі екологічно сертифікованих об'єктів інфраструктури, які активно просувають на внутрішніх і міжнародних туристичних ринках. Власникам таких закладів дуже вигідно мати один чи кілька «екологічних сертифікатів» (тобто, дотримуватися певних стандартів у своїй роботі), бо це значно збільшує їхні прибутки, забезпечує можливість співпрацювати з природоохоронними установами. Брати участь у різноманітних проектах щодо сталого розвитку місцевостей, збереження традицій і спадщини, захисту природи тощо. Як правило, власники таких закладів є соціально активними і відповідальними людьми, вони беруть активну участь у формуванні планів розвитку як своєї місцевої громади, своєї країни, так і політики добросусідства у міжнародних масштабах.

Наприклад, поляки, словаки і румуни застосовують спільну карпатську мережу екологічної сертифікації «GoToCarpathia», до якої серед інших входять і заклади розміщення, харчування, приватні сільські господарства і ферми, музеї, скансени, адміністрації природоохоронних територій і т.п. Це дає їм змогу спільно створювати і просувати свої продукти і послуги – від вироблених у певній місцевості товарів з екологічним сертифікатом, виробів народних ремесел та іншого – до транскордонних туристичних шляхів, що пролягають у їхній місцевостях.

Надважливе значення для розвитку екотуризму на природоохоронних територіях має інформаційно-освітнє забезпечення. Так, усі національні природні парки і КБЗ мають свої офіційні web-сторінки, на яких у різній мірі

висвітлюють свою діяльність і провадять екоосвітню роботу серед місцевого населення і відвідувачів. На жаль, РЛП «Притисянський» і «Синяк» ще не створили своїх офіційних сайтів.

Найбільше різнопланової інформації подано на сторінці Карпатського біосферного заповідника (<http://cbr.nature.org.ua/ukrainian.htm>), її регулярно оновлюють і висвітлюють усі аспекти своєї діяльності. Тут можна віднайти як усі публікації парку (наукові, науково-популярні, матеріали конференцій тощо), так і детальні відомості про територію заповідника, екотуристичні маршрути і стежки тощо.

Національний природний парк «Синевир» також має добру офіційну сторінку (<http://www.npp-synevyr.net.ua/>) з детальною інформацією про свою територію і діяльність. Тут подано як загальні характеристики території парку та окремих об'єктів, так і пропозиції для відвідувачів.

Тішить інформативністю і офіційна сторінка національного природного парку «Зачарований край» (<http://nppzk.info/golovna.html>) – хоча це наймолоший національний парк Закарпаття, але працює дуже активно і плідно як в інформаційному полі, так і в облаштуванні інфраструктури. Як зазначає адміністрація парку на своїй офіційній сторінці, на сьогоднішній день у НПП «Зачарований край» проведено ряд заходів, які сприятимуть у подальшому розвитку екологічного туризму та екологічній освіті [96]: промарковано та облаштовано вказівними знаками три еколого-пізнавальні маршрути, загальною протяжністю 24,4 км; встановлено 14 інформаційних стендів з описом унікальних природних об'єктів парку, флори та фауни, правилами поведінки в лісі, картою зонування парку; на території адмінбудинку парку встановлено відкритий дерев'яний «Зелений клас» для навчання лісової педагогіки на свіжому повітрі; придбано чотири інтерактивно-освітні об'єкти; придбано навчальні матеріали для учнів та вчителів, надруковані еко-освітні буклети. Важливо, що на своїй офіційній сторінці НПП «Зачарований край» одине із вікон меню відвів для дітей – «Дитяча сторінка». Це свідчить про прагнення парку залучити до

природоохоронної діяльності молоде покоління, зацікавити дітей діяльністю парку. Сторінка жодного іншого НПП не має такої рубрики, хоча робота з дітьми висвітлюється серед іншої екоосвітньої діяльності.

Найгірша ситуація серед НПП з інформаційним забезпеченням Ужанського національного природного парку – останніми роками його офіційна сторінка не працює зовсім (хоча раніше була дуже інформативною і корисною для різних категорій читачів). Сторінка на Фейсбуку заповнюється дуже рідко (<https://www.facebook.com/uzhanskyi>) і переважно або некондиційним матеріалом, або скандальними статтями про чергові порушення в Ужанському НПП. Про ці ж порушення пишуть багато ЗМІ. Це свідчить про проблеми у роботі парку і потребу негайно змінювати стиль і напрями роботи.

Обидва регіональні ландшафтні парки «Синяк» і «Притисянський» не мають власних офіційних веб-сторінок, що значно погіршує доступ до інформації про ці об'єкти. Достовірну інформацію про ці парки треба збирати у наукових джерелах, бо всі інші дають лише приблизне уявлення про ці території ПЗФ. Проблеми виникають навіть з пошуком місця розташування і принаймні загальних картосхем територій цих об'єктів. У пересічного споживача інформації і потенційного відвідувача шукати інформацію з багатьох джерел займає багато часу, тому становить суттєву проблему.

Позитивним моментом є видання Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації, які висвітлюють природні та історико-культурні атракції природоохоронних територій Закарпатської області, такі як: Заповідними стежками Синаторії [49], Національний природний парк «Синевир»: природа та історія [16], Околицями згаслого вулкану [11], Полонина Рівна (Руна) [19], Полонина Рівна (Руна): південно-східна частина [12], Реабілітаційний центр бурих ведмедів: відповідь на людську жорстокість [13], Ужанський національний природний парк – живий літопис природи [15], Ужанський національний

природний парк. Історична та культурна спадщина [16]. Усі вони є у вільному доступі в інтернет-мережі. Окрім того, проблеми і перспективи розвитку цих територій висвітлюються на численних конференціях і семінарах, які проводять із залученням науковців і практиків у галузі охорони природи, дослідників екологічних видів туризму і фахівців зі сталого розвитку.

Проблеми відсутності адміністрації і правильного управління територіями цих РЛП «Синяк» і «Притисянський» провокують багато інших проблем (природоохоронні, господарські, інформаційні) та можуть призвести до гальмування функціонування цих парків. Якщо у РЛП «Синяк» територія значно менша і адміністрування покладено на комунальне підприємство «Центр сприяння розвитку туризму «Синяк», то це ліпша ситуація – тут треба допрацювати лише фприродоохоронну частину (перевірити дотримання природоохоронних вимог) і створити веб-сторінку парку з відповідним інформаційно-освітнім наповненням. Наукову роботу у парку можуть забезпечувати іншфы установи – Ужгородський університет, різні інституції НАН України та інші, відповідні фахівці яких будуть залучені для здійснення різних напрямів наукової діяльності на території парку. Без ґрунтовних досліджень і створення планів функціонування і розвитку парку на різнотривалу перспективу, функціонування цих територій у складі РДП втрачає сенс. Так само без цього не можуть розвиватися різні форми екологічного туризму – для цього мають існувати чіткі плани туристичного заґосподарювання території парку.

Для РЛП «Притисянський» адміністрація обов'язково потрібна, бо до його складу головно входять надзвичайно цінні території європейського значення і його територія займає одне з чільних місць у формуванні природоохоронної мережі Закарпаття.

Нині державні органи Закарпатської області співпрацюють з державними установами та громадськими організаціями Угорщини щодо створення двохстороннього транскордонного природно-заповідного об'єкту.

До його складу з української сторони пропонується включити майбутній регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Притисянський» (площею до 30-40 тис. га), а з угорської сторони – ряд природоохоронних об’єктів Сатмар-Берегського району [12]. Цей проект буде практичним втіленням вимог Рамсарської конвенції щодо охорони водно-болотних угідь, яких на основі спільних українсько-угорських досліджень в області пропонується взяти під охорону до 14,0 тис. га вздовж річок Тиса, Латориця та Боржава. Разом із цим, проект розширить можливості інвестування у розвиток туристично-рекреаційного потенціалу. Він повністю відповідає принципам розбудови національної екологічної мережі як складової частини Всеєвропейської екологічної мережі. [12].

У майбутньому РЛП «Притисянський» може увійти до міжнародних природоохоронних надбудов (резервати природи) і до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Тому управління цими територіями є надзвичайно важливою проблемою, яка потребує термінового вирішення. Для управління треба створити окрему адміністрацію цього РЛП, а для його інформаційної підтримки – веб-сторінку з відповідним наповненням.

Загалом, підсумовуючи усе вищенаведене, для великоплощинних природоохоронних територій Закарпатської області актуальним є розширення спектру екотуристичних занять. У таблиці 3.3 подаємо для кожної з територій існуючі і перспективні форми екотуризму.

Таблиця 3.3

Існуючі і перспективні форми екотуризму у межах великоплощинних природоохоронних територій Закарпатської області

Природоохоронна територія	Форми екотуристичних занять ¹	
	існуючі	перспективні
Карпатський біосферний заповідник (КБЗ)	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури, спелеологічні виїзди,	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, геотуризм, кінні подорожі, фото-полювання, різнопланові освітні та

¹ Спелеологійний і геотуризм не належать до форм екологічного туризму, але у зв’язку з тим, що вони відбуваються на територіях природно-заповідного фонду, вони мусять розвиватися за принципами екологічного туризму.

	етнографічні мандрівки, історико-культурні пізнавальні мандрівки	природничо-пригодницькі подорожі
НПП «Синеvir»	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури,	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, кінні подорожі, фото- полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
Ужанський НПП	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури, історико-культурні подорожі	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, кінні подорожі, фото- полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
НПП «Зачарований край»	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, геотуризм, кінні подорожі, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
РЛП «Притисянський»	пізнавальні піші мандрівки, самодіяльні водні сплави	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, орнітологічний, організовані водні сплави, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо- пригодницькі подорожі
РЛП «Синяк»	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі в околицях парку	спеціалізовані (ботанічні і зоологічні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, геотуризм, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо- пригодницькі подорожі

Джерело: розроблено автором

Обов'язковими заходами при інтенсивному розвитку екологічного туризму для всіх природоохоронних територій Закарпатської області є посилення освітньо-інформаційної роботи з відвідувачами і місцевим населенням парку та посилення контролю за туристичними потоками (наприклад, обмеження пересування автомобілем у певних цінних ділянках, запобігання пересуванню відвідувачів за межами визначених шляхів і відпочинково-рекреаційних зон). Наразі ці проблеми є найгострішими і в той же час найнагальшнішими для вирішення. Для заохочення місцевого населення і відвідувачів до участі у житті цих природоохоронних територій треба започаткувати спілкування з ними у спільнотах соціальних мереж – наприклад, створювати окремі групи «Друзі національного

парку/біосферного заповідника/регіонального ландшафтного парку» і люди зможуть там публікувати свої враження від відвідування цих об'єктів чи пропозиції, зауваження тощо. Такі форми роботи вже давно впровадили у себе подібні зарубіжні установи і це дуже допомагає їм у роботі.

3.3. Проблеми використання природно-рекреаційних ресурсів на території Закарпатської області

Закарпатська область має цілий ряд територій, рекреаційний статус яких наразі не визначений відповідною процедурою оголошення такого статусу. Зокрема наявність природних ресурсів робить їх цікавими як з точки зору потенційних інвестицій, так і з точки зору захисту таких ресурсів від надмірного антропогенного впливу з метою запобігання або зменшення динаміки їх використання і уможливлення в подальшому відновлення таких ресурсів.

Розглянемо найбільш проблемні території щодо подальшого розвитку відповідального туризму.

1. Схема планування території Закарпатської області передбачає розвиток оздоровчої галузі на території Тячівського району – *с.мт. Солотвино*. Однак цей населений пункт через ситуацію зі станом Солотвинського солерудника наразі не може розглядатися як курорт, позаяк там необхідні заходи з усунення наслідків провалля, яке утворилося внаслідок інтенсивного видобутку солі шахтним методом. Одночасно в області розглядають можливість відновлення економічної активності на території колишньої алергологічної лікарні національного значення шляхом залучення інвестицій у цю проблемну територію.

Солотвинське родовище кам'яної солі експлуатується понад двісті років і за даними Закарпатської геологорозвідувальної експедиції знаходиться в дуже складних гідрогеологічних та інженерно-геологічних

умовах внаслідок поступлення до соляного тіла підземних вод, що призводить до активізації карстових процесів. Впродовж останнього десятиліття на підприємстві склалась складна гідрогеологічна ситуація, яка ускладнилася у зв'язку з наслідками стихійного лиха, які мали місце у листопаді 1995 року січні 1996 року, активним карстопроявленням у жовтні 1997 року з утворенням провалу земної поверхні на глибину до 45 метрів та стихійного лиха в листопаді 1998 року внаслідок значного збільшення притоку поверхневих та підземних вод викликало затоплення гірничих виробок IV та V горизонтів шахти № 8. У лютому 2002 року приток води в шахту № 9 зріс з 1,5 до 18 м³, а в липні до 60-80 м³. Шахта була затоплена. Тоді ж була збудована система шахтного водовідливу, до початку наступного року шахтні води відкачані, але більша частина гірничошахтного та електросилового обладнання була виведена з ладу внаслідок затоплення шахти розсоллом. У листопаді 2004 року у вентиляційному стволі шахти № 8 внаслідок впливу підземних вод виник вивал порід, порушено кріплення та армування ствола, вийшов з ладу його підйомний комплекс. У січні 2006 року внаслідок старіння металу та його корозії обвалились бункери для завантаження солі у залізничні вагони, в результаті чого робота на шахті № 9 була заборонена. На діючих шахтах використовується морально і фізично застаріле устаткування, зношеність основних засобів перевищує 75 %. Прохідні комбайни, самохідні вагонетки експлуатуються більше 10 років, основні вузли агрегатів не підлягають реставрації. У 2007 році шахти були затоплені, утворивши карстові провалля. За даними МНС у зоні можливих просідань та деформації поверхні землі розташовано 292 будинки, у яких проживає 1253 мешканці. У зоні карстонебезпечних процесів знаходяться дві загальноосвітні школи, міська лікарня, Солотвинський водоканал, лінія електромереж, частина мережі централізованого водопостачання та водовідведення, підстанція «Солотвино», частина відвідного газопроводу високого тиску до смт. Солотвино, ділянка автомобільної дороги державного значення Мукачево-Рогатин та ділянки автомобільних доріг комунальної

власності. Нещодавно у Солотвині утворились нові провалля. Об'єм порожнин у виробітках, які не заповнені ані ґрунтом, ані водою, за орієнтовними даними, сягає 280 тисяч м³. Тривогу викликає і те, що в районі Солотвинських озер колишнім Міноборони СРСР було заповнено нафтопродуктами 3 пустоти – каверни загальним обсягом 44 тисячі кубометрів. Однак на сьогодні залишається нез'ясованим питання стану цих каверн та наявності в них нафтопродуктів. Ситуація може розвиватися за різними сценаріями, зокрема, можливий вилів солоної мінералізованої води в Тису. Це може спричинити забруднення насиченими сольовими розсолами вод річки і призвести до змін водного та навколишнього природного середовища і загрожує вже екологічною катастрофою. Наприкінці 2013-го ввели в експлуатацію житловий масив для відселення 133 родин із зони утворення провалль. Для них у містечку звели 8 багатоповерхівок та 17 індивідуальних житлових будинків, дитсадок, школу, всю інфраструктуру. З держбюджету на цей проект витратили близько 115 млн грн, з місцевого - ще 7,7 млн. Проте наразі відселилися всього зо два десятки родин, решта зволікають. Більшість, традиційно, не хоче переїжджати з села.

2. **Свидовець** (Тячівський і Рахівський район) - острів біорізноманіття в Українських Карпатах. Свидовецький масив, розташований на сході Закарпатської області в Україні, є одним з найменш порушених природних ландшафтів Українських Карпат. На Свидовці відмічено щонайменше 42 види рослин, 14 видів комах та 37 хребетних тварин, занесених до Червоної книги України. Частина з них – ендеміки. Завдяки розташуванню в оточенні інших гір, на Свидовці, окрім пралісів, збереглися великі площі старовікових лісів. Більш ніж половина льодовикових озер України знаходиться на Свидовецькому гірському масиві.

Ця унікальна місцевість під загрозою. На жаль, сьогодні Свидовець перебуває під загрозою повного знищення. У 2016 році Закарпатська обласна адміністрація прийняла рішення створити на його території найбільший у

Європі гірськолижний курорт. Йдеться про будівництво готельного комплексу для розміщення 28 тисяч туристів, та лижних витягів, доріг та доріжок. Вирубка лісів, забруднення і надмірне використання вод, втрата біорізноманіття. Вплив на довкілля також матиме руйнівні наслідки для місцевого населення через підвищений ризик повеней і руйнування джерел доходу. Сьогодні на Свидівці працює декілька туристичних комплексів. На базі гірськолижного курорту Драгобрат розроблені різноманітні екологічні маршрути. Ці стежки можна доповнити затишними екомаєтками. Якщо не гнатися за швидкими грошима й великим туристичним трафіком, Свидовець можна зробити курортом, відкритим для поціновувачів дикої природи, які прагнуть відчувати незбагненну красу та велич прадавніх лісів в серці Європи. Останніми роками концепція туризму на Закарпатті взагалі переглядається. Відвідувачі все частіше віддають перевагу усамітненню наодинці з дикою природою. Для такої цільової аудиторії Свидовець підходить ідеально. І навпаки: якщо сьогодні розпочати будівництво велетенського гірськолижного комплексу в цьому місці, ніхто не дасть гарантій, що цей проєкт буде завершено. Ніхто не гарантує також, що він швидко окупиться. Існує ймовірність, що будівництво зупиниться десь посередині.

Питання планування мега курорту Свидовець турбує міжнародну спільноту екологів. Україна є стороною Карпатської конвенції. Головна мета цієї конвенції – це сталий туризм, сталий транспорт, попередження негативних змін клімату. На щорічних зустрічах сторін активно обговорюються ризики мега курорту Свидовець та Україна отримує зауваження щодо неналежного планування розвитку Карпат. Свидовецька справа також перебуває на слуханнях у комітеті з дотримання Бернської конвенції – оскільки особливо цінні природоохоронні території повинні мати особливий порядок оцінки будь-яких планувальних рішень.

3. *Драгобрат* (Рахівський район) - існує проблема хаотичної забудови без будь-якого планування та містобудівної документації, а також без наявних систем очистки стоків та централізованого збору і вивозу ТПВ на ГК

«Драгобрат» у Рахівському районі. Інші проблеми інфраструктури ГК «Драгобрат» стосуються відсутності безпечної дороги на об'єкт та надійної лінії електропередач. Вантажна та інша спецтехніка, яка виїздить у високогір'я, а також лижні траси є причиною масштабних ґрунтових ерозій на полонині, які не можливо зупинити по причині постійного руху техніки по цих ділянках. Зазнає руйнівного антропогенного навантаження також унікальна субальпійська та альпійська рослинність г. Близниця (межі КБЗ). Об'єкт знаходиться у близькому сусідстві з Карпатським біосферним заповідником.

4. Проекти у гірничо-добувній та гірничо-збагачувальній сфері. Мова йде про реанімацію Мужіївської копальні поліметалів та збагачувального комбінату, а також про розробку Діловецького родовища поліметалів та будівництво збагачувального комбінату. Ці об'єкти матимуть прямий вплив на ґрунти, підземні та поверхневі води, а через них – на здоров'я населення. Діловецьке родовище знаходиться у безпосередній близькості з КБЗ. Подальша робота Мужіївського полірудника неможлива без здійснення попереднього екологічного аудиту.

5. Проекти будівництва МГЕС та каскадів МГЕС на річках басейну р. Тиса. Зокрема мова йде про р. Шопурка, де на 13 км довжини річки заплановано будівництво 9 МГЕС; про р. Тересва, яка є іхтіологічним заказником «Усть Чорна» та об'єктом Смарагдової мережі України. Тут заплановане будівництво 3-МГЕС; р. Ріка, де заплановано будівництво 5-ти МГЕС (також об'єкт Смарагдової мережі України, де трапляються до 15 видів риб, занесених до ЧКУ) та р. Латориця, де заплановане будівництво 2-х МГЕС у межах м. Мукачево. Такі ж каскади МГЕС заплановані на річках Кісва та Чорна Тиса, які є іхтіологічними заказниками «Кісва» та «Чорна і Біла Тиса», а також об'єктами Смарагдової мережі України. Проекти МГЕС, в основі яких лежить принцип підпірної деривації, призведуть до зміни природного гідрологічного режиму річки, повної трансформації гірських річкових екосистем та різкого зниження їх біорізноманіття. Потребує також

особливого вивчення вплив МГЕС такого типу, зокрема, каскадів, на паводки та повені, з цим пов'язано питання благополуччя та безпеки для населення.

6. **Синеvir** - проблема відсутності системи збору та вивозу ТПВ та очищення побутових стоків у населених пунктах долини р. Теремля у Міжгірському районі, які знаходяться на території НПП «Синеvir». Озеро «Синеvir» та населені пункти «Тереблянського куца» відвідують щороку десятки тисяч туристів, що призвело до ситуації «сміттевого колапсу» на цій території. Саме о. Синеvir оголошено Рамсарським водно-болотним угіддям.

7. **Боржава** - проект будівництва ВЕС потужністю 120 МВт на полонині Боржава, яка є об'єктом Смарагдової мережі України. В результаті його реалізації ризику піддаються понад 30 видів рослин, занесених до ЧКУ, близько 30 видів тварин, занесених до ЧКУ, 4 типи оселищ, які охороняються Резолюцією № 4 Бернської конвенції. Імовірний негативний вплив реалізація цього проекту матиме на ґрунти, поверхневі та ґрунтові води. Ґрунтова ерозія може сприяти пришвидшенню водного стоку та схилового стоку під час інтенсивних опадів. Це може негативно вплинути на формування паводків та збільшити ризики сходження селів.

Висновки до розділу 3

Для мінімізації негативних впливів на довкілля, умов проживання та здоров'я населення в результаті впровадження проектів пропонуємо кілька принципів та підходів до їх реалізації:

1. Актуалізація, уточнення і впровадження чинної Стратегії поводження з відходами у Закарпатській області, розробленої і схваленої на 15-річний період повинна бути реалізована без змін та у повному обсязі.

2. Будь-які об'єкти туристичної інфраструктури повинні бути невеликими за масштабами, реалізовуватись у межах існуючих населених пунктів, уникати експансії та трансформації природних територій.

3. Будь-які об'єкти інфраструктури гірських населених пунктів повинні бути невеликими за масштабами, реалізовуватись у межах існуючих населених пунктів, уникати експансії та трансформації природних територій.

4. Проекти з енергозбереження повинні бути передусім проектами з енергоефективності. Це означатиме, що населення області зможе отримати ту ж саму послугу з меншими енергозатратами та меншими викидами парникових газів в атмосферу (тепле житло, освітлену кімнату, якісний громадський транспорт, електротранспорт, принцип економії замкнутого циклу у сфері управління ТПВ (скорочення, сортування та переробка сміття), використання ВДЕ (сонячних колекторів, сонячних батарей у домогосподарствах, створення енергопасивного житла).

5. При будівництві нових доріг та розвитку транспортно-логістичної прикордонної інфраструктури враховувати наявність об'єктів та територій ПЗФ та екокоридорів міграції тварин. Мінімізувати негативний вплив від будівництва доріг (сегментація ландшафту) можна через будівництво екодуків.

6. При плануванні проектів з економічного розвитку в територіальних громадах треба зважати на баланс соціально-економічних вигод від економічної діяльності та втрат від зниження або зниження екосистемних послуг, які надає громаді та чи інші екосистема. Мова йде про проекти-гіганти у туристичній сфері, які плануються розвивати на природних малозмінених територіях. Мова йде про розвиток малої гідроенергетики; про гірничо-добувну та гірничо-збагачувальну галузь; про розвиток великих тваринницьких ферм та інтенсивне садівництво-виноградарство, овочівництво.

7. Необхідна підтримка наближеного до природи лісівництва, з мінімізацією використання старої важкої трелювальної техніки у горах, та підтримка нових природооощадних технологій лісозаготівлі, а також традиційного гужового транспорту.

8. Необхідна підтримка органічних ферм.

РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ З УРАХУВАННЯМ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

4.1. Перспективні форми відповідального туризму Закарпатської області

Відповідальний туризм – це новий міжнародний тренд. У 2022 році руху «Відповідальний туризм» виповнилося 20 років. Він був визначений на Кейптаунській конференції в 2002 році і зафіксований у Кейптаунській декларації [16]. Підписантами стали 280 делегатів з 20 країн. Кейптаунська декларація відзначила різноманітність світу та його широку економічну, соціальну та екологічну програму та закликала всі зацікавлені сторони на рівні DESTINATIONS «взяти на себе відповідальність за досягнення сталого туризму та створення кращих місць для життя людей і для відвідування».

Загальноживаним терміном є «стійкий розвиток», однак у професійних колах вживаним є поняття відповідальний розвиток або «відповідальний туризм». Отже, слід визначити відмінність цих понять.

Стойкість - це амбіції, це той орієнтир, до якого прагне будь-яка система. Відповідальний – це те, що ми робимо як виробники та споживачі, щоб реалізувати прагнення. Надто часто стійкий використовується лише в абстрактному значенні. Тобто відповідальний туризм – це не те саме, що сталий туризм. Відповідальність вимагає, щоб ми говорили, що ми робимо, щоб покращити туризм і бути прозорими щодо того, чого досягаємо. Відповідальний туризм вимагає, щоб оператори, власники готелів, уряди, місцеві жителі та туристи взяли на себе відповідальність і вжили заходів, щоб зробити туризм більш стійким.

У 2002 році Доктор Гарольд Гудвін заснував Міжнародний центр відповідального туризму (ICRT) з центром у Великобританії та вузлами в ряді країн і регіонів, який просуває принципи Кейптаунської декларації, а

також серію міжнародних конференцій ICRTD з відповідального туризму.

WTM Responsible Tourism [32] – це найбільша програма у світі. Ця програма, зосереджена на зусиллях відповідального туризму в індустрії подорожей, відбувається в листопаді під час World Travel Market London, однієї з найбільших туристичних виставок у світі. З 2004 року нагороди за відповідальний туризм щорічно вручаються на WTM London.

Популяризація відповідального туризму в Українських Карпатах на даному етапі здійснюється Всесвітнім фондом природи WWF-Україна, який започаткував ініціативу “Дикий” туристичний етикет [13]. Метою проєкту є поширення практичних порад з безпеки в горах, якісного відпочинку на природі, урізноманітнення дозвілля. Зокрема, після ознайомлення з його пунктами кожен турист зможе отримати знання щодо безпечної поведінки у горах та при зустрічі з дикими тваринами, а також нових способів дослідження природи та відпочинку таких, як б'ордвотчінг та купання у лісі (shinrin-yoku).

Головними перевагами розроблених правил етикету є надання туристам можливостей :

- підготуватися до відпочинку у дикій природі,
- отримати екологічні враження,
- урізноманітнити дозвілля,
- знати більше про безпеку в горах,
- приєднатися до світової спільноти відповідальних туристів.

Додаткове поширення "Дикого" туристичного етикету було надано Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державним агентством розвитку туризму ДАРТ, а також туристичною агенцією Karpaty Travel.

Популяризація відповідального туризму та вивчення світового досвіду надасть можливість більш широко використовувати весь арсенал інструментів відповідального туризму - від надання переваг місцевим готелям; найму місцевих гідів і водіїв – усе, щоб надати мандрівникам додаткові можливості дізнатися про місця від людей, які там живуть, і надати місцевим жителям

можливість працевлаштування; приготування їжі з місцевих продуктів до співпраці з екоорієнтованим бізнесом, з місцевими закладами освіти задля покращення якості освіти в стабільний спосіб.

Напрями відповідального (етичного) туризму, які є перспективними в Закарпатській області :

1. *Агротуризм*. Є частиною сільського туризму і орієнтований на відпочинок на мальовничій фермі чи в симпатичному селі. У програмі можуть бути винні тури, катання на конях, тематичні виставки, хендмейд тощо.

2. *Благодійний туризм*. Часто спрямований на допомогу комусь. Наприклад, люди приїздять на локацію і відбудовують певну будівлю. Прикладом такого туризму може бути всеукраїнська платформа «Будуємо Україну разом». Її координатори збирають молодь навколо благодійної справи, як-от ремонт приміщень гуртожитків для внутрішньо переміщених осіб. Волонтери-мандрівники не лише допомагають своїй країні, а й дізнаються про містечка та села, в яких працюють, відпочивають разом та культурно збагачуються.

3. *Культурний туризм*. В межах такої мандрівки туристи максимально заглиблюються в культурне середовище країни чи локальної місцевості. Відпочивальники можуть спілкуватися з місцевими жителями, знайомитися з мовою чи діалектом, звичаями та кухнею.

4. *Екотуризм*. Форма туризму, спрямована на збереження природи та екосистем. Зазвичай такі міні-тури організують на локаціях, які знаходяться на межі зникнення. В межах відпочинку мандрівники можуть відвідувати або навіть долучатися до будівництва туристичних об'єктів, що мінімально впливають на навколишнє середовище.

Як бачимо, більшість із вказаних перспективних напрямків туризму базуються на використанні природного потенціалу регіону. Згідно з принципами відповідального туризму, майже будь-яку подорож можна зробити етичною й усвідомленою. Для цього треба бути добрим до навколишнього середовища, суспільства та економіки. Так, правилами ставлення до природи є

наступні.

1. Не купуй сувеніри, зроблені зі шкіри чи кістки тварин (наприклад, пір'я павичів, декоративні фігурки чи брелоки тощо).
2. Не чіпай тварин, лише спостерігай за ними.
3. Не годуй диких тварин.
4. Не кидай сміття будь-де.
5. Не чіпай та не купуй корали.
6. Обирай екологічний транспорт.
7. Вимикай світло, коли воно тобі не потрібне.
8. Намагайся споживати якомога менше пластику.
9. Економ воду.

Повага до навколишнього середовища, до природних та культурних ресурсів повинна характеризувати будь-кого, хто бажає розвивати бізнес у туризмі. Екотуризм представляє оптимальну альтернативу для сталого розвитку гірських мальовничих місцевостей, в якому природні та культурні ландшафти дозволяють розвивати привабливі туристичні пакети. Екотуризм та екотуристичний бізнес є й економічною альтернативою для населення в регіоні, де виробнича діяльність значно скоротилася в останні десятиліття, залишаючи місце великою мірою для третинного сектору та сільського господарства.

Закарпатська область є стратегічно важливим культурним, політичним та економічним регіоном України. Маючи унікальне прикордонне розміщення та сусідство чотирьох країн Європейського Союзу, область може стати найбільшим туристично-відпочинковим та курортним регіоном Західної України. Природно-ресурсний потенціал разом з історико-культурною спадщиною, великими напрацюваннями у сфері туризму та рекреації сприяють визначенню пріоритетності індустрії туризму, оздоровлення, санаторно-курортного лікування, відпочинку як українських, так і іноземних туристів на території Закарпаття.

Масовий туризм і велика кількість туристів більше не є гарантією успіху в сфері туризму. Це - час, коли раціональне використання ресурсів, збереження

традицій, «повільний» досвід у дестинації, взаємодія з місцевою громадою сприяє туристичним продуктам, які мають довгостроковий успіх.

У нашому дослідженні будемо акцентувати на доцільності і перспективності розвитку в Закарпатській області *екотуризму*. Згідно з Ословською декларацією, екотуризм - це «відповідальний туризм в природні місця, які зберігають навколишнє середовище і роблять свій внесок у добробут місцевої громади». Отже, для довготривалого гармонійного розвитку транскордонного регіону екотуризм здається життєздатною і бажаною альтернативою.

Стратегія розвитку, розроблена для Карпатських гір (Carpathian Environmental Outlook (UNEP, 2007) підкреслює важливу роль, яку екотуризм може відіграти в розвитку транскарпатських регіонів, в усіх країнах, в яких гірські території, які входять до складу Карпат надають мальовничого характеру ландшафту та рамкам, в яких розвивалися гірські цивілізації: Республіка Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина, Україна, Румунія та Сербія.

Гірський регіон Закарпаття є простором для біорізноманіття та забезпечує унікальні умови для проживання різновидів, специфічних за красою і різноманітністю, флори та фауни. Все це створює загальні рамки для розвитку екотуризму як альтернативної зайнятості місцевого населення та раціонального і сталого розвитку гірського простору. Екотуризм може бути промотором сільських місцевостей, надаючи можливості для розвитку місцевої економіки та додаткових секторів економіки, створення робочих місць у приймаючих громадах. Наостанок, молоді люди можуть мати більше шансів знайти роботу в сільській місцевості. Екотуризм заохочує місцевих жителів виробляти і продавати продукти, які ґрунтуються на природі, історії та культурі регіону

Більш того, екотуризм має «протилежні» позитивні ефекти на туристів, підвищуючи чутливість відвідувачів до приймаючої дестинації. Ця риса є вагомою для екотуризму та інших форм відповідального туризму. Туроператори повинні брати активну участь у заохоченні гостей, щоб вони взаємодіяли із місцевими жителями, обмінюватися досвідом та дізнаватись про фактори, які

можуть вплинути на DESTИНАЦІЮ та її мешканців.

Разом з тим, відмітимо ряд недоліків, які можуть гальмувати екотуристичні ініціативи у Закарпатській області:

1. Високі транспортні витрати для іноземних туристів;
2. Відносно велика відстань від великих міських центрів, які могли б бути джерелом вітчизняних туристів;
3. Відносно коротка тепла пора року і суворі зими;
4. Місцеві громади, які не усвідомлюють, що сталий розвиток туризму передбачає, насамперед, збереження навколишнього середовища та місцевої культури;
5. Відсутність стратегічного бачення щодо розвитку туризму та його фрагментарний розвиток;
6. Відсутність належної інфраструктури громадського транспорту для туристів в межах DESTИНАЦІЇ.

4.2. Пропозиції з відповідального розвитку туристичної території «Драгобрат»

Прикордонний регіон, до якого належить Рахівський район Закарпатської області володіє ресурсами, які дозволили і надалі дозволяють йому розвиватися в галузі екотуризму. Навіть якщо цей сегмент здається більш складним і обмеженим, він єдиний веде до довгострокової економічної діяльності, що розгортається в гармонії з навколишнім середовищем і місцевою громадою.

Видами екотуристичної діяльності, які можуть успішно розвиватися в цьому регіоні є:

- тематичні походи;
- спелеотуризм в облаштованих для цього печерах;
- кінний туризм;
- туризм на гужовому транспорті (сани, вози, запряжені кіньми);

- спостереження за птахами;
- спостереження за дикими тваринами;
- фото-тури на лоні природі;
- науковий туризм (вивчення деяких рослин і тварин);
- вело туризм;
- катання на лижах;
- зимові походи;
- культурологічні тури (творчі табори, демонстрація ремесел і т.д.).

Заходи також можуть бути інтегровані в туристичні маршрути або можуть бути поширені в пансіонатах. Вони можуть значною мірою сприяти збільшенню тривалості перебування туристів в цій місцевості. Проте, не потрібно забувати, що вплив на навколишнє середовище не повинен бути агресивним, і що слід заохочувати рух відвідувачів до дестинації (наскільки це можливо) за допомогою транспортних засобів, які мало шкодять навколишньому середовищу. Екологічний слід повинен бути якнайменшим.

У пункті 3.3 даної роботи нами було вказано на проблеми екологічного змісту та необхідність запровадження відповідального туризму цієї дестинації.

Територія Драгобрату – популярний в Україні курорт у галузі туризму (рис. 4.1, Додаток Г). Драгобрат розміщений в горах на висоті 1300 м над рівнем моря на відстані 7 км від автотраси, поблизу селища Ясіня. Для порівняння – нижня точка витягів на Драгобраті майже на 30 м вища за найвищу точку наймасовішого українського гірськолижного курорту – Буковель.

Завдяки унікальному розміщенню – найбільшій серед українських курортів висоті і розташуванню навколишніх гір, сніг тут в хорошу зиму лежить майже до червня. Це часто дозволяє любителям гірськолижного спорту закрити сезон аж в травні і насолоджуватись почергово катанням і «пляжем» серед квітучих крокусів.

Рис. 4.1. Розташування урочища «Драгобрат»
на території Закарпатської області [45]

Розвиток гірськолижних та зимових видів відпочинку сприяє розвитку туризму в районі, а також створенню додаткових послуг для відпочиваючих, зокрема – пунктів прокату гірськолижного та туристичного спорядження, пунктів громадського харчування, організації дозвілля та активного відпочинку для туристів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Характеристика наявного туристичного потенціалу на полонині Драгобрат

Траси та їх опис	20 трас різного рівня складності. Довжина трас - від 300 до 2000 м. Загальна протяжність трас - більше 10 км.
Види витягів	- бугільний "Драгобрат-1" - ВЛ - 1000 м - бугільний "Драгобрат-2" - Доппельмаєр - 1000 м - бугільний "Вершина Карпат" (частний) - 800 м - бугільний "Близниця" (готель "Оаза") - 800 м - бугільний (пансіонат "Звонарь") - 250 м - двомісний крісельний турбази "Вершина Карпат" - 1200 м - двомісний крісельний "Карпатська чайка" - 1200 м Крім цього, в наявності 5 мультиліфтів: - 2 база "Драгобрат" (100 и 250 м), - 1 база "Вершина Карпат" (250 м), - 1 база "Эдельвейс" (250 м)

	- 1 готель "Оаза" (280 м). Час роботи - з 09:00 до 18:00.
Черга до витягів	До 10-15 хв.
Нічне катання	Ні
Рівень цін, вартість проживання на Драгобраті	Від 200 грн/добу з особи
Готелі Драгобрат	Близько 50 готелів
Колиби, кафе, ресторани (рівень цін)	Середня вартість основної страви в кафе і рестораних готельних комплексів - від 40 грн.
Медпункти	Наявні (ТБ «Драгобрат», Тур-готель «ОАЗА»)
Прокат гірськолижного спорядження	Декілька пунктів прокату гірськолижного і сноубордного спорядження.
Лижна школа / школа сноубордингу	Сучасний навчальний лижний центр, кваліфіковані інструктори, лижна школа з індивідуальним і груповим навчанням. Індивідуальні заняття з інструктором від 1000 грн / год.
Наявність зв'язку	МТС, Київстар, Life.
Заправки	найближча АЗС – смт. Ясіня (10 км).
Парковка	є тільки в смт. Ясіня. Охороняється, платна.
Вечірні розваги	- бані - більярд - настільний теніс - сауни - караоке - найбільш високогірна дискотека України
Додаткові сніжні розваги	- катання на снігоходах - квадроцикли - фрі-райд тури - ski-тури з ратраком - санки
Екстрим фестивалі	- фестиваль "Планета-Драгобрат" (в перших числах травня) - Freeride Fest (міжнародні змагання по фрірайду)
Для дітей	- санки - учбові гірки - послуги інструктора - настільні ігри
Сполучення	від смт. Ясіня до пол. Драгобрат - від турбази "Едельвейс" курсують автомобілі УАЗ і ГАЗ-66. Вартість проїзду - 180-200 грн. за машину.
Автомобільні маршрути	Одеса - Ясіня, Сімферополь - Ясіня, Донецьк - Ясіня, Харків - Ясіня, Київ - Ясіня

Джерело : розроблено автором

Однак, проблемним на сьогодні є неефективне та нераціональне використання ресурсів, невідповідність рівня розвитку туристичної індустрії

наявному потенціалу. Це насамперед відсутність розвиненої інфраструктури, низька якість обслуговування, відсутність якісної реклами та глибокої інформації про туристичні послуги, відсутність повноцінної, недостатнє використання потенціалу для розвитку туризму в літній період.

Учасники туристичного ринку, які здійснюють свою діяльність на території цього урочища, працюють в умовах, коли відсутність планування, в тому числі містобудівного, навантаження на довкілля, рівень і якість туристичних послуг, існуючі господарські системи не відповідають сучасним нормам ведення економічної діяльності та кращим стандартам. Територія стикається з екологічними проблемами, а туристи – з питаннями безпеки. Наразі відсутній облік суб'єктів туристичної діяльності на Драгобраті, що унеможливує якісне планування систем водо забезпечення та КОС. Триває розподіл земельних ділянок, що призведе до збільшення навантаження на територію. Потребує також вирішення питання подовження туристичного сезону.

Розвиток гірськолижних та зимових видів відпочинку на Драгобраті в цілому сприяє розвитку туризму в районі, а також створенню додаткових послуг для відпочиваючих, зокрема – пунктів прокату гірськолижного та туристичного спорядження, пунктів громадського харчування, організації дозвілля та активного відпочинку для туристів.

Без вдосконалення існуючої інфраструктури для цього виду відпочинку, можна говорити про збут даного продукту тільки на внутрішньому ринку. У Словаччині, Польщі та Румунії пропонуються набагато кращі умови гірськолижного відпочинку.

Варто врахувати необхідність доповнення цього туристичного продукту додатковими послугами та продуктами (наприклад – екскурсії), що допоможе заповнити вільний час туристів внаслідок відсутності снігу чи інших обставин.

Рахівщина – один з головних районів проведення *пішохідних туристських походів*. Різноманітність природних перешкод дає можливість туристам оволодіти майже усім арсеналом прийомів техніки пішохідного

туризму, орієнтування на місцевості.

Пішохідні походи можуть здійснюватись з травня по жовтень. Треба пам'ятати, що у травні на високогір'ї ще багато снігу, а в жовтні значно знижується температура повітря, особливо у нічний час. Найбільш цікаві маршрути йдуть хребтами гір.

Для проходження територій, відведених під природоохоронні об'єкти, необхідно одержати дозвіл в адміністраціях цих об'єктів та дотримуватися певних правил поведінки. Обов'язковою вимогою при здійсненні піших мандрівок є інформування про вихід на маршрут підрозділів гірського пошукового рятувального загону, які знаходяться в гірських районах.

Недотримання туристами правил безпеки в горах призводить до виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з пошуком та рятуванням туристів.

Більшість маршрутів в районі не промарковані. В межах природоохоронних об'єктів існує своя система знакування екологічних, піших та велосипедних стежок, однак загальноприйнятої та затвердженої системи в Україні ще немає. Беручи до уваги те, що четверта частина всіх туристів є самодіяльними, то знакування і облаштування маршрутів є важливим чинником їхньої безпеки.

Найбільшою популярністю серед туристів користуються маршрути Свидовецьким хребтом з проходженням вершин Близниці та відвіданням високогірних озер Герешаска.

Цей вид відпочинку сьогодні можна пропонувати на міжнародному ринку. Прекрасні гори та хороший імідж можуть привабити любителів відпочинку у горах, яких задовольнить проживання у простому, але добре облаштованому наметовому таборі. На сьогодні відсутні карти пішохідних маршрутів. Для того, щоб розпочати активний маркетинг цього продукту, необхідно забезпечити його добре підготовленими інструкторами та провідниками, в тому числі такими, що володіють іноземними мовами.

Велосипедний туризм в Україні належить до видів активного відпочинку і

дозволяє долати значні відстані. Велосипедний туризм має безліч різновидів: від невеликих прогулянок і екскурсій до складних велосипедних подорожей. Перевагою велотуризму є значна інтенсивність руху, яка дозволяє побачити набагато більше порівняно з пішохідним або гірським туризмом.

Драгобрат має всі необхідні умови для заняття даним видом туризму. В даний час велотуризм є одним з видів популярного спорту. Через територію Драгобрата потенційно може проходити значна кількість веломаршрутів, різної категорії складності.

Пропонуються основні маршрути:

Маршрут : смт. Ясіня – г. Близниця (1880 м) – турбаза Драгобрат (рис. 4.2).

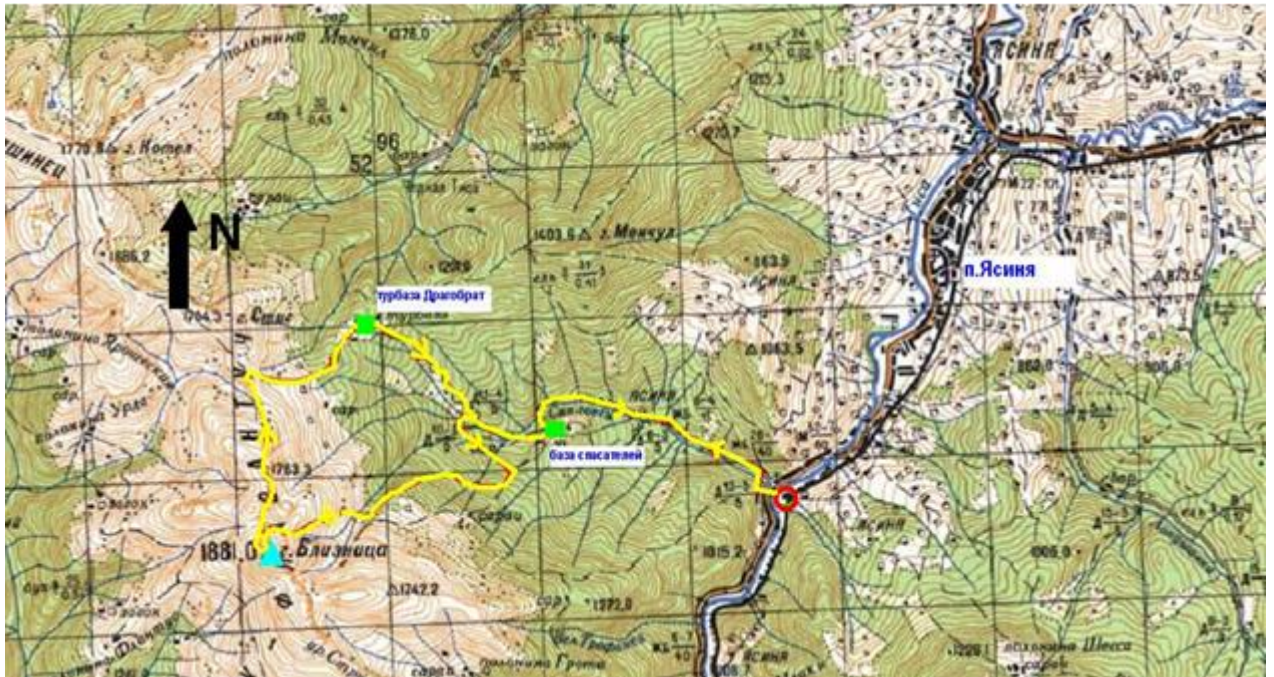

Рис. 4.2. Велосипедний маршрут : смт. Ясіня – г. Близниця (1880 м) – турбаза Драгобрат

Джерело : розроблено автором

Особливості маршруту – маршрут з різкими висотними перепадами

Протяжність маршрута – 19,7 км

Тривалість маршруту – 8 год 30 хв (одноденний).

Кінний туризм в Україні розвивається, завойовує все більше

прихильників. Цей вид активного туризму користується заслуженою популярністю у любителів кінних прогулянок природничого, етнічного, історичного, екстремального, гірського напрямків. Кінний туризм - це привабливий спосіб проведення часу та вивчення зсередини життя місцевих мешканців.

Для бажаючих, на Драгобраті немає організацій, які б надавали послуги кінного туризму, та запропонували цікаві програми. (Наприклад, кінні тури у традиційному та сучасному сідлі, або на санках (у зимовий період), по снігу, чи по високій траві знову ж таки у весняно літній та осінній період. Подорожі на конях тривають в залежності від готовності та бажання туриста).

Однак, завдяки багатому різноманіттю природних умов, Драгобрат має значний потенціал для розвитку кінного туризму.

Район є одним із базових для підготовки збірних команд України із ряду зимових видів спорту. Наявна спортивно-тренувальна база у поєднанні із об'єктами туристичної інфраструктури створює передумови для подальшого розвитку *спортивного туризму*, проведення спортивних заходів (змагань, чемпіонатів, зборів), однак першочергове завдання полягає у проведенні її модернізації та реконструкції, забезпеченні спортивним та туристичним спорядженням, кваліфікованими інструкторами та відповідним рівнем безпеки.

Одним з ефективних інструментів успішного вирішення зазначених проблем та забезпечення сталої динаміки розвитку є стратегічне планування розвитку території.

4.3. Економічне обґрунтування запропонованих заходів

Забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням туристичної дестинації, створення умов для безпечного відпочинку туристів на території Закарпатської області покликане проектне рішення, яке ми пропонуємо до реалізації на території рекреаційної території «Драгобрат».

Пропонований Проект спрямований на вирішення проблеми повноцінного функціонування рекреаційної території Драгобрат із застосуванням державно-приватного партнерства.

Цільові групи проекту:

- суб'єкти туристичної діяльності, що здійснюють свою діяльність території Драгобрата;

- селищна рада Ясіня;

- Закарпатське обласне управління лісового і мисливського господарства;

- перевізники;

- екологи, громадськість.

Метою проекту є забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням туристичної дестинації, створення умов для безпечного відпочинку туристів на території Закарпатської області.

Очікувані результати від реалізації проекту - покращення дорожньої інфраструктури, збільшення відвідуваності туристами та їх безпека на території ур. Драгобрат.

Очікується, що економічна та/або бюджетна ефективність реалізації проекту полягатиме у збільшенні туристичних потоків, виведення з тіні туристичного бізнесу, що працює на території ур. Драгобрат, зростання надходжень до місцевих бюджетів (наразі в смт Ясіня разом із Драгобратом близько 5 тис. ліжкомісць (за оцінками експертів), що при умовному завантаженні в 50 відс. дозволить мати близько 1млн. ночей для туристів, що може стати базою для розрахунку (прогнозу) можливого обсягу туристичного збору та інших відрахувань до бюджетів).

Також це дозволить зберегти екосистему урочища Драгобрат, зменшити навантаження на Карпатський біосферний заповідник.

Проект реалізується впродовж 2023-2025 років і включатиме наступні заходи.

1. Підготовка документації щодо розвитку інфраструктури ур. Драгобрат (у сфері забезпечення водовідведення, поводження з

ТПВ, енергопостачання тощо).

2. Ведення діалогу з можливими фінансовими донорами щодо реалізації інфраструктурних проєктів.
3. Реалізація проєктів у сфері інфраструктури.
4. Будівництво дороги «с/т Ясіня – ур. Драгобрат».
5. Формування туристичного кластеру для взаємодії між учасниками туристичного ринку.
6. Будівництво центру безпеки на території ур. Драгобрат.

Відповідальні виконавці - департамент економічного розвитку і торгівлі облдержадміністрації, Ясінянська селищна рада Рахівського району.

Таблиця 4.2

Орієнтовний обсяг фінансування проєкту, тис. грн

Джерела фінансування	2023	2024	2025	Усього
державний бюджет	3000	5000	4000	12000
місцевий бюджет	500	500	1000	2000
інші джерела (кошти ЄБРР, державно-приватне партнерство)	7000	7000	7000	21000
Загальна сума	10500	12500	12000	35000

Джерело : розроблено автором

Таким чином, для забезпечення збалансованого розвитку території полонини та з урахуванням туристичного потенціалу й екологічного стану довкілля визначено основні заходи, які базуються на розвитку п'ятих перспективних видах туризму:

- Гірський туризм (гірськолижний, піший)
- Велосипедний туризм
- Кінний туризм
- Екологічний туризм
- Спортивний туризм

Зазначені напрямки не вирішать усіх проблем галузі туризму, але проведена робота дозволить активізувати процес розвитку туристичної індустрії Рахівщини.

Висновки до розділу 4

Згідно з принципами відповідального туризму, майже будь-яку подорож можна зробити етичною й усвідомленою. Для цього треба бути добрим до навколишнього середовища, суспільства та економіки.

У нашому дослідженні ми акцентували на доцільності і перспективності розвитку в Закарпатській області екотуризму.

Встановлено, що видами екотуристичної діяльності, які можуть успішно розвиватися в регіоні рекреаційної зони Драгобрат є: тематичні походи; спелеотуризм в облаштованих для цього печерах; кінний туризм; туризм на гужовому транспорті (сани, вози, запряжені кіньми); спостереження за птахами; спостереження за дикими тваринами; фото-тури на лоні природі; науковий туризм (вивчення деяких рослин і тварин); вело туризм; катання на лижах; зимові походи; культурологічні тури (творчі табори, демонстрація ремесел і т.д.).

Забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням туристичної дестинації, створення умов для безпечного відпочинку туристів на території Закарпатської області покликане проектне рішення, яке ми пропонуємо до реалізації на території рекреаційної території «Драгобрат».

Пропонований Проект спрямований на вирішення проблеми повноцінного функціонування рекреаційної території Драгобрат із застосуванням державно-приватного партнерства. Метою проекту є забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням туристичної дестинації, створення умов для безпечного відпочинку туристів на території Закарпатської області. Очікувані результати від реалізації проекту - покращення дорожньої інфраструктури, збільшення відвідуваності туристами та їх безпека на території ур. Драгобрат.

Очікується, що економічна та/або бюджетна ефективність реалізації проекту полягатиме у збільшенні туристичних потоків, виведення з тіні туристичного бізнесу, що працює на території ур. Драгобрат, зростання надходжень до місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У результаті проведеного дослідження було встановлено основні характеристики туризму.

З'ясовано, що туризм є мобільною складовою рекреації, її активною формою, пов'язаною з доданням простору задля відпочинку, розваги, лікування або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку. Сутністю рекреаційної функції туризму є фізіологічна (відновлення фізичних сил, оздоровлення, відпочинок) і психологічна (зміна місця, оточення, набуття нових вражень та відчуттів) релаксація.

В результаті дослідження піходів різних авторів до класифікації факторів розвитку регіонального туризму нами виявлено, що природні ресурси регіону відносяться до ендогенних (внутрішніх), факторів залучення, вони є об'єктивні, статичні, позитивні.

Велика різноманітність видів рекреаційних занять, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження (причому їх список постійно поповнюється з виникненням і популяризацією нових видів і способів відпочинку), спричиняє складність у виведенні інтегральної оцінки туристичного потенціалу певної території. Оцінка природних ресурсів є перш за все відображенням їх важливості для перспективного суспільного розвитку, що потребує суттєвої корекції існуючої теорії природокористування відповідно до стрімко мінливих реалій сьогодення.

Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу тісно пов'язане з виявленням і формуванням певних прийомів, що дозволяють здійснювати економічну оцінку природоохоронних заходів і різних природно-ресурсних комплексів.

Отже, комплексна економічна оцінка повинна достатньою мірою відображати ступінь відповідності природно-ресурсної бази господарювання вимогам, серед яких найголовнішими є збереження природних багатств для одночасного забезпечення стійкості економічного зростання, екологічного та

економічного ефектів від природокористування, що застерігає як від завищення, так і зниження оцінки природно-ресурсного потенціалу та повинно бути відображено належним чином у методології та методичних підходах до оцінки ресурсу.

Основними напрямками розвитку туристичної галузі в області є бальнеологічний, гірськоколийний, сільський, пішохідний туризм. У краї є всі умови для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які набули популярності.

Однак наявний туристичний потенціал реалізований недостатньо, насамперед, через проблеми пов'язані з інфраструктурою області.

Дослідження колективних засобів розміщення: готелів, аналогічних їм та спеціалізованих закладів демонструє поступове їх зменшення, що пояснюється їх моральним старінням та закриттям нерентабельних засобів розміщення.

На території Закарпаття у 2020 році функціонувало 54 підприємства готельного господарства (юридичні особи), у тому числі: 42 готелі та аналогічні засоби розміщування, 10 засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (будинки, пансіонати і бази відпочинку, хостели, туристські бази, гірські притулки) та 2 інших засоби розміщування.

Кількість розміщених осіб протягом останніх років не зменшується, а, навпаки, зростає.

Аналізуючи динаміку туристичних потоків, можемо констатувати, що у цілому динаміка туристичних потоків має неоднорідний характер, що зумовлено політично-економічними подіями та епідеміологічною ситуацією в країні. Найбільше гостей, що відвідали регіон і зупинилися на базах відпочинку, спостерігалось у 2019 р., що за останні десять років динаміка в'їзного та внутрішнього туризму в Закарпатську область значно зменшилася. Основна частка подорожей до регіону здійснюється саме заради екологічного туризму.

На формування та подальший розвиток Закарпатської області впливає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників.

Сьогодні в Закарпатті представлено понад сотня різновидів туризму, які розвиваються на основі природного потенціалу (авіатуризм, парашутний туризм, автостоп-туризм, автомототуризм, туризм на власному автомобілі, агроекологічний туризм, аграрний туризм, екоагротуризм, вулканічний туризм, зоряний туризм, місячний туризм, медичний туризм, болотний туризм, велотуризм, термальний, лижний, грибний, екологічний лісовий, мисливський, спелео- тощо).

В межах Закарпаття виділено чотири рекреаційні регіони, які відрізняються за спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх використання.

Для мінімізації негативних впливів на довкілля, умов проживання та здоров'я населення в результаті впровадження проектів пропонуємо кілька принципів та підходів до їх реалізації:

1. Актуалізація, уточнення і впровадження чинної Стратегії поводження з відходами у Закарпатській області, розробленої і схваленої на 15-річний період повинна бути реалізована без змін та у повному обсязі.

2. Будь-які об'єкти туристичної інфраструктури повинні бути невеликими за масштабами, реалізовуватись у межах існуючих населених пунктів, уникати експансії та трансформації природних територій.

3. Будь-які об'єкти інфраструктури гірських населених пунктів повинні бути невеликими за масштабами, реалізовуватись у межах існуючих населених пунктів, уникати експансії та трансформації природних територій.

4. Проекти з енергозбереження повинні бути передусім проектами з енергоефективності. Це означатиме, що населення області зможе отримати ту ж саму послугу з меншими енергозатратами та меншими викидами парникових газів в атмосферу (тепле житло, освітлену кімнату, якісний громадський транспорт, електротранспорт, принцип економіки замкнутого циклу у сфері управління ТПВ (скорочення, сортування та переробка сміття),

використання ВДЕ (сонячних колекторів, сонячних батарей у домогосподарствах, створення енергопасивного житла).

5. При будівництві нових доріг та розвитку транспортно-логістичної прикордонної інфраструктури враховувати наявність об'єктів та територій ПЗФ та екокоридорів міграції тварин. Мінімізувати негативний вплив від будівництва доріг (сегментація ландшафту) можна через будівництво екодуків.

6. При плануванні проектів з економічного розвитку в територіальних громадах треба зважати на баланс соціально-економічних вигод від економічної діяльності та втрат від зниження або зниження екосистемних послуг, які надає громаді та чи інші екосистема. Мова йде про проекти-гіганти у туристичній сфері, які плануються розвивати на природних малозмінених територіях. Мова йде про розвиток малої гідроенергетики; про гірничо-добувну та гірничо-збагачувальну галузь; про розвиток великих тваринницьких ферм та інтенсивне садівництво-виноградарство, овочівництво.

7. Необхідна підтримка наближеного до природи лісівництва, з мінімізацією використання старої важкої трелювальної техніки у горах, та підтримка нових природооощадних технологій лісозаготівлі, а також традиційного гужового транспорту.

8. Необхідна підтримка органічних ферм.

У нашому дослідженні ми акцентували на доцільності і перспективності розвитку в Закарпатській області екотуризму.

Встановлено, що видами екотуристичної діяльності, які можуть успішно розвиватися в регіоні рекреаційної зони Драгобрат є: тематичні походи; спелеотуризм в облаштованих для цього печерах; кінний туризм; туризм на гужовому транспорті (сани, вози, запряжені кіньми); спостереження за птахами; спостереження за дикими тваринами; фото-тури на лоні природі; науковий туризм (вивчення деяких рослин і тварин); вело туризм; катання на лижах; зимові походи; культурологічні тури (творчі

табори, демонстрація ремесел і т.д.).

Забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням туристичної дестинації, створення умов для безпечного відпочинку туристів на території Закарпатської області покликане проектне рішення, яке ми пропонуємо до реалізації на території рекреаційної території «Драгобрат».

Пропонований Проект спрямований на вирішення проблеми повноцінного функціонування рекреаційної території Драгобрат із застосуванням державно-приватного партнерства. Метою проекту є забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням туристичної дестинації, створення умов для безпечного відпочинку туристів на території Закарпатської області. Очікувані результати від реалізації проекту - покращення дорожньої інфраструктури, збільшення відвідуваності туристами та їх безпека на території ур. Драгобрат.

Очікується, що економічна та/або бюджетна ефективність реалізації проекту полягатиме у збільшенні туристичних потоків, виведення з тіні туристичного бізнесу, що працює на території ур. Драгобрат, зростання надходжень до місцевих бюджетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про туризм : Закон України від 18.11.2003 р. № 1282. Урядовий кур'єр. 2003. 25 груд. (№ 244) С. 15-19.
2. Про курорти : Закон України від 5.10.2000 р. № 2026. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 50. 435 с.
3. Бабікова К. О. Формування еколого-економічного механізму збалансованого розвитку рекреаційного туризму в контексті євроінтеграції. Ефективна економіка. 2021. № 6. С. 22-26.
4. Барвінок Н. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в Україні. Věda a perspektivy. 2022. № 4 (11). С. 139-151.
5. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. К. 1998. 130 с.
6. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2001. 395 с.
7. Брич В., Галиш Н. Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. Економічний аналіз. 2020. Том 30. № 4. С. 23-30.
8. Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 178 с.
9. Географія господарського потенціалу Карпатського регіону : монографія / Г. В. Машіка. Ужгород : ТОВ "РІК-У", 2017. 324 с.
10. Гоблик В.В., Т.Д. Щербан, С.Ю. Добош Ресурсне забезпечення розвитку кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі регіону. Електронне наукове фахове видання: Економіка та суспільство. 2017. Випуск 9. С. 759-762.

11. Голод А.П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.
12. Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області : монографія / Н.Ф. Габчак, Л.Ф. Дубіс, А.В. Мельник, Н.В. Чир. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. 392 с.
13. Забуранна Л.В., Кулік А.В. Конкурентостійкість підприємств сільського зеленого туризму: теорія, механізм формування та управління. К. : Центр учбової літератури, 2018. 292 с.
14. Кацемір Я.В. Соціально-економічні чинники розвитку внутрішнього туризму в Україні. Збірник праць Причорноморських економічних студій, Випуск 52-2, 2020. С. 7-11.
15. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями : підручник. Вінниця : «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
16. Лебедєв, І. В. Сталий розвиток туризму : досвід Європейського Союзу і завдання для України. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць; за ред. : М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет, 2018, №3 (67). С. 162–173.
17. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.
18. Машіка Г.В. Суспільно-географічні підходи до визначення господарського потенціалу Карпатського регіону. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця, 2018, Вип.30, №.1-2. С.87-93.
19. Машіка Г.В. Моніторингова оцінка господарського потенціалу Карпатського регіону з позицій сталого розвитку. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця, 2017, Вип. 29, № 1-2. С. 148-156.

20. Методологічні основи дослідження господарського потенціалу Карпатського регіону. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: «Географія»: збірник наукових праць. Тернопіль : СМП «Тайп», 2016, №1 (Випуск 40). С. 20-30.
21. Машіка Г.В. Механізм розробки критеріїв районування Карпатського регіону з врахуванням основних чинників формування господарського потенціалу. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Геологія, географія»: зб. наук. праць / гол. ред. Г.П. Євграфіна. – Дніпро, 2017. Випуск 20, Т. 25(1). С. 41-53.
22. Монастирський В.Р. Природні ресурси і рекреаційні комплекси світу : навч. посібник. Львів : ННВК “АТБ”, 2022. 200 с.
23. Мончак Л.С., Хомин В.Р., Мончак Ю.Л., Локтев А.В. Геологічний путівник по Закарпатській області. Ужгород : Всеукр. держ. вид. «Карпати», 2021. 134 с.
24. Надтока О.Ф., Топузов О.М. Географія. Підручник: К. : Оріон, 2017. 208 с.
25. Об'єкти природно-заповідного фонду Закарпатської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecozakarpat.gov.ua/?page_id=13
26. Оцінка компонентної структури господарського потенціалу Карпатського регіону. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Серія «Географія», 2016, Вип. 2(65). С.29-33.
27. Просторова організація туристично-рекреаційної сфери регіону : монографія / за заг. ред. В.В. Папп; уклад. К.М. Мовчан. – Мукачево : РВЦ МДУ, 2016. 270 с.
28. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm-/2020/01/rsr_2027.pdf

29. Смовженко Т. С., Графська О. І. Оцінювання потенціалу розвитку туристичної рекреаційної сфери економіці регіонів України. Регіональна економіка, 2020, № 2. С. 44-56.
30. Ставська Ю.В. Інфраструктурні чинники розвитку індустрії гостинності у сфері екологічного туризму на Закарпатті. Причорноморські наукові студії, 2021, Вип. 61. С. 79-87.
31. Ступень Н.М. Теоретичні аспекти та сутність збалансованого розвитку рекреаційних територій. Ефективна економіка, № 4, 2017. С. 24-26.
32. Схема планування території Закарпатської області. Управління регіонального розвитку, містобудування та архітектури Закарпатської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakarpatoblarch.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/130517_731-I.pdf
33. Туризм і рекреація: наука, освіта, практика: тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції/ ред. кол.: Т.Д. Щербан (гол.) та ін. Мукачево : РВВ МДУ, 2019. 187 с.
34. Туристичні маршрути Закарпаття: путівник, виготовлений у рамках релазіації заходів Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016-2020 роки / [відп. ос. Д.М. Ман]. Ужгород, 2018. 40 с.
35. Машіка Г.В. Туристично-господарський потенціал Карпатського регіону як домінуюча складова його ефективного використання. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. Серія: «Геологія – Географія – Екологія», Харків, 2017, Вип. 46. С. 113-121.
36. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К. : Центр навчальної літератури, 2017. 312 с.
37. Ярьоменко С. Г. Туристичні ресурси України : навч. посібник. Одеса : Олді Плюс, 2021. - 472 с.

38. Anhelko I. V., Oryshchyn I. S., Popadynets N. M., Zhuravel Y. V., Nezveshchuk-Kohut T. S. Theoretical and methodological principles of tourist attractiveness of territories. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. 2020. Випуск 3(143), P. 43- 47.
39. Economical and geographical aspects and progress of the to the potential of the Carpathian region/ Mashika Hanna V //Journal of Geology, Geography and Geoecology». – Dnipropetrovsk University , Dnipro-2019. – Volume 28(3). – p. 457-487-128.
40. H.Mashika, I.Davydenko, O.Olshanska, I.Komarnitskyi, Y.Lypnytska. Modelling of Development of Ecological tourism / International Journal of Scientific and technology research/ Volume 9.Issue 04, April 2020 p.683-688.
41. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/tur_potoki.pdf
42. Закарпатська обласна рада / Офіційний вебсайт. URL: <https://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/rozvytok-kultury-zakarpatskoji-oblasti-yak-tse-bulo-torik-i-yaki-zavdannya-na-2019-yj/>
43. Офіційний сайт Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної держадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ecozakarpattya.gov.ua/>
44. Офіційний сайт Державного агентства розвитку туризму України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tourism.gov.ua.
45. Державне агентство лісових ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forest.gov.ua/>
46. Цікаве Закарпаття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kolyba.org.ua/unikalnezakarpattja/istorija-zakarpattja/589-cikavyak>
47. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org/>
48. Офіційний сайт НПП «Синевир» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.npp-synevir.net.ua/>

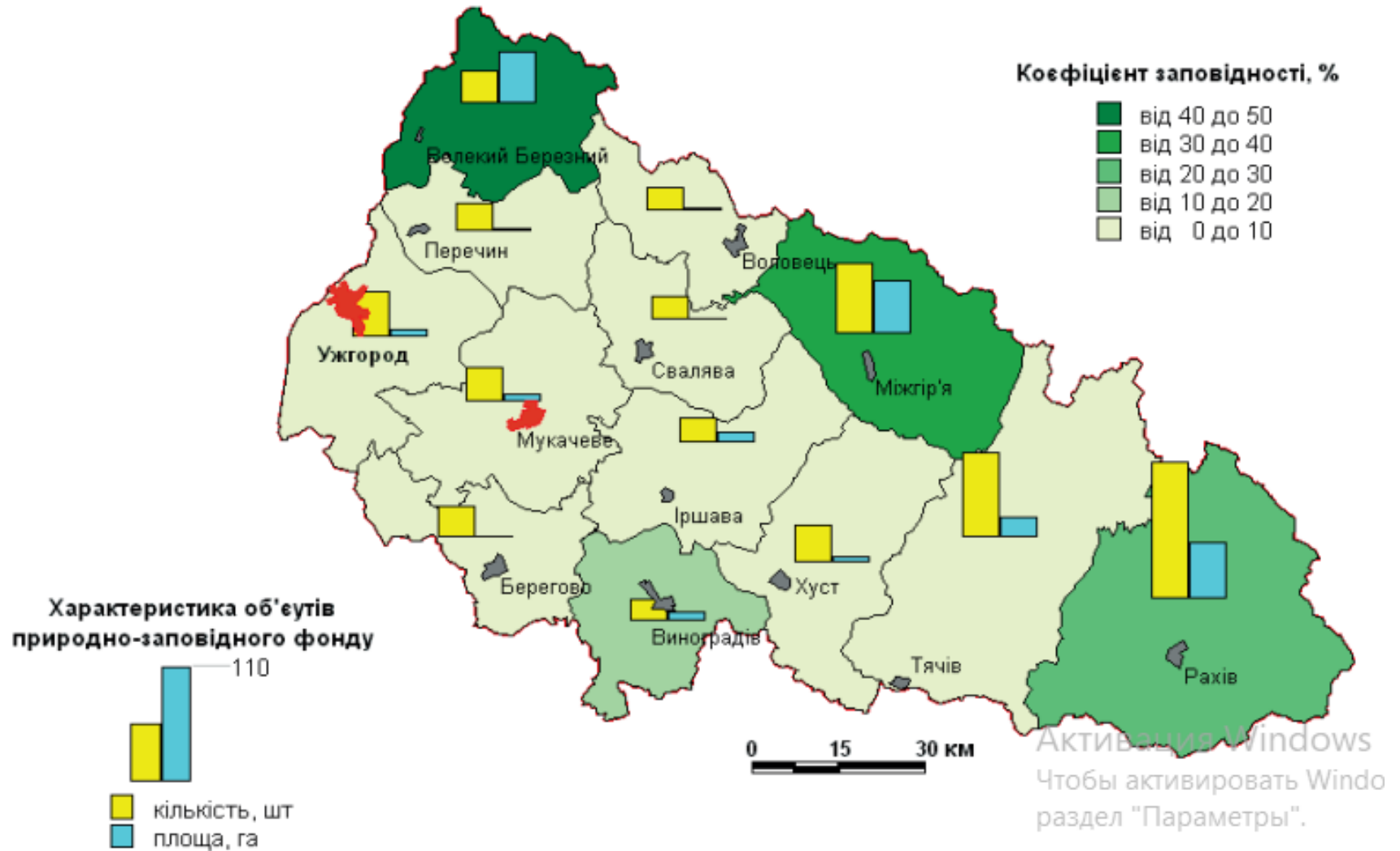
49. Державне агентство водних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.davr.gov.ua/>
50. Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://buvrtysa.gov.ua/>
51. Офіційний сайт Ужанського національного природного парку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://unpp.uz.ua/>

ДОДАТКИ

SWOT-аналіз розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття

	Можливості	Загрози
Зовнішні чинники	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виділення туристичної індустрії району пріоритетом економічного розвитку 2. Проведення заходів із метою ознайомлення з унікальними пам'ятками без розвинутої інфраструктури 3. Можливість навчання, стажування, набуття досвіду роботи за кордоном 4. Експорт екологічно чистої, органічної сільськогосподарської продукції 5. Участь у міжрегіональних та міжнародних ярмарках, бізнес-зустрічах, виставках 6. Участь у грантових програмах 7. Проведення рекламної роботи із заохочення інвестування туризму 8. Туристичне використання ботанічних садів, заповідників, заказників, які повинні давати прибуток. Їх використання у туризмі повинно мати екологічне спрямування 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вищий рівень прибутків в інших регіонах України та за кордоном 2. Відтік іноземних інвестицій з області 3. Безповоротна міграція в інші регіони та країни 4. Висока конкуренція закордонних товарів на вітчизняному ринку 5. Зниження зовнішнього попиту на продукцію області 6. Зміна у смаках споживачів 7. Періодичність природних, стихійних лих 8. Внутрішня конкуренція з боку інших областей 9. Міжнародна конкуренція сусідніх держав 10. Війна
Внутрішні чинники	Сильні сторони	Слабкі сторони
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне розташування регіону: автомобільні, залізничні та повітряні сполучні шляхи міжнародного значення 2. Природні (насамперед лісові та водні), екологорекреаційні та людські ресурси 3. Унікальні бальнеологічні ресурси у поєднанні зі сприятливими кліматичними умовами 4. Висока ділова активність населення 5. Розвинена та розгалужена транспортна мережа 6. Високий рівень спеціалізації в аграрній сфері 7. Порівняно низький рівень забруднення навколишнього середовища 8. Розуміння місцевою владою важливості розвитку туристичної індустрії 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низький рівень транспортної інфраструктури у сільській місцевості 2. Малоземелля 3. Залежність від зовнішніх інвесторів 4. Низька якість сервісу туристичної інфраструктури 5. Порушення екологічної рівноваги 6. Низький рівень розвитку у гірській місцевості 7. Невисокі заробітні плати у внутрішніх туристів 8. Складність отримання земельних ділянок для великих інвестиційних проєктів

Територіальна структура природно-заповідного фонду Закарпатської області

Розподіл об'єктів природо-заповідного фонду
за категоріями в розрізі адміністративних одиниць
Закарпатської області

